DICȚIONARELE LITERARE ȘI LOCUL LOR ÎN CADRUL CULTURII ROMÂNEȘTI CONTEMPORANE

COLOCVIU

IAȘI, 7—8 decembrie 1979

În zilele de 7 și 8 decembrie 1979, a avut loc la Iași, în aula Bibliotecii centrale „M. Eminescu", colocviul „Dicționarele literare și locul lor în cadrul culturii românești contemporane", organizat de Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor al Universității „Al. I. Cuza", cu sprijinul Comitetului județean de cultură și educație socialistă, al Asociației scriitorilor din Iași și al Societății de științe filologice din R. S. România. Au participat specialiști, cadre didactice și cercetători din București, Cluj-Napoca, Timișoara și Iași.

Lucrările colocviului au fost deschise de conf. univ. dr. Silvia Butureanu, decan al Facultății de filologie și director al Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor. În continuare, Mircea Radu Iacoban a adus participanților la colocviu un salut din partea Asociației scriitorilor din Iași.

Cele două zile de comunicări și discuții au fost un prilej de bilanț și analiză a dicționarelor și enciclopediilor dedicate literaturii și culturii române, de relevare a prezenței culturii române în dicționarele și enciclopediile apărute în străinătate. Alte comunicări s-au referit la cîteva tipuri de dicționare literare străine. Au fost, de asemenea, supuse atenției specialiștilor noi proiecte de dicționare literare, remarcîndu-se încă o dată însemnătatea lucrărilor de acest gen, instrumente de lucru indispensabile, dar și sinteze ilustrînd stadiul cercetărilor de istorie literară.

Prezentăm mai jos, într-o formă prescurtată, comunicările și discuțiile din cadrul colocviului. Precizăm că cele mai multe intervenții au fost transcrise de pe bandă de magnetofon. Textele care au apărut între timp în diverse publicații sînt aici doar rezumate succint.

Textele au fost pregătite pentru tipar de Stănuța Crețu, Gabriela Drăgoi și Leon Volovici.

Programul colocviului

Vineri, 7 decembrie, orele 9—14

SILVIA BUȚUREANU	Cuvînt de deschidere	299
PAUL CORNEA	Rostul dicționarelor și sensul culturii	300
AL. ANDRIESCU	Cantitatea și calitatea informației în dicționarele literare	303
I. C. CHIȚIMIA	Tipuri de dicționare și diversificarea lor	306
ADRIAN MARINO	Gînduri despre dicționarul literar	311
MIRCEA ANGHELESCU	Informație și interpretare în dicționarele literare	312
ION HANGIU	Criterii în elaborarea unui dicționar de presă literară	314
MIRCEA POPA	Un dicționar cronologic al romanului românesc. Perspective și metodologie	314
AUREL SASU	Un „dicționar de titluri reținute"	315
ALEXANDRU PIRU	Un dicționar românesc de critici și istorici literari	315
DAN MĂNUCĂ	Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea	316

Vineri, 7 decembrie, orele 16—20

MARIAN POPA	Dicționarele literare românești în contextul criticii și istoriei literare	319
GABRIELA DRĂGOI	Informație și cercetare în „Dicționarul literaturii române"	324
REMUS ZĂSTROIU	Locul presei periodice în „Dicționarul literaturii române"	325
LEON VOLOVICI	Dicționar literar și istorie literară	328
CONSTANTIN TEODOROVICI	Cultura și literatura veche în „Dicționarul literaturii române"	328
VALENTIN TAȘCU	Aberațiile posibile ale unui dicționar	331
MARICA PIETREANU	Determinante onomastice apreciative în limbajul criticii și istoriei literare românești	331
ION ISTRATE	Barocul în dicționarele literare românești	332
ALEXANDRU CĂLINESCU	Dicționarele literare — „un rău necesar" ?	335

OCTAVIAN ONEA — Scriitori și reviste literare din Cîmpina . . 335
FLORIN FAIFER — Stilul dicționarelor — între exces și absență 335
EUGEN SIMION — „Critica“ dicționarelor 335
IORDAN DATCU — Dicționarele de literatură populară și etnografie 338
ION. H. CIUBOTARU — Probleme ale culturii populare în dicționarele românești 339
IONEL MAFTEI — Semnificația unui dicționar biobibliografic local 340

Sîmbătă, 8 decembrie, orele 9—14

CONST. CIOPRAGA — Valori culturale românești în enciclopedii străine 342
G. MIHĂILĂ — Literatura română în „Kratkaja literaturnaja ențiklopedija“ 346
I. CONSTANTINESCU — Dicționarul literaturilor străine în România 346
MIHAI ZAMFIR — Principii metodologice contemporane în dicționarele literare 347
VAL. PANAITESCU — Dicționare literare ale romanității occidentale 350
HORST FASSEL — Dicționare literare germane 356
LIVIA COTORCEA și SORINA BĂLĂNESCU — Tipuri și profiluri de dicționare literare ruse 357
NATALIA CANTEMIR — Dicționare poloneze de scriitori contemporani 361
SORIN PÂRVU — Dicționarele engleze: între austeritate și sentimentalism 364

DISCUȚII: Ion Istrate (p. 317); Elvira Sorohan (p. 318); Al. Andriescu (p. 319); Adrian Marino (p. 345, 346); Eugen Todoran (p. 365); Maria Platon (p. 366); I. C. Chițimia (p. 366); Nicolae Crețu (p. 367); Dan Mănucă (p. 368)

SILVIA BUȚUREANU — Cuvînt de închidere 368

Vineri, 7 decembrie, orele 9—14

SILVIA BUȚUREANU

Cuvînt de deschidere

Colocviul care își deschide lucrările astăzi la Iași, cu o temă pe cît de inedită tot pe atît de oportună, confirmă o realitate pe măsura nivelului atins de cultura și știința românească în momentul de vast bilanț marcat de dezbaterile cu rezonanță istorică ale Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român. A consemna, printr-o manifestare științifică, existența unor instrumente lexicografice fundamentale, în diverse domenii — printre care cel literar convingător reprezentat acum — înseamnă a dovedi, concret, că s-a răspuns cu înaltă conștiință civică programului național prioritar care prevede realizarea unor opere de sinteză, de interes general, ca jaloane de primă importanță în aria culturii românești. Înseamnă, în același timp, un argument în plus în procesul de confruntare cu țările de mare și veche cultură, unde numeroase dicționare, din ce în ce mai riguros specializate în cadrul unui domeniu precis (dicționare de autori, opere, personaje, teme și motive literare ș.a.), constituie mijloace indispensabile de informare și de lucru. În sfîrșit, dicționarele literare — în prezent numărăm trei dicționare alcătuite de echipe de cercetători și un dicționar aparținînd unui singur autor — creează posibilitatea unei mai profunde integrări a valorilor românești în tezaurul științific și cultural universal.

Colocviul de astăzi a fost organizat din inițiativa colectivului de autori de la Centrul de lingvistică, istorie literară și folclor, care a elaborat și tipărit recent primul mare dicționar al literaturii române, rezultat al unei impresionante cercetări desfășurată în timp și spațiu, întrucît acoperă toată întinderea literaturii de la origini pînă la începutul secolului nostru. Operă de sinteză, întemeiată pe o solidă erudiție, pe viziunea dialectică a fenomenului literar și pe o conștiință limpede a valorilor, *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, lucrare reprezentativă pentru cercetarea științifică ieșeană, ca și pentru perspectivele procesului de integrare din acest centru de învățămînt superior, impune o confruntare deschisă a punctelor de vedere cu alți autori de lucrări similare, cu exponenți recunoscuți ai criticii și istoriei noastre literare.

Ei își vor exprima opiniile aici, timp de două zile, cadrul oferit expunerilor și discuțiilor fiind, cum este și firesc, cît se poate de larg, pentru a se putea comunica experiențe, sugestii, orientări posibile. Concluziile vor servi neîndoielnic cultura română, aspirația și eforturile, pe deplin justificate, de a realiza în spațiul nostru național lucrări monumentale, etern durabile, care să ducă implicit la o mai bună, mai profundă, mai rapidă cunoaștere și afir-

mare a valorilor spirituale autohtone pe toate meridianele lumii. A valorifica potențialul de cercetare științifică, capacitatea creatoare, potrivit liniei ascendente imprimate de Congresul al XII-lea, reprezintă fără îndoială un act patriotic. În același timp, un dialog documentat între cultura noastră și celelalte culturi de pe glob, prin intermediul unor opere mai ușor accesibile datorită concentrării și ordonării într-un spațiu limitat a unui imens volum informativ, nu poate fi decît un dialog al cunoașterii și înțelegerii reciproce, corespunzător politicii de pace și apropiere între popoare promovată cu fermă consecvență de România modernă de astăzi.

PAUL CORNEA

Rostul dicționarelor și sensul culturii

Între alte semne caracteristice vremii noastre, alături de avionul supersonic, de satelitul de comunicație, de ordinator și de televiziune, cred că ar trebui să punem dicționarele. Nu e vorba de existența speciei, cunoscută de mult, ajunsă la notorietate încă din epoca Luminilor, ci de proliferarea speței, a mostrelor care o ilustrează, de apariția lor în număr copleșitor de mare. Noutatea zilelor noastre e că dicționarul a intrat în faza producției de masă, prezența lui a devenit ubicuă și obsedantă, el asaltează vitrinele librăriilor și rafturile bibliotecilor, ne întîmpină la toate răspîntiile culturii, sub cele mai diverse modalități, tipare și obiective. Pe lîngă clasicele dicționare lingvistice și pe lîngă enciclopediile de conținut și format variabil, există dicționare de literatură, istorie, folclor, de economie politică, medicină, gastronomie ș.a. Fiecare specialitate se subdivide, există dicționare pe subramuri, pe sectoare. Numai în domeniul literaturii, există dicționare de autori, de opere, de personaje, de poetică, de stilistică, de idei literare, de pseudonime, de citate ș.a.m.d., avem dicționare de literatură franceză, germană, anglo-saxonă, de literaturi clasice, dicționar cronologic etc. Că această extraordinară afluență dovedește existența unui interes viu, durabil, a unei cereri în continuă creștere e un lucru evident. Iar tehnologia modernă, fie prin automatizare, fie prin cooperarea specialiștilor, permite accelerarea lucrărilor și satisfacerea acestei cereri a publicului într-un mod rapid și eficient.

Mai puțin clar e însă altceva: dacă această explozie a dicționarelor trebuie să ne bucure sau să ne pună pe gînduri, dacă fenomenul acesta este într-adevăr „pozitiv". În această privință există două școli de gîndire. „Optimiștii" spun că dicționarul este singurul remediu împotriva creșterii exponențiale a informației. Acumularea cunoștințelor se face într-un ritm vertiginos și avem nevoie de instrumente de lucru pentru a face față acestei avalanșe considerabile. Or dicționarul pare să fie tocmai acest instrument de lucru privilegiat, care ne economisește timp și energie, ne dă posibilitatea de a ști rapid ce s-a realizat, stadiul la care s-a ajuns, de unde să începem abordarea unei anumite chestiuni, cum să elucidăm un detaliu sau să verificăm un fapt. Dar nu numai atît: dicționarul nu este doar o arhivă, o înregistrare a cunoștințelor și a informațiilor; el este o sinteză selectivă; informația se prezintă sub o formă deja filtrată, este o formă organizată a memo-

rici colective. El statuează, la nivelul prezentului, ceea ce merită reținut dintr-o experiență mai veche, economisindu-ne timpul de a căuta, oferindu-ne informația sub o formă lapidară, densă și... rentabilă.

Dar să vedem ce spun „scepticii". Ei consideră că dicționarul, departe de a fi un remediu, este un simptom al crizei traversate de o anumită cultură contemporană. Primejdia se conturează din clipa în care dicționarele devin omniprezente, din clipa în care rolul lor se schimbă : ele nu mai sînt instrumente ale culturii, ci devin substitute ale culturii, nu mai sînt auxiliare pe drumul cunoașterii, ci încep să țină locul cunoașterii. Dicționarele ar avea, prin urmare, cusurul că introduc un filtru între opere și masa cea mare a publicului, că, pe de o parte, problematizează contactul nostru cu izvoarele, că ne scad interesul de a explora direct un autor sau o operă. Pe de altă parte, ele ar avea dezavantajul că impun o anumită viziune, care are și șansa de a rezista, fiind consemnată într-un instrument de lucru ce se bucură de autoritate. Apare deci eventualitatea perpetuării unei opinii arbitrare, subiective, de a face selecția trecutului într-un mod fals.

S-ar mai putea spune că dicționarele ilustrează și exacerbează caracterul mozaical al culturii contemporane. Intelectualul zilelor noastre devine un specialist care știe tot mai mult despre tot mai puține lucruri. Dicționarul îi propune o știință eterogenă și atomizată, omoloagă cu acest orizont cultural al fragmentului. În dicționar găsim așadar „atomi" de informație istorico-culturală, nu găsim o istorie a culturii, găsim materia brută a unei științe, nu o știință, pentru că știința este viziune unificatoare, este perspectivă globală, totalizare.

Aș dori să-mi exprim poziția față de această alternativă. Fără nici o discuție o aleg pe cea dintîi, „optimistă". Cred că dicționarul poate aduce servicii incalculabile. E drept că poate perpetua erori de apreciere, poate întreține un anume fragmentarism, poate oferi unora perspectiva unei culturi în pastile, poate cultiva pasivitatea, dar instrumentele de lucru sînt prin natura lor ambigue. Toată chestiunea este cum știm să ne servim de ele. Dicționarul, după părerea mea, este o excelentă și necesară unealtă intelectuală, mai ales în timpul nostru. Bineînțeles, cu două condiții : să corespundă rostului său, să fie executat cum se cuvine și cu condiția să-i punem întrebările la care poate răspunde ; să nu-i cerem să fie altceva decît poate să fie și poate să dea. Într-o cultură ca a noastră, care se străduiește să-și valorifice un potențial încă insuficient cunoscut și vrea să se afirme cu tărie pe arena internațională, a pune la îndoială oportunitatea dicționarelor ar fi un snobism irresponsabil. Noi n-am fost prea răsfățați pînă acum în privința instrumentelor de lucru. Pînă nu demult, pentru a afla un detaliu eram obligați să întreprindem anchete istovitoare. Ca să verificăm un fapt trebuia să ne adresăm venerabilei enciclopedii Diaconovici sau „Minerva", sau bibliografiei lui Gh. Adamescu, sau dicționarului Candrea-Adamescu, partea a II-a, adică unor instrumente de lucru demult depășite.

În condițiile actuale, apariția dicționarelor este un fenomen dintre cele mai îmbucurătoare. Gheața a fost spartă de altfel destul de tîrziu și inițiativa a luat-o un temerar : Marian Popa, care a făcut un dicționar de literatură contemporană, inițiativă singulară, cu riscuri aproape donquijotești. Nu pot să trec apoi peste *Dicționarul de idei literare* al lui Adrian Marino, o lucrare de mare anvergură, de întinsă erudiție, care onorează știința și cul-

tura românească. De un an încoace, iată că am intrat și noi în „epoca dicționarelor": a apărut dicționarul coordonat de Mircea Zaciu, un dicționar cronologic coordonat de I. C. Chițimia, dicționarul coordonat de D. Păcurariu și iată, în fine, dicționarul echipei de la Iași.

Nu sînt prea multe deodată ? ar putea să întrebe cineva. N-ar fi fost mai bine să fie eșalonate ? Asta însă n-are mare importanță. Contează că *sînt*. Dar și aici poate veni cineva să replice : n-ar fi fost mai bine dacă s-ar fi concentrat toate forțele ca să se elaboreze o singură operă prin unirea forțelor, aceasta ar fi fost prezumția, mai valoroasă decît fiecare dintre ele ? E o obiecție naivă, din două motive : în primul rînd, fiindcă în cultură, spre deosebire de economie, întreprinderile uriașe nu sînt și cele mai rentabile. Mărirea echipei agravează dificultățile, coordonarea devine mult mai greoaie, face improbabilă obținerea unității de program, iar dacă echipa este și suma unor personalități, atunci punerea de acord devine o problemă aproape insolubilă. În al doilea rînd, așa-zisa concentrare a forțelor are și marele cusur că monopolizează opinia. A avea un singur dicționar în loc de patru înseamnă a sărăci imaginea literaturii naționale ; ea devine cu atît mai bogată și cu atît mai stimulativă, cu cît se bazează pe mai multe puncte de vedere, pe mai multe modalități de a aborda obiectul. Fără îndoială, nu e nevoie de două cataloage ale manuscriselor, e poate discutabil dacă avem nevoie de două ediții ale aceluiași text, la intervale scurte de timp. Dar nu încape îndoială că ori de cîte ori este atinsă zona interpretării — și în literatură ea este stăpînitoare —, înmulțirea lucrărilor pe aceeași temă este o garanție împotriva arbitrarului, condiția unui climat literar liber și salubru. Istoria literară a unei țări și a unei culturi se scrie întotdeauna la plural.

A avea patru dicționare și nu unul singur este deci foarte bine. Iarăși, cu o condiție : ca aceste dicționare să-și îndeplinească menirea. Și, de altfel, ele nici nu se concurează, au profil diferit, au sarcini și își propun metode diferite. Ele trebuie judecate fiecare în raport cu formula respectivă. Cel coordonat de Mircea Zaciu este un dicționar al *creatorilor*, în principiu rezervat autorilor de raftul întîi, care conține medalioane istorico-literare, dar în special eseuri critice, de obicei bine scrise. Valoarea acestui dicționar rezidă mai puțin în informație și mai mult în viziunea inedită, personală. Dicționarul cronologic e, în formula lui, de un uzaj poate mai limitat, dar ne oferă posibilitatea de a urmări tabloul aparițiilor succesive, întotdeauna incitant. Dicționarul coordonat de D. Păcurariu este un dicționar de proporții medii, care, în principiu, e destinat străinătății. Ediția românească trebuia făcută aparte. Dicționarul are avantajul de a cuprinde pe toți autorii, dînd o informație sumară, de ordin general. Este un dicționar adresat marelui public, nu specialiștilor.

Dicționarul ieșean este în tradiția marilor lucrări de erudiție, de școală germană aș spune, și de veleități exhaustive, în care individualitatea fiecărui autor se eclipsează, iar informația primează asupra criticii, un dicționar de documentare întinsă și riguroasă, unde interpretarea e ținută sub control, iar ceea ce se caută și se obține este consensul. E o formulă dificilă, greu de pus în practică, mai ales la noi, unde munca în echipă nu se bucură de tradiție și nici de presă bună. Ceea ce impresionează în opera colegilor noștri din Iași este reușita exemplară în acest gen foarte pretențios, al dicționarelor erudite și informative.

Ne aflăm aici la un colocviu de lucru, iar prin meserie sîntem oameni de exactitate și de metodă. De aceea vreau să vă asigur că laudele pe care le aduc nu reprezintă un gest protocolar. Sînt sincer convins că dicționarul ieșean se distinge în mod deosebit prin trei lucruri. În primul rînd, prin hotărîrea de a cuprinde toată informația disponibilă, mergînd pînă la cele mai neînsemnate izvoare. Numai cercetătorul avizat este în stare să măsoare acest efort de lungă durată și tenacitate, de meticuloasă răbdare. Apoi, dicționarul „stoarce" toate publicațiile de istorie literară ieșite pînă în prezent. Informația pe care o dă reflectă cu adevărat stadiul la care s-a ajuns pentru fiecare autor, operă, revistă. Este un tezaur prețios de știri, date și fapte, care va situa istoriografia noastră literară pe o altă treaptă. Vom fi scutiți de-aici înainte de o serie întreagă de lucrări preliminarii. În al doilea rînd, apreciez foarte mult voința de obiectivitate, dorința sinceră a autorilor de a face dreptate fiecăruia. Aș spune chiar că grija de a înregistra totul merge atît de departe încît ceea ce li se poate reproșa este mai degrabă generozitatea decît zgîrcenia. Poate că uneori selecția bibliografică se întinde peste măsură.

Dar aceasta reprezintă, de fapt, excesul unei calități. Nici nu încape vorbă că luxul detaliilor e preferabil parcimoniei ori omisiunilor. Și în al treilea rînd, aș spune că dicționarul ieșean reflectă o orientare unitară, deliberat asumată. Predomină criteriul istoric asupra celui critic, cum e și normal. Poate că unele aprecieri pot nemulțumi pe unul sau altul, poate că ici și colo nu întîmpinăm stilul cel mai bun; există și omisiuni, se pot face mici îndreptări, dar acestea sînt lucruri secundare. Dicționarul e excelent, el demonstrează că autorii săi au constituit realmente o echipă, iar această echipă a fost călăuzită de o credință slujită cu dăruire și o pasiune exemplară. Se mai dovedește ceva — și nici aceasta nu e neglijabil — că se poate și fără coordonatori, și încă foarte bine.

Aș avea să spun și un cuvînt de apreciere pentru Editura Academiei, pentru că fără sprijinul ei masiv și perseverent e neîndoielnic că o lucrare de asemenea anvergură ar fi fost greu să se facă.

AL. ANDRIESCU

Cantitatea și calitatea informației în dicționarele literare

Țin să precizez, mai întîi, că nu mă voi ocupa numai de dicționarele literare, așa cum vă informează programul colocviului, ci și de cele care au, într-un fel sau altul, prin autori sau probleme, legături cu literatura. În prima parte a intervenției mele, pe care, pentru a respecta timpul recomandat, n-o citesc, m-am ocupat de caracterul strict informativ al dicționarului, această supramemorie a noastră, memoria noastră perfectă, dacă vreți, arătînd că modul lui de lectură este consultarea. Pînă aici discuția are un caracter teoretic. Atrăgeam atenția, totodată, asupra dificultăților de a alcătui un astfel de dicționar tezaur al limbii române, în secolul al XIX-lea, din cauza atotputerniciei unor principii juste cînd era vorba de alte domenii, dar cu rezultate mai mult negative în lexicografie. Necesitatea afirmării noastre naționale orienta, în epocă, privirile autorilor de dicționare mai ales

către trecut, către obîrșia noastră veche și nobilă, de unde rezulta o cîntărire părtinitoare a cuvintelor în *Dicționarul de la Buda*, în dicționarul lui Laurian și Massim și chiar în *Marele etimologic* al lui Hasdeu. Scopul dicționarului, informarea exactă și deplină, corectă, obiectivă, era pus astfel în pericol. Am putut vedea, pe bază de exemple, foarte clar, că intenții dintre cele mai înălțătoare și principii generale juste, cu care nu ne putem declara decît de acord, pot fi dăunătoare cînd se aplică într-un mod nepotrivit în știință, diminuînd sau colorînd așa fel informația, încît adevărul, care este etern, apare prea mult acomodat unor împrejurări de moment.

Veți spune, poate, că acestea toate s-au întîmplat cu o sută, cu o sută și ceva de ani în urmă, că dificultățile pe care le întîmpinau dicționarele din punctul de vedere al necesității de a informa obiectiv, în acea epocă îndepărtată, sînt de mult timp depășite. Aș opune acestei opinii un singur fapt. Acum o sută de ani privirea se îndrepta, datorită unui principiu just, dar prea general, către trecut, cînd era vorba de tezaurul nostru cultural; astăzi, datorită unui principiu la fel de just, dar la fel de general, privirea se întoarce — mă refer la situația din dicționare numai — de la trecut către prezent. Dicționarul tezaur, depozit de valori, a doua și mai deplina noastră memorie, nu stă și nu poate sta sub astfel de incidențe temporale, nu poate fi condiționat de interese de moment, generale sau de grup.

Să nu ne pierdem însă în considerații prea abstracte și să lăsăm să vorbească probele. Am ales, pentru început, o personalitate remarcabilă din cultura noastră, la fel de importantă pentru istoriografia noastră, pentru literatură, pentru filologie, pentru folclor și pentru etnologie. Este vorba, cum v-ați dat seama imediat, de Dimitrie Cantemir, de opera căruia se ocupă sau ar trebui să se ocupe, toate dicționarele domeniilor respective. În dicționarul istoricilor, intitulat pretențios *Enciclopedia istoriografiei românești*, observăm că lui Dimitrie Cantemir i se acordă tot atîta importanță, dacă ne orientăm după spațiu, cît lui Mihai Roller. O jumătate de coloană în plus lui Dimitrie Cantemir, căruia nu i se acordă nici măcar o pagină întreagă în acest dicționar, provoacă o regretabilă confuzie de valori. Mai mult, nu se scrie în acest dicționar un singur rînd despre contribuția teoretică a lui Dimitrie Cantemir în istorie, deși în cazul altor personalități se consacră pagini întregi numai unor contribuții cu caracter teoretic. Să nu fim greșit înțeleși. Considerăm că s-a procedat foarte bine cînd s-a acordat un spațiu atît de întins unor contribuții teoretice importante, dar ne întrebăm de ce nu s-a procedat la fel în cazul tuturor personalităților prezentate. Aceasta cu atît mai mult cu cît, din același dicționar aflăm că un cercetător oarecare, numele nu contează (v. p. 182 din dicționar), „desfășoară o bogată și eficientă activitate publicistică". Este de apreciat delicatețea autorilor dicționarului cînd ne informează că istoricul în discuție, care va fi avînd meritele lui — noi nu le contestăm — este cînd „coautor", cînd scrie „în colaborare". Sesizați diferența ? Pentru atari merite, istoricul „coautor" beneficiază de același spațiu ca și Dimitrie Cantemir.

Trecînd la un dicționar de literatură, cum este cel intitulat *Scriitori români*, aflăm lucruri minunate despre Dimitrie Cantemir, prezentat mai ales, situație oarecum explicabilă într-un dicționar literar, ca autor al unei singure cărți, *Istoria ieroglifică*. Iată, după acest dicționar, la ce se reduce opera lui Dimitrie Cantemir. Prințul literelor române din secolul al XVIII-lea

„realizează un exercițiu de digitație literară", adică, ni se explică mai departe, face „o demonstrație verbală", are „predilecție pentru jocul formei" și, în consecință, „favorizează abuzul, saturația stilistică", ajunge la „formalism patetic", apără o „cauză minoră" risipind „o imensă energie verbală", provoacă un fel de „uluială" cu *Istoria ieroglifică*, opera aceasta fiind „un univers fără soluție"; personajele cărții sînt „dominate de visceral", vădind „sindromul unei bulimii revelatoare și pentru dispoziția lor intelectuală sau afectivă". Cu ce rămînem din toate aceste frumoase formule, s-o recunoaștem, „memorabile", în care autorul articolului de dicționar își consumă întreaga capacitate de invenție ? O spunem cu tristețe. Din acest limbaj sterilizat de formula ingenioasă, căutată, aplicabilă unei largi serii de scriitori, nu ne apare atît imaginea zbuciumatului Cantemir, plasat la intersecție de lumi și de secole, în una din cele mai mari răsuciri ale istoriei, cît mai ales imaginea autorului articolului din numitul dicționar, care își etalează o predispoziție narcisiacă în toate aceste fraze spumoase și inconsistente.

De-a dreptul uluitor rezolvă problema Cantemir, pentru că, vedeți dumnevoastră, s-a ivit și o astfel de problemă — și cînd spunem Cantemir avem în vedere de fapt un capitol mare din istora noastră culturală — *Dicționarul de lingviști și filologi români*. Știți cum ? Eliminîndu-l total din acest dicționar pe Dimitrie Cantemir, care s-a ocupat, alături de cronicari, printre primii, de originea limbii și a poporului român, de graiurile populare și chiar de limba literară, ca să nu mai vorbim de acea *Scară a numerelor și cuvintelor străine tîlcuitoare*, care precede *Istoria ieroglifică*. Este de mirare că academicianul Al. Graur recomandă această lucrare, într-un *Cuvînt înainte*, tuturor acelora care „au nevoie de un îndreptar". Iată-l deci pe Cantemir ignorat, într-o anumită împrejurare care devine semnificativă cînd este vorba de un dicționar atît de generos cu unii contemporani, cum este și cel la care ne referim. De ce să ne mirăm atunci că străinii se ocupă atît de puțin în unele din dicționarele lor de contribuția românească la tezaurul cultural universal, cînd noi ne prețuim, uneori, așa cum se vede marile personalități din trecut ? Să ne mulțumim cu consolarea pe care ne-o oferă autoarele acestui dicționar ? Pentru că din *Dicționarul de lingviști și filologi români* nu lipsește o contribuție importantă de filologie română, cum este aceea a Angelei Bidu-Vrănceanu, despre care aflăm — și ce ne făceam dacă nu aflam ? — că este „coautoare" la volumul al II-lea din *Limba română contemporană*, 1975 (presupunem că este vorba de un curs universitar), publicat „sub coordonarea" academicianului Ion Coteanu.

Să ne întoarcem însă la Cantemir. Ce-i lipsea strălucitului voievod pentru a căpăta un loc mai bun, sau pur și simplu un loc, în unele din dicționarele la care m-am referit ? Învățat era, scriitor deplin era, limbi multe știa, a deschis drumuri noi în atîtea domenii din cultura română, pentru că avea geniu, era academician. Ceva îi lipsea. Avea un păcat, sau chiar mai multe, prințul. Își scria singur cărțile. Nu era coordonator și nici șef de institut sau de sector la Academie.

O anumită neglijare a valorilor culturii noastre vechi în unele dicționare poate fi observată și altfel. Nu credem că este potrivit ca într-un dicționar de literatură să se acorde același spațiu, sau aproape același, spațiu, unui scriitor minor — iau un exemplu la întîmplare —, lui Titus Popovici, să zicem, și stolnicului Constantin Cantacuzino. S-ar putea obiecta că într-un

caz este vorba de o valoare culturală și în al doilea caz, chiar dacă nu este vorba de o valoare, este vorba de literatură totuși. Am răspunde la o astfel de întîmpinare că preferabilă este valoarea culturală, cînd aceasta este reprezentativă, mai ales pentru epocile mai îndepărtate, față de un literat de serie. Nici lui Geo Bogza, autor de bune reportaje, nu vedem de ce i-am acorda aceeași importanță ca lui Grigore Ureche, să zicem. Geo Bogza este reprezentativ pentru un moment din viața noastră literară, cronicarul, pentru un secol întreg și pentru întreaga cultură națională, pe care ne-o putem închipui fără un autor de reportaje, oricine ar fi acesta, și oricîtă îndemînare ar dovedi în scrierea lor, dar fără Grigore Ureche nu ne-o putem închipui. Nu considerăm, de asemenea, dar exemplele ar putea fi înmulțite, că trebuie să acordăm, într-un dicționar de literatură, același spațiu lui Adrian Păunescu și lui Dosoftei. Poetul „secundei", așa cum singur i-a plăcut să se numească, nu poate sta alături nici măcar de Anton Pann, cu toate că s-ar putea vorbi de o preferință comună pentru un anumit gen de spectacol muzical și s-ar putea stabili asemănări între cobza strămoșească și chitara electronică agreată de poetul modern.

Vă rog să-mi iertați aceste glume triste și să-mi permiteți ca, în încheiere, să mă declar optimist. A apărut, zilele acestea, *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, operă de proporții monumentale, cu care se inaugurează o nouă fază în elaborarea lucrărilor de acest fel, care nu mai pot fi, de aici înainte, nici simple însăilări de fișe, lacunare, vindicative, uneori, lingușitoare alteori, dispuse într-o ordine relativă, nici colecții de afirmații hazardate. Să dăm, așadar, cezarului ce e al cezarului și valorii locul care i se cuvine. Aceasta învățăm, în primul rînd, din noul dicționar, care biruie prin sobrietate, fără să fie tern, prin temeinicia informației, prin rigoare tehnică și printr-o mare probitate profesională.

I. C. CHIȚIMIA

Tipuri de dicționare și diversificarea lor

Între instrumentele de lucru, dicționarele au luat naștere printre cele dintîi, dacă nu chiar cele dintîi, și s-au constituit progresiv în tipuri diverse, ajungîndu-se la strictă specialitate, adică pe ramuri de știință. Diversificarea de-a dreptul extraordinară din contemporaneitate, mai ales din ultimele decenii, ridică probleme de metodă și de compartimentare a materiilor.

Ideea lucrărilor de tip *dicționar* a pornit, firește, de la înregistrarea mărterialului lingvistic lexical în ordine alfabetică, de unde normal numele cel mai vechi *lexicon* de la gr. *leksikón* „vocabular" și apoi cel de *dictionarium* de la *dictioonis* „expresie", ambele cu o mare răspîndire și intrare în uz în toate limbile (sau aproape în toate limbile) europene, vechi și moderne. Primul termen de *lexicon* s-a impus mai cu seamă pentru lucrările tip enciclopedic, al doilea de *dicționar*, plecînd de la tipul de vocabular lingvistic în diverse ipostaze: bilingv, trilingv etc. sau în formă explicativă, a luat cu timpul extensiune de sens pînă la a însemna „enciclopedie". De la înregistrări

de limbă s-a trecut progresiv la înregistrări de opere și personalități literare în ordine afabetică.

Primul dicționar a fost realizat prin secolul al II-lea e.n. și se datorește unui gramatic grec, Diogenianos din Haricleia, *Leksis pantodape kata stoj-chejon* (*Adunare alfabetică de expresii*). Plecînd de la exemplul și materialele listei lui, în secolul al V-lea, Hesychios din Alexandria a alcătuit un lexicon al limbii grecești, îmbogățit cu informații arheologice și literare scoase din lucrări pierdute.

Evul mediu a venit cu alte tipuri de dicționare și între ele se remarcă *Catholicon*-ul lui Joannes Balbus din Genua, o enciclopedie a epocii, realizată prin 1286 și tipărită, cu un interesant colofon, la Mainz, în 1460 (se presupune de Gutenberg).

Dar Renașterea este cea care, pornită în căutarea valorilor antice, reînvie spiritul lucrărilor lexicografice și, rînd pe rînd, apar tot alte multe și noi tipuri de dicționare. Astfel, Ambrogio Calepino publică în 1502 un remarcabil *Dictionarium latinum*, reeditat și mărit mereu cu alte limbi în paralelă, ajungînd în 1574 la numărul de 11, între ele și slave (polonă) : *Dictionarius undecim linguarum*. În aceeași epocă intră în uz și se extinde termenul *Thesaurus* și celebrul tipograf francez Robert Estienne tipărește *Thesaurus linguae latinae* (1532—1543), iar fiul său Henri Estienne, mare elenist, a alcătuit și publicat *Thesaurus graecae linguae* (5 tomuri, Geneva, 1572), pentru ca lexicograful polon G. Knapski să urmeze cu un *Thesaurus polono-latino-graecus* (Cracovia, 1621—1632) și apoi cu un *Thesauri tomus secundus latino-polonicus* (Cracovia, 1626), devenit apoi *Thesaurus latino-germano-polonicus* (1675 și alte ediții).

Desigur, lexicografia a urcat la dicționare academice explicative de limbi naționale, unele bune, altele mai puțin reușite, precum sînt *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (1612) sau *Dictionnaire de l'Académie Française*, început în 1639 și terminat în 1694, apărut totuși cu lipsuri și inexactități (cu toată acribia științifică a ordonării cuvintelor după rădăcină), încît a rămas mai bun cel individual al lui Antoine Furetière (1619—1688), *Essai d'un dictionnaire universel*, oprit de nemuritorii Academiei să fie tipărit înaintea dicționarului lor, excluzîndu-l pe Furetière și din Academie în 1685. Dicționarul lui a apărut totuși la Amsterdam în 1690, deci înaintea celui al Academiei Franceze. Alături de aceste dicționare poate fi sau trebuie menționat *Dicționarul limbii engleze* (1755) al lui Samuel Johnson, de neînlocuit pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Dezvoltarea lexicografiei a continuat bogat în secolele următoare, dar pentru bazele de pornire și începuturile de diversificare ne oprim aici. Cu vremea au apărut instituții celebre de editură, care s-au consacrat mai ales ramurii dicționarelor diverse, precum Clarendon Press la Oxford, Larousse în Franța, Langenscheidt la Berlin.

Schema de cuprindere alfabetică a datelor a părut de la început sistematică și de la dicționare de limbă s-a trecut din vreme la dicționare de noțiuni științifice, culturale și literare, la un loc sau separat, luînd naștere dicționarele enciclopedice sau speciale. Acesta este tipul de dicționare tematice, care se va diversifica din ce în ce mai mult. Lucrări enciclopedice, într-o ordine sau alta, au apărut chiar din antichitate. O interesantă enciclopedie a alcătuit Marcus Terentius Varro (116—27/26 î.e.n.), *Disciplinarum libri IX*, în care se ocupă compartimental de cele nouă științe, numite mai tîrziu

„arte liberale": gramatică, dialectică, retorică, aritmetică, geometrie, astronomie, muzică, medicină și arhitectură. A fost o lucrare fundamentală secole întregi. Evul mediu și-a avut o enciclopedie de seamă în opera lui Izidor din Sevilla (cca. 560—636), *Etymologiarum seu Originum libri XX*, dar termenul de *enciclopedie*, din gr. *enkyklopaideia*, este folosit întîia oară *sui-generis*, într-o lucrare tipică, de J. Sterck von Ringelbergh: *Lucubrationes vel Potius absolutissima kyklopaideia* (Basel, 1541). Model de enciclopedie, prin ecoul ei, a devenit renumita *Enciclopedie franceză*, cu temele ordonate alfabetic, publicate de D. Diderot și Jean D'Alembert: *Encyklopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 35 vol., Paris, 1751—1780, și ea oprită din publicare pentru tendințele democratice și revoluționare, dar Diderot a reușit să-i continue tipărirea clandestin, ca scoasă la Neuchâtel, în Elveția. Dicționarele și lucrările enciclopedice au luat după aceea avînt în toată Europa. Notăm ca simple exemple: *Enciclopedia Britannica*, 3 vol., Edinburgh, 1768—1771, reeditată în zilele noastre la Londra, Chicago și Toronto; Pierre Larousse, *Grand dictionnaire universel du XIX siècle*, Paris, 1866—1876; *Grande encyclopedie*, 31 vol., Paris, 1885—1902; *Grand Larousse encyclopédique en 10 volumes*, Paris, 1960—1965; enciclopedia poloneză: *Encyklopedia powszechna*, 28 vol., Varșovia, 1859—1868; S. J. Sikorski, F. J. Granowski, *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, 55 vol. (A-Patroklos), Varșovia, 1890—1914 (întreruptă din cauza războiului); Samuel Orgelbrand, *Encyklopedia powszechna*, 16 vol., Varșovia, 1898—1914; *Mala encyklopedia kultury antycznej*, ed. a 2-a, Varșovia, 1968; *Mala encyklopedia powszechna PWN*, Varșovia, 1975 (excelent realizată și ilustrată în culori). Altele, străine, sînt arhicunoscute (cf. și R. Collison, *Encyclopedias. Their history throughout the ages*, ed. a 2-a, Londra, 1966).

După asemenea experiență, n-a fost deloc greu să se ajungă, sub un titlu sau altul, la dicționare de personalități diverse și apoi restrînse la scriitori sau la alte ramuri de strictă specialitate. Este de amintit cel englezesc, foarte întins, *Dictionary of national biografy*, 63 vol., Londra, 1885—1900 (cu suplimente). Cele restrînse la scriitori, în tablou universal sau național, s-au înmulțit și au devenit bune instrumente de informare. Dintre cele recente notăm doar bune manuale, dicționare scriitoricești, unul universal realizat sub coordonarea lui Gerhard Steiner, *Lexikon der Weltliteratur*, Leipzig, 1965 (scriitori și opere anonime), altul de literatură germană, *Deutsches Schriftstellerlexikon von den Anfängen bis zur Gegenwart*, lucrat de Günter Albrecht, Kurt Böttcher, Herbert Greiner — Mai și Paul Günter Krohn, Weimar, 1963.

În domeniul românesc dicționarele de tip enciclopedic sau scriitoricesc au început să apară în special din secolul al XIX-lea, dar în ultima vreme frecvența și varietatea lor este din ce în ce mai mare. Ne vom opri la cele mai recente, cu materia înnoită, de concepție și speță diversă, de la cele istorice și filologice la dicționarele de scriitori, de folcloristică, de etnologie etc.

Deși au fost arătate lipsuri la majoritatea acestor lucrări, totuși ele conțin date mai bogate sau mai succinte care stau la îndemîna cercetătorului și-l ajută cu informații esențiale, cînd are nevoie de ele pentru un control sau pentru elemente de comparație. Astfel, *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonator Ștefan Ștefănescu, București, 1978, cu toate că i s-au reproșat anumite eliziuni, este o realizare într-adevăr enciclopedică remarcabilă în domeniul istoriografiei, lucrată pe compartimente, partea onomastică

fiind urmată de instituții, izvoare, instrumente de lucru, periodice, sinteze. Un dicționar atent lucrat și foarte folositor, în domeniul istoriografiei, este cel alcătuit de N. Stoicescu : *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971. De asemenea, un *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, Albatros, 1978, datorat autoarelor Jana Balacciu și Rodica Chiriacescu, deși succint, conține datele de prim ordin, exacte, chiar dacă în unele cazuri au fost „umflate" de autori înșiși (consultați probabil de autoare și greu de controlat). Există și eliminări voite sau întîmplătoare.

Ne interesează însă în mare măsură aici dicționarele de literatură și cultură populară. Cînd în 1971 Marian Popa a publicat, la Albatros, *Dicționar de literatură română contemporană*, s-au găsit mai mulți „specialiști" care să-i găsească lipsuri și să vină cu completări pentru un „contemporan" sau altul, dar dicționarul era bun, nu numai prin informațiile puse în circulație, puțin cunoscute, ci și prin judecățile personale emise, plastic și adecvat, în legătură cu autori și opere. A fost căutat, s-a epuizat și în 1977 a apărut a doua ediție completată.

În ultima vreme, Editura Albatros a intrat, în privința dicționarelor, în competiție cu Editura științifică și enciclopedică, prima publicînd dicționare mai condensate, cu date esențiale, sobru prezentate, a doua încercînd dicționare cu materia mai consistent expusă (totuși nu de mare extensiune). În acest sens a apărut recent, la ultima editură, dicționarul *Scriitori români*, în coordonarea lui Mircea Zaciu, Marian Papahagi și Aurel Sasu (București, 1978), în care este vorba de scriitorii și cercetătorii de marcă, intrați definitiv în cîmpul literelor. I s-au găsit lucrării lipsuri, dar partea pozitivă este aceea care trebuie în primul rînd subliniată, fiindcă dicționarul a scos din umbră personalități, de care cei mai tineri știau puțin, ba chiar îi desconsiderau, precum meritele unui D. Caracostea sau N. Cartojan, talentul lui Brătescu-Voinești etc. Punerea în circuit a tuturor valorilor nu poate decît să înalțe cultura neamului și să înlăture uneori impostura. Poate că merită un loc undeva, în vreun dicționar, ca istoric literar, Ștefan Ciobanu, precum și unii scriitori de talent.

O atenție s-a dat literaturilor străine și la Editura științifică, în faza ei ultimă de activitate. A apărut întîi, în 1970, un *Dicționar al literaturii engleze*, coordonat de Ana Cartianu și Ioan Aurel Preda, apoi, în 1972 un *Dicționar al literaturii franceze*, coordonat de Micaela Slăvescu, ambele nu fără unele scăderi mărunte, dar de importanță în cultura română prin chintesența informației. Un pas înainte s-a făcut cu dicționarul *Scriitori francezi*, sub îngrijirea Angelei Ion (București, Editura științifică și enciclopedică, 1978), cu o primă parte de scriitori clasici sau deveniți clasici, tratați de specialiști în extensiune, dîndu-se, foarte nimerit, și o bibliografie de referințe critice, pe lîngă cea a operelor (ca și la dicționarul *Scriitori români*), inexistentă la dicționarele anterioare ; partea întîi este urmată de o anexă cu figuri considerate mai puțin însemnate, vechi și noi, într-o prezentare de acuratețe științifică, chiar dacă, în mod surprinzător, un Charles-Hubert Millevoye (1782—1816) nu apare nici măcar în anexă, nici Felix Arvers (1806—1850), Hégésippe Moreau (1810—1838) nu se văd undeva. Totuși dicționarul nu-i mai puțin valoros și necesar cercetătorului. Între dicționarele cu funcționalitate literară înscriem aici : *Dicționar de termeni literari*, coordonat de Al. Săn-

dulescu, București, 1976, precum și Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, 1975. Merită, de asemenea, să fie înregistrate, ca importante: Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, București, 1973; Florea Firan, *De la Macedonski la Arghezi*, Craiova, 1975 (dicționar de literați olteni).

Dicționare de merit deosebit și concepție au fost publicate recent și în domeniul folclorului și culturii populare, cum este *Dicționarul folcloriștilor*, realizat de Iordan Datcu și Sabina Stroescu (București, 1979), conținînd multe și amănunțite date despre folcloriști (unii puțin cunoscuți), ideile și lucrările lor. O notă aparte o constituie introducerea în dicționar a scriitorilor care, într-un fel, au fost interesați de folclor și n-au fost luați în considerație, sub acest raport, prea mult (de pildă, M. Sadoveanu). Există scăpări (de exemplu, N. Păsculescu ș.a.), dar aceasta nu împietează asupra valorii dicționarului în general. În materie de cultură populară, remarcăm *Dicționarul de etnologie* de Romulus Vulcănescu (București, Albatros, 1979), bine conceput, cu o primă parte de terminologie etnologică și a doua de personalități, cercetători români și străini, între cei din urmă nespus de mulți cercetători tineri de-abia intrați în circuit, de la care autorul a obținut probabil date (mai ales de la cei din țările socialiste). În schimb, lipsesc surprinzător de multe nume consacrate (Oskar Kolberg, Z. Gloger, Adam Fischer, K. Moszyński etc. etc.). Deși s-ar părea că materia folclorului și etnologiei se dispersează prin dicționare separate, totuși specializarea dicționarelor este un lucru bun, căci devin cartoteci pe discipline distincte. Printre dicționarele folcloristice merită să fie consemnat *Dicționarul jocurilor românești* de G. T. Niculescu-Varone (București, 1931), pe care autorul, încă în viață, l-a pregătit pentru a doua ediție revizuită și adăugită (București, 1979); lucrare importantă este și *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, de Ovidiu Bîrlea, București, 1976.

În ultimul deceniu au intrat în uz și dicționarele zise cronologice, inadvertență, de fapt, terminologică, fiindcă se operează cu date calendaristice în ordonare, nu cu vocabule, încît e vorba de o *cronologie literară*, nu de *lexicon* sau *dicționar*, însă ultimul termen și-a extins, se vede, sensul și nu mai surprinde asocierea *dicționar cronologic*. Pe lîngă lucrări cronologice cu materie istorică, s-au publicat de Editura științifică și enciclopedică dicționare cronologice ale unor literaturi: *Literatura italiană* de Nina Façon, Doina Condrea-Derer, Andreia Venci-Birtolon (1974), *Literatura americană* de Dan Grigorescu (1977) și *Literatura română* (1979) de un colectiv mai numeros, în coordonarea lui I. C. Chițimia și Al. Dima.

Ultimul dicționar a fost primit cu critici aspre, violente sau ironice pentru *partea contemporană*, unde se constată, la control, omisiuni regretabile. Ceea ce nu se știe este că unele s-au petrecut din așa-zisa lipsă de hîrtie sau poate abuzul de materie. Dicționarul a fost planificat primordial pe 25 de coli, a fost suplimentat cu încă 38 de coli, dar peste astea nu s-a mai trecut. Și atunci, au căzut, în ultimul moment, toate traducerile contemporane, edițiile critice și literatura pentru copii (deși nu cu consecvență). Faptul este consumat și lucrarea este cum este. Nu s-a putut însă observa imediat că dicționarul a corectat date eronate, chiar în lucrările criticilor dicționarului (vom da exemple în altă parte). Este drept că materia contemporană este cea mai greu de stăpînit. De aceea, în străinătate, cu multe decenii

În urmă, se luase hotărîrea ca în asemenea dicționare să nu intre decît scriitorii sau personalitățile decedate, pentru cei din viață publicîndu-se anuare cu activitatea de la o etapă la alta. Sistemul s-a practicat în literatura germană, engleză, polonă etc.

Oricum, dicționarele își urmează cursa și și-au întețit funcționalitatea. Editura Univers a lansat zilele astea un nou dicționar de scriitori, Facultatea de limba și literatura română din București pregătește un *Dicționar de istorici și critici literari*. Se mai lucrează, după cîte se știe, și la altele.

În fine, se cuvin, fără nici o rezervă, cuvinte de laudă pentru recentul *Dicționar al literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, lucrat la Iași de un grup de cercetători, cu o concepție înaltă de cercetare și prezentare originală a materiei. Acesta este, prin excelență, un dicționar complet al literaturii române, bazat pe investigații grele și îndelungate, cu o tratare largă de autori (sînt luați în considerație și cei mai puțini cunoscuți), de opere anonime și de specii literare populare (firește sînt tratați și folcloriștii sau etnografii). Impresionează prin ordonarea materiei, dar și prin obiectivitatea cu care sînt judecate problemele, evitînd hazardarea sau simpatia pentru o idee. Este pentru prima dată, de exemplu, cînd poemul *Cîntarea României* apare, într-o operă gravă, cu autorul încă nestabilit, problema rămînînd deschisă. Informația bibliografică este exhaustivă. Cînd va apărea și al doilea volum (poate și al treilea mai tîrziu), fundamentarea literaturii române va fi solidă și se vor putea scrie noi sinteze de istorie literară fără nevoia încărcării cu date documentare.

Oricum, epoca dicționarelor literare de idei, de autori, de opere, de specii, consemnează instrumente de lucru și de contribuție științifică de importanță indiscutabilă.

ADRIAN MARINO

Gînduri despre dicționarul literar

Am intenția să vă comunic cîteva gînduri personale în legătură cu dicționarele, fiindcă sînt absolut convins că lucrările de acest gen. fără un anumit angajament personal, aș spune chiar existențial, subiectiv, fără pasiune, fără elan și un anumit entuziasm, nu pot fi duse la îndeplinire. Pun accentul pe acest caracter subiectiv , extrem de constructiv în astfel de întreprinderi.

Unele lucrări de acest fel sînt făcute numai ca să umple un gol. Mă întreb : există pasiune, vocație și devotament pentru o idee care trebuie să le anime ? Uneori da, alteori nu. Nu toate dicționarele citate aici pleacă din acest devotament pentru documentare, cultură și știință. Unele dicționare sînt inspirate în primul rînd de veleități personale. Vine un personaj, cu o anumită echipă, și spune : eu impun scara „mea" de valori, dicționarul „meu" este cel mai bun, celelalte nu sînt bune. Cunosc întreprinderi de acest gen — una cu un iz profund regionalist : *Scriitori români*, care nu reprezintă în nici un caz imaginea literaturii române. Este un dicționar ratat din punctul meu de vedere, pentru că are o structură hibridă, regionalistă și provincialistă.

Un merit considerabil al dicționarului ieșean este acela de a fi depășit — de departe — aceste aspecte minore. Este o operă de interes național și care nu urmărește punerea în valoare a unor „personalități". Este remarcabil că un colectiv, necoordonat de nimeni, și-a găsit posibilitatea și formula eficientă de a se *autoregla*, și aceasta timp de zece ani. Cred că pot să-mi exprim și o mică satisfacție personală: cînd s-a lansat ideea dicționarului, acest colectiv a publicat o machetă cu articole de probă și a cerut părerea diferiților specialiști. Îmi aduc aminte foarte bine scepticismul general care înconjura acea inițiativă. Sînt printre puținii care au scris la timpul său despre acest proiect și mi-am exprimat adeziunea și mai ales încrederea că această întreprindere va reuși. Nu m-am înșelat. Colectivul din Iași a dat cea mai bună lucrare de acest gen pe care a produs-o cultura română.

Cred că astfel de dicționare reprezintă o altă fază în cultura română, de progres. În etapa anterioară, — care a dominat și domină încă și acuma —, să-i zicem perioada „Lovinescu — Călinescu", aceste lucrări erau de neconceput. Nici E. Lovinescu, nici Călinescu, cu toate meritele lor mari, nu au avut concepția unor lucrări de acest gen, fiindcă erau convinși că numai un singur critic este capabil să fixeze o scară definitivă de valori pentru întreaga cultură. Că acesta poate fixa o scară personală de valori este adevărat, dar că ea este definitivă, aceasta este o mare și candidă iluzie.

Dicționarul ieșean reprezintă cel mai exemplar document al acestei noi faze, cînd informația este organizată, condensată, obiectivată într-o lucrare de referință, opusă actualității efemere.

Există o tensiune între lucrările de actualitate și cele de referință. Și cred că doar acestea din urmă rămîn și au o eficiență culturală. Ele stabilizează valori, dau acel minim de date indiscutabile, de care chiar și o judecată de valoare subiectivă nu poate să nu țină seama.

Fiindcă s-a vorbit de „sinteză" și s-a afirmat că acest dicționar ar conține „o bibliotecă", aș spune și eu că a apărut în cultura română acel fenomen modern — care indică și un aspect matur al culturii noastre — de încercare de cuprindere a unei literaturi într-o singură carte. Este mitul *cărții unice*. Iată că avem și noi o astfel de carte, care-și propune să cuprindă toate cărțile românești.

Aș încheia cu sincera mea adeziune la răbdarea, tenacitatea și aspectul etic al acestei întreprinderi: de a lucra în izolare și de a depune eforturi mult timp obscure pentru realizarea unei opere de interes colectiv și național. Mă bucur ca ieșean și ca autor al unui dicționar (de alt tip) că acest lucru a fost în cele din urmă posibil.

MIRCEA ANGHELESCU

Informație și interpretare în dicționarele literare

Concepute de marele public și, adesea, chiar de specialiști drept lucrări de informare prin excelență, dicționarele — dicționarele literare cu atît mai mult — presupun o a doua etapă a elaborării lor, după aceea preliminară,

a acumulării de date, a „informării" pure și simple, de ordin cantitativ. Ca orice lucrare critică, dicționarul este și rezultatul unei profunde operațiuni de interpretare. Nu există, desigur, informație obiectivă, cu excepția bibliografiei ideale, complete și infailibile, care ar trebui să cuprindă tot fără să explice nimic; altfel, orice informație presupune un proces de selecție, orice sinteză se sprijină pe o triere care are la bază o opțiune între mai multe ipoteze posibile. Acesta este, desigur, aspectul elementar al chestiunii; al doilea prag al său este acela al interpretării propriu-zise a faptelor acceptate și incluse de autor/autori în selecția respectivă.

Pentru un autor care s-a discutat în relație strînsă cu literatura Antichității și căruia i s-au putut găsi elemente de clasicism, care au fost derivate direct din lecturile vechilor autori, cum este spătarul N. Milescu, faptul că acesta a avut prilejul să călătorească în Italia ar fi trebuit să fie punctul nodal al explicării personalității sale. Pentru un renascentist, pentru un spirit clasic, pentru un autor îndrăgostit de înțelepciunea Antichității și de formele perfecte ale literaturii sale, Italia ar fi trebuit să declanșeze sau să confirme o revelație cu adînci repercusiuni în sufletul și în scrisul cărturarului nostru. Or, se pare, nu s-a întîmplat nimic din toate acestea. Menționea călătoriei sale în Italia este făcută de Milescu în fugă, în legătură cu un text sibilin, fără nici o implicație care să sprijine ideea de clasicitate. Dimpotrivă, așa cum apare ea în *Cartea despre sibile*, ea îndreptățește mai degrabă o viziune barocă a autorului nostru, pentru care pledează și apropierea sa, în exil, de Simeon Polotki, cultul său pentru scrieri esoterice, criptice sau emblematice, folosirea unor texte și sugestii alegorice din Vincenzo Cartari, Cesare Ripa ș.a. Desigur, un articol de dicționar nu este un eseu; el nu trebuie să dezvolte, ci se poate limita doar să sugereze. Plecînd de la menționea faptului în sine, articolul poate sugera, poate deschide o perspectivă fertilă spre o viziune chiar nouă. Însăși selecția informației este primul pas către interpretare și dicționarele nu au a se feri de ea.

Uneori, cumulul de informație abruptă disimulează în sine o clară tendință polemică, o interpretare deci. Ilustrată strălucit de Călinescu, modalitatea este utilizată parodic în cunoscutul dicționar de literatură contemporană al lui Marian Popa, în care aparența de obiectivitate, detașarea cu care simulează goana după informația exhaustivă nu pot ascunde, și nici nu intenționează să ascundă, subiectivitatea — perfect explicabilă de altfel — a autorului.

Unul din meritele *Dicționarului literaturii române de la origini pînă la 1900* este tocmai că, în general, n-a evitat să interpreteze, după ce a produs toată bogăția necesară de fapte; optînd pentru o viziune anumită, pentru o interpretare anumită a unui scriitor, autorii răspund de fapt unui imperativ care tutelează nu numai activitatea critică, ci și pe cea de informare. Condiția esențială în acest caz este doar ca interpretarea să fie posibilă în consecuția normală a faptelor invocate. Este unul din motivele succesului de care s-a bucurat acest dicționar, pe deplin îndreptățit.

ION HANGIU

Criterii în elaborarea unui dicționar de presă literară

În ultimul deceniu a crescut simțitor numărul monografiilor consacrate revistelor literare, iar problemele presei literare au fost cuprinse atît în dicționarul cronologic apărut, cît și în dicționarul pe care-l sărbătorim azi ca pe un eveniment deosebit.

Mă întreb, de aceea, de ce un dicționar de presă literară, cerut de Editura enciclopedică în 1971 și predat editurii în 1973, a fost apreciat ca avînd un caracter preponderent bibliografic și nu a apărut pînă acum.

În cele din urmă, s-a ajuns la concluzia că ar fi necesar un colectiv de autori pentru acest dicționar. Timp de patru ani, acest colectiv, format din 20 de colaboratori, fără nici un coordonator, nu s-a întrunit niciodată.

În 1977 am fost din nou chemat la editură și invitat să continui lucrarea. Mi-a fost destul de greu să reiau lucrarea și să ajung de la 1 000 la 1 500 de titluri de revistă.

Lucrarea este deja depusă (cu acceptarea a încă 3 colaboratori) și cuprinde, pe lîngă cele 1 500 de reviste descrise de mine, încă 160 de reviste.

Țin să mai adaug că atîta vreme cît bibliografia Nerva Hodoș nu este adusă la zi, este îndoielnic dacă tratatul de istoria literaturii române dintre cele două războaie mondiale poate fi realizat în condiții mulțumitoare, deci fără a se cunoaște anumite lucruri despre presă, despre colaborări.

Am încercat, în dicționarul realizat, să ofer o imagine a întregii noastre prese literare, deși, recunosc, lucrarea are limitele ei. Cred că acest dicționar merită să apară, chiar dacă nu cuprinde, cum ar dori editura, caracterizări și aprecieri.

În ceea ce privește dicționarul realizat la Iași, consider că el reprezintă un moment de cultură impresionant, o operă de importanță națională.

MIRCEA POPA

Un dicționar cronologic al romanului românesc
Perspective și metodologie

Problema redactării unui dicționar al romanului românesc se impune cu tot mai multă insistență. Romanul a devenit nu numai genul cel mai complex și mai reprezentativ pentru o literatură, dar și cel mai popular, cel mai citit și mai solicitat de public. În aceste condiții, cînd romanul românesc se bucură deja de un secol și mai bine de existență, nevoia unei schițe complete, sub raport diacronic și sincronic, a unui corpus exhaustiv, a devenit o necesitate imperioasă.

Începînd din acest an, colectivul de istorie literară de la Cluj-Napoca și-a înscris printre obiectivele de plan problema elaborării unui dicționar cronologic al romanului românesc (DCRR). Va fi un dicționar de gen, primul de acest fel redactat la noi, avînd ca obiectiv de lucru perioada de la origini

pînă în 1980. Va înregistra întreaga producție romanescă tipărită sub formă de volum, cît și aceea rămasă în manuscris sau publicată în periodice.

Va fi un dicționar cronologic, de informație și analitic, în același timp. El va oferi principalele date privitoare la apariția și difuzarea romanului, dar și o tipologie, o caracterologie a romanelor, discutate din punctul de vedere al conținutului. Astfel de dicționare sînt rare și pe plan european.

Lucrarea noastră va permite o orientare rapidă și exactă asupra unui anumit gen de roman, cît și asupra evoluției opiniilor critice despre roman. Se vor putea redacta, pe baza lui, numeroase studii despre evoluția genului sau de sociologia literaturii, putîndu-se stabili exact producția de carte a unei edituri, numărul de prenumeranți, tirajul lucrării, rolul colecțiilor ș.a.

Dicționarul va fi organizat cronologic, iar în cadrul fiecărui an romanele vor fi ordonate în ordinea alfabetică a numelui autorului. Va urma apoi o parte „tehnică": informații despre roman și evoluția sa în timp (ediții, traduceri în alte limbi, premii obținute, număr de prenumeranți, tiraj etc.). Partea a doua a fișei va avea un caracter analitic, urmărindu-se încadrarea romanului în cadrul speciei. În cazul romanelor mari, caracterizările vor fi întregite de citate edificatoare din bibliografia critică. Partea a treia a fișei va fi rezervată referințelor critice, probabil exhaustive.

La sfîrșit, dicționarul va avea 3 indici: unul cumulativ, de autori, apoi un indice general al romanelor, după titlu, și al treilea — de nume citate în referințele critice.

În intenția noastră este să realizăm și o bibliografie a romanelor străine traduse în limba română, ca o anexă a dicționarului.

Propun discuției proiectul nostru și fiecare sugestie va fi binevenită.

AUREL SASU

Un dicționar de titluri reținute

Aurel Sasu s-a referit la „circulația" titlurilor de volume literare de la un autor la altul și la explicațiile posibile ale acestui fenomen.

(Textul comunicării a apărut în revista „Cronica", XV, 1980, nr. 13, 28 martie)

ALEXANDRU PIRU

Un dicționar românesc de critici și istorici literari

La Facultatea de limbă și literatură din București avem de gînd să întocmim un dicționar al criticilor și istoricilor literari. Dicționarul va conține cam 350 de nume, am fixat niște proporții. Deși s-au făcut multe glume aici pe tema asta, fără un coordonator nu se poate face o lucrare. Trebuie hotărît cît spațiu acordăm fiecăruia. Peste trei ani sperăm ca acest dicționar să fie în mîinile dumneavoastră.

Am venit aici ca să felicit colectivul de la Iași care a întocmit acest dicționar monumental al literaturii române. Mi se pare o operă extrem de serioasă, bizuită pe cercetare, mergînd pînă la epuizarea tuturor surselor posibile, ceea ce este un lucru rar în cultura românească. Meritul lor este deci inestimabil. E un instrument de cultură de mîna întîi pentru adevărații cercetători.

Dar trebuie să facem o disociere. Dicționarul poate fi un mijloc de mass-media, însă dicționarul de la Iași nu este o astfel de lucrare. Nici nu cred că acesta a fost scopul lui. Este o lucrare rezervată specialiștilor.

Uitîndu-mă rapid prin această lucrare, îmi dau seama că autorii au vrut să epuizeze o anumită materie. Sînt acolo o mulțime de nume care nu au mare raport cu literatura română. Este un punct de vedere cultural, care nu trebuie confundat cu cel literar, care ne interesează în primul rînd. E foarte riscant să introducem persoane care au scris ceva, dar nu sînt scriitori. Care a fost proporția ?

Vreau însă să subliniez din nou că această lucrare este extraordinară și mă bucur de apariția ei. Dacă va rămîne însă într-un singur volum, va fi o lucrare nefinită. Ea trebuie adusă la zi. Am fost încredințat că lucrarea va fi continuată pînă la 1950 . E o dată foarte discutabilă. La acea dată noi eram „proletcultiști", de sus și pînă jos. Dacă nu mergem pînă la zi n-o să avem o imagine a literaturii.

N-am citit absolut nimic din această carte, nu știu cînd o să apelez la ea, dar e o carte de bibliotecă.

Regret că o asemenea carte, care putea să fie frumoasă, a apărut în condiții grafice discutabile. Nici un clișeu de acolo nu se poate reproduce. Păcat că atîta muncă investită în această carte are un aspect modest.

Putem spune, deocamdată, că dicționarul este o operă foarte necesară pentru cultura română de azi, o operă temeinică, mergînd pînă la ultimele surse posibile.

DAN MĂNUCĂ

Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea

Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900 presupune o continuare, spre a nu rămîne un fapt izolat, el va fi dus mai departe, prin *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea*, o primă parte avînd în vedere perioada 1900—1950, iar a doua parte — ultimele trei decenii. Nu este vorba doar de un proiect, ci de o lucrare în curs de elaborare, volumul apărut reprezentînd un prim capitol.

Cultura română, ajunsă la un stadiu de maturitate și la o deosebită capacitate de apreciere a propriilor valori, resimțea lipsa unui, să-i zicem deocamdată astfel, „instrument de lucru", care să sprijine, cu mijloace caracteristice, concluziile criticii și istoriei literare. Colectivul de istorie literară al Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași a inițiat un dicționar de literatură, asemănător dicționarului general al limbii române, care

să cuprindă toate aspectele vieții literare și din care să nu fie omis nici unul din elementele pe care tratatele de istorie literară le trec, de obicei, cu vederea.

Modul de concepere și realizare a fost cunoscut încă din mai 1968, cînd a avut loc o consfătuire, care a dezbătut principiile viitoarei lucrări, pe baza unei machete. În linii generale, *Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea* va fi călăuzit de aceeași perspectivă. Spunînd „în linii generale", nu înseamnă că am atentat la caracterul unitar al întregului dicționar, ci doar că am subliniat anumite particularități, firești, obligatorii chiar în prezentarea unei epoci literare cu un caracter distinct.

Ar fi dificil ca o asemenea lucrare să cuprindă și literatura ultimelor trei decenii: specificul metodei și al concepției, patronate de ideea unei informări riguroase și a unei prezentări judicioase, nu o îngăduie. Partea a doua se va opri la 1950, limita aceasta nefiind însă un criteriu absolut. Poate, din unele puncte de vedere, anul 1944 să pară mai relevant. Dar și din punct de vedere literar, anii 1944—1950 sînt mai curînd un sfîrșit, decît un început. Includerea unor scriitori a căror activitate a început înainte de 1950 și a continuat ulterior (în unele cazuri continuă și azi) va fi condiționată de satisfacerea unui criteriu specific: în care anume epocă se situează etapa hotărîtoare a creației și, poate, a receptării sale. Spre deosebire de *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, în *Dicționarul literaturii române din secolul XX-lea* nu vor mai fi cuprinse revistele și ziarele literare, nici folcloriștii, nici societățile literare, ci numai autori (scriitori, critici și istorici literari, traducători, esteticieni). Și anume aceia care au desfășurat o activitate literară de o anume întindere, urmînd ca spațiul acordat să reflecte o ierarhie valorică, fără de care nici o lucrare critică (și orice dicționar literar nu mi se pare altceva) devine amorfă.

Lista provizorie de articole a *Dicționarului literaturii române din secolul al XX-lea* cuprinde 25 000 de titluri. Eliminînd pseudonimele incluse în această cifră, ar rezulta că numărul celor care s-au ocupat de literatură în perioada 1900—1950 este de aproximativ 15 000. Experiența dobîndită de colectivul nostru, metoda riguroasă de lucru, verificarea temeinică a informației sînt motive care ne fac să credem că și această a doua parte va putea fi dusă la bun sfîrșit.

O particularitate a elaborării *Dicționarului literaturii române din secolul al XX-lea* va fi utilizarea chestionarelor, ale căror date vor fi controlate, evident, prin celelalte izvoare de informații (presă, arhive etc.).

Dicționarul literaturii române din secolul al XX-lea va ține mult mai puțin seama de factorii culturali, care în primul volum și-au avut un loc justificat de rolul lor în viața noastră literară de pînă la 1900. În secolul al XX-lea, literatura dobîndește un accentuat statut propriu, care se cere respectat și de un dicționar. Pentru că un dicționar nu este doar o sursă de informare, ci și afirmarea unui punct de vedere critic.

DISCUȚII

ION ISTRATE

Tovarășul Al. Andriescu a discutat aici despre cantitate și calitate în dicționarele literare chestiune fundamentală, și de aici vreau să plec. Apoi a fost vorba și despre Dimitrie Cantemir, un personaj din istoria noastră culturală la care țin foarte mult și pe care domnia sa ne-a informat

că diverse dicționare îl tratează în felurite chipuri. Dar aș pune o întrebare : credeți oare că Dimitrie Cantemir este tratat așa cum ar trebui, și nu numai în dicționare, ci în general ?

Aș vrea să supun unei judecăți a bunului simț cîteva chestiuni. Despre Cantemir se spune, uneori cu foarte multă tărie, că este un rationalist, prerationalist, că este un preiluminist (Petre Vaida), un umanist (Al. Duțu), că este un umanist de extracție populară. M-am întrebat de multe ori pe ce se bazează astfel de afirmații. Se bazează, cred, pe un manual de 72 de pagini, redactat în perioada 1700—1705, în care sînt incluse niște definiții aristotelice ale categoriilor : materie, formă etc. Sînt definiții învățate, nu-i aparțin. În aceeași ordine de idei, mai sînt cîteva pasaje din Istoria ieroglifică, *care n-ar însuma o pagină dacă le-am extrage, unde apar idei care țin de bunul simț. Dar mai sînt și 800 de pagini, un tratat de metafizică al lui Van Helmont. Ce este deci mai important ?*

Cred că există o anumită tendențiozitate atunci cînd se încearcă a găsi ceva ce nu există, doar din dorința ca acest lucru să existe, ignorînd ceea ce a fost și care trebuie interpretat așa cum a fost. Divanul..., *lucrarea de la care ar trebui să plecăm, încearcă binecunoscuta împăcare între* fides *și* ratio, *între Dumnezeu și om. Dacă am vrea să vedem lucrurile așa cum sînt, mă întreb : secolul acesta, care se încheie atunci cînd este scrisă cartea, era oare neapărat numai secolul lui Descartes, era numai secolul lui Hobbes, al lui John Locke ? Oare nu putem vorbi despre criza culturii care se manifestă în acest secol ? Exact așa cum o formulează Dimitrie Cantemir. Cine era Dimitrie Cantemir la Constantinopol, decît fiul unui domnitor care nu putea să scrie nimic în formă explicită pentru că își risca pur și simplu capul. A scris, deci, într-o limbă românească într-un loc unde ea era prea puțin cunoscută, a folosit o regulă sintactivă latinească pentru a-i încurca pe nedoriți, a început cu mijlocul pentru a-i încurca și mai tare ș.a.m.d.*

Eu cred că ar trebui să vedem mai curînd în Dimitrie Cantemir principele. *Să nu vedem pe cel care a fugit la Stănilești, pe cel care a domnit un an și a pierdut un război, sau a scris un roman politic înainte și după aceea o cronică în care vorbea despre originea latină a limbii române și să vedem în el un personaj european, care a trăit toată viața în două mari capitale de imperiu. Și de aici să înțelegem o personalitate așa cum a fost ea. Adică să nu punem conceptele să ne slujească, înainte de a le fi descoperit. Pentru că spunea cineva : stilurile, ca și sentimentele, există înainte de a le descoperi.*

*

ELVIRA SOROHAN :

Colegul care a vorbit înainte a desfășurat o întreagă retorică interogativă cu numeroase prezumții legate de popularitatea europeană a enciclopedistului Cantemir. Or, cel puțin în momentul de față, credem că am depășit faza conjecturilor în această privință. Deținem date certe despre popularitatea crescîndă a cărturarului român, încă din deceniile următoare morții sale. Opera lui de orientalist și-a păstrat regalitatea pe toată întinderea secolului al XVIII-lea, trecînd și în secolul romantic. O citează Byron în Don Juan *și Victor Hugo în* La légende des siècles.

Cu referiri directe la această excepțională operă colectivă care este Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900, *ne interesează cum anume și cît e subliniată notorietatea europeană a umanistului român. Sigur, dată fiind statura spiritului cantemirian, concurată pînă la 1900 numai de Heliade, Eminescu și Hasdeu, articolul consacrat de dicționar n-a fost ușor de realizat. Una dintre cele mai mari dificultăți a fost tocmai selectarea informației de inclus în coloanele dicționarului.*

Avînd în vedere numai cărțile pe care s-a întemeiat renumele european al lui Cantemir, aș avea de făcut o remarcă. Mai întîi, că n-ar fi fost lipsit de interes să se indice titlul latin complet al Descrierii Moldovei (Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae), *ca și titlul traducerii ei în limba germană* (Beschreibung der Moldau), *tipărită succesiv în revistă (1769) și în volum (1771), în Germania.*

Cît privește Istoria Imperiului Otoman, *înainte de valoarea ei pentru știința orientalistică, cartea îl plasează pe Cantemir în circuitul european al concepției* (corsi e ricorsi) *despre creșterea și decăderea imperiilor. Paralel cu D. Cantemir, ideea era ilustrată de Montesquieu, aplicată însă la istoria romanilor. De asemenea, nu e mai puțin important să reținem că această* Istorie... *s-a tradus, în cursul secolului luminilor, în trei limbi europene : engleză (1734), franceză (1743), germană (1745). Dacă pînă la Cantemir eram cunoscuți prin istoria noastră eroică și prin marile ei figuri, de la el mai departe se afirmă și spiritul poporului nostru, care începe să participe mai intens la istoria culturală a continentului.*

Un elogiu aparte îl merită autorii dicționarului și pentru capacitatea de sinteză demonstrată articol cu articol. Dicționarul va sta în cel mai la îndemînă raft al bibliotecii oricărui istoric literar, pentru că dicționarul nu e în fond decît o minuțioasă istorie, alfabetic ordonată, a literaturii române.

AL. ANDRIESCU :

Tovarășul Istrate a vorbit frumos, văd că este un temeinic cunoscător al lui Dimitrie Cantemir. Dar eu am vrut să arăt doar că o figură strălucită din cultura românească ajunge să fie ignorat total într-un dicționar, ca acela de lingviști români. E bine, oare ? E bine ca în dicționarul de istorici să i se acorde lui Cantemir cîteva rînduri și să i se acorde unui cercetător care n-a făcut nimic tot atîta spațiu ? Aceasta este problema și singura problemă pe care am pus-o.

Vineri, 7 decembrie, orele 16—20

MARIAN POPA

Dicționarele literare românești în contextul criticii și istoriei literare

Cine urmărește cu un minim efort statistic ultimul deceniu de cercetare literară observă că au apărut foarte multe dicționare. S-ar putea spune că trăim o epocă a dicționarelor. Este un fenomen pozitiv. Am încercat să găsesc o explicație pentru un asemenea fenomen.

În primul rînd, cred că nu pot apare dicționare decît în anumite perioade și în anumite condiții politice. Dicționarele vin atunci cînd se simte nevoia unui bilanț literar, atunci cînd apar anumite posibile situații confuze, atunci cînd, în sfîrșit, producția de carte ar putea să impulsioneze o asemenea operă. Așa că, nu puteau să apară dicționare pe la 1800 sau la 1900. De asemenea, este foarte important ca un dicționar să apară într-o perioadă de liniște, de certitudine din punct de vedere politic, cultural și literar. Este interesant că nu au apărut dicționare în perioada celor trei dictaturi, cînd nu se poate vorbi de un moment sau de o situație echilibrată, că nu au apărut dicționare nici în perioada dogmatică sau proletcultistă. Și este bine că nu au apărut, pentru că ar fi fost niște lucrări scoase în condițiile în care se refuza foarte multă literatură, erau refuzați foarte mulți scriitori. Poate că astfel noi am scăpat de o retrospectivă penibilă și ridicolă, pe care o mai întîlnim în alte literaturi. A existat și continuă să existe cîte o perioadă, în unele literaturi socialiste, în care se observă o predominanță a criteriului politic, nici măcar a celui ideologic și, evident, o continuare a antitezei politice, care împarte scriitorii în progresiști și non-progresiști, indiferent de valoarea lor.

O altă problemă care mă preocupă este de ce, totuși, în această perioadă am făcut dicționare, întrebare pe care mi-o pun împreună cu o alta : de ce în această vreme se vorbește foarte mult de necesitatea unei istorii literare ? În prima ediție a dicționarului meu, ca să mă refer întîi la propria mea experiență, făceam o precizare și anume că literatura postbelică este o literatură în primul rînd de dicționar. N-am explicat atunci care ar fi motivația unei asemenea afirmații, încerc să o fac cît de cît acum. Pentru a scrie o istorie literară, trebuie să avem o viziune și mai ales o anume etică a adevărului istoric. S-ar părea că în condițiile actuale este foarte greu să realizăm o istorie literară. Faptul că vrem istorii literare, că ne zbatem, că vorbim toată ziua

despre ceea ce ar trebui să fie retipărirea *Istoriei* lui Călinescu, toate aceste lucruri converg și într-un fel pot fi explicate prin această alegere a dicționarului și respingerea istoriei literare. Un dicționar este o colecție de entități, o organizare mai mult sau mai puțin selectivă care nu presupune decît o minimă responsabilitate. O spun asta în măsura în care eu însumi am lucrat la asemenea dicționare.

În perioada interbelică, atunci cînd funcționau posibilitatea și necesitatea, iar personalizarea unui critic sau istoric literar se făcea printr-o viziune, au apărut istorii literare. Avem istorii Lovinescu, Călinescu, Ciobanu, Iorga ș.a.m.d., și ele au fost posibile exact în măsura în care există o anumită opțiune. Facem istorie, adică încercăm să facem un aranjament potrivit unei viziuni, a unor adevăruri istorice. Cam asta ar fi deci una dintre explicațiile pentru care se scriu astăzi dicționare, lexicoane, enciclopedii, panorame, pentru că și panorama nu este altceva decît tot o formă de evitare a istoriei.

Pe de altă parte, sînt niște condiții ideo-politice care ar respinge ideea de istorie. Noi știm foarte bine că literatura socialistă este o literatură bazată pe o unică ideologie. Este, deci, o epocă de dicționar. Există, pe de altă parte, cunoscutele principii ale lui Lenin din articolul *Organizația de partid și literatura de partid* : „Jos literații supraoameni ! Jos literații fără de partid ! Literatura este o parte integrantă a cauzei proletare ! ". Poate vă mai amintiți celebrele discuții din 1948, în „Contemporanul", cînd Călinescu a încercat să ignore, să polemizeze cu un asemenea punct de vedere. Nu a putut polemiza ! În orice caz, în asemenea condiții, și din punct de vedere ideo-politic, nu este o epocă pentru istorie literară. Se poate face istorie literară pentru perioadele foarte vechi sau pentru perioadele consolidate, care nu pun probleme majore de interpretare. Adică, istoriile făcute de profesorii Piru, Rotaru, Const. Ciopraga, D. Micu și alții. Niște mici modificări strategice în timp nu schimbă condiția istoriei și a dicționarului. În jurul anului 1953 apare ideea că, existînd o unică ideologie, pot exista mai multe stiluri, Dar asta nu înseamnă nimic. O asemenea „nouă" accepție a literaturii reprezintă o viziune serială, paradigmatică, simultaneistă, nu se aduce o nouă literatură, ci, eventual, niște scriitori noi sau niște scriitori renovați. Nu apare nici din acest punct de vedere vreo posibilitate de favorizare a istoriei.

Este interesant deci că, refuzîndu-ne istoria, poate să prospere succesiunea alfabetică, selectivă, convențională. Dicționarul are marele avantaj că poate fi „consultat", că este o operă care nu presupune o viziune și nu pretinde nici din partea cititorului o lectură participativă și „subversivă", cum spunea cineva. Este o operă superficială, care poate să fie citită chiar și numai din curiozitate.

În sfîrșit, sînt persoane, momente și etape neconvenabile, care fac obiectul unei istorii literare și care n-au ce căuta într-un dicționar ; și chiar în cadrul unui dicționar, în cadrul unui articol consacrat unui autor, unei reviste, apar fidel aceleași probleme. Orice autor trebuie stilizat, trebuie făcut convenabil dintr-un punct de vedere, oarecare, al nimănui dealtfel. Din acest punct de vedere avem aceleași probleme pentru un dicționar și pentru o istorie literară. Noi vorbim despre epoca proletcultistă, dar nimeni nu pomenește, nu nominalizează cine a făcut, cine a provocat, cine a susținut literatura acestei epoci. Trăim, scriem într-o literatură vie, este foarte greu, aproape paradoxal, să te gîndești și la dicționar și la istorie literară.

În sfîrșit, putem să luăm în considerație cîteva condiții, cîteva posibilități de redactare a lucrărilor enciclopedice. O primă observație ar privi varietatea acestor lucrări. S-a vorbit aici de diferite tipuri de dicționare realizate, de tipuri care ar putea fi executate în viitor, dar nu s-a vorbit decisiv de un lucru, deși, pare-se că tov. Hangiu a atins puțin această problemă: un dicționar, indiferent dacă este făcut pentru un specialist sau pentru un cititor diletant, trebuie să aibă un caracter științific. Or, ar trebui să discutăm puțin, să încercăm să discernem ceea ce ar putea să fie științific la ora actuală într-un dicționar. Există o idee generală și tradițională cu privire la ceea ce este știință și caracter științific într-o lucrare și există o opinie a noastră, socialistă, în legătură cu caracterul științific. Uneori lucrurile concordă, alteori sînt exact opuse. Sînt foarte multe probleme ridicate de această nouă viziune asupra caracterului științific, care nu poate fi decît acela materialist-dialectic. Dar este interesant că la noi, astăzi, ca dealtfel în orice moment, se produce un fel de tensiune între ideologie și politică. Noi considerăm ideologia ca un sistem de idei generale asupra vieții și practicii, în toate domeniile, dar, pe de altă parte, există un sistem politic care alege din sistemul ideologic ceea ce este convenabil într-un moment sau în altul. În funcție de sistemul politic, se ajunge la un fel de imagine paradoxală a ceea ce ar vrea să fie caracterul științific al unui dicționar.

Eu însumi am trăit niște momente destul de dificile atunci cînd am scris dicționarul. Momentele dificile au fost dealtfel în mai multe etape, și este foarte greu să faci știință dacă aceste momente sînt numeroase. Luați orice fel de dicționar, orice fel de istorie literară de astăzi. N-am găsit în nici una nici un fel de observație asupra ideilor politice ale lui Eminescu. Nu se vorbește despre naționalismul lui Eminescu, despre opiniile sale privind pe maghiari, evrei sau ruși. Așa ceva nu este just din punct de vedere politic, deci nu este științific. Sînt foarte multe asemenea situații. Căutați o explicație într-un dicționar pentru faptul că Doinaș este premiat în 1946 cu un volum care nu mai apare decît peste aproape două decenii.

Un alt fenomen care ține de politic și care influențează asupra caracterului științific este o anumită discriminare pe care noi o facem între autorii care trăiesc în țară și autorii care trăiesc în străinătate de mai multă sau mai puțină vreme. În felul acesta sînt eliminate sute de cărți, mii de articole și diverse texte din literatura noastră. Mă gîndesc că enciclopediile sovietice sau cele din R.D. Germană nu renunță la scriitorii lor, dar își iau toate rezervele față de activitatea scriitorilor respectivi. Nu cred că este cea mai bună soluție să eliminăm brusc din orice bibliografie și din literatura română asemenea scriitori. Nu avem o literatură atît de bogată încît să ne permitem să scoatem cu atîta ușurință foarte mulți scriitori.

Apoi, apar foarte multe probleme în legătură cu partea biobibliografică a unui dicționar. Este interesant că în puține ocazii se pot da numele adevărate ale unor scriitori, din motive pe care încă nu le înțeleg. Consultați dicționarul lui Mihail Straje și o să vedeți că o serie de autori nici nu sînt atestați, pentru că nu se pot da numele adevărate.

Un alt tip de probleme ar fi acelea cu — să zicem — caracter sociologic. Este indiscutabil că toate datele biografice privind un autor sînt foarte importante. Nu este inutil să știm dacă X este fiul unui țăran sau fiul unui avocat ș.a.m.d. Din acest punct de vedere, apar foarte multe situații bizare. Eu n-am

căcut nici un fel de ironie, nici un fel de glumă în dicționarul meu, am dat exact, e drept că am dat și din motive strategice, niște informații în legătură fu mine. E drept că am supralicitat un pic. De ce ? Ca să pot da la alții cît mai multe informații. Ce este însă interesant la noi ? O informație de acest tip apare unora drept un fel de delațiune. Adică la ora actuală, printr-un fel de uzaj alienat al dicționarelor, atît obiectul unui articol cît și cititorul ajung la niște idei cu totul ciudate în legătură cu ceea ce ar putea să fie textul enciclopedic.

Este interesant, din acest punct de vedere, că mai toate datele cu privire la un autor sînt foarte bine stilizate. Știu treaba asta din experiența mea, într-un fel. Sînt niște tipuri de profesiuni destul de dezagreabile prin dicționare. Cred că cea mai dezagreabilă dintre aceste categorii ar fi aceea de preot. Cu mare dificultate am putut să includ în dicționar cîțiva scriitori fii de preoți sau eventual ei înșiși preoți. Sînt mulți autori în situația aceasta. Căutați în orice dicționar și veți găsi niște profesiuni neangajante: „fiul unui învățător", „fiul unui funcționar" ș.a.m.d. Nimeni n-a fost bancher, financiar, ofițer superior, moșier ș.a.m.d. Nu, nu există în literatura română așa ceva. Există un fel de stilizare foarte abilă care, mi se pare, nu servește la ceea ce ar vrea să fie caracterul științific al unei asemenea lucrări.

Același lucru se poate observa în legătură cu diversele instituții de care numele unui scriitor e legat și cu studiile autorilor. E foarte greu să scrii numele unui liceu sau al unei instituții de învățămînt care era legat de familia regală într-un fel sau altul. Pînă și astăzi, din niște motive de pudoare asemănătoare, scriem „Editura Fundației" sau "Editura Fundația" sau „Fundația" pur și simplu. Este iarăși foarte interesant că n-avem nici un autor care să fi fost în cenzură, în siguranță, în Direcția presei, în alte instituții mai mult sau mai puțin oculte, secrete, de represiune ș.a.m.d. Nu există asemenea autori, deși noi știm că au fost și sînt în continuare. Se poate vedea cum o serie de date care ar aduce anumite împliniri operei sau ar da anumite sugestii cu privire la caracterul operei sînt scoase.

Situațiile sînt oarecum asemănătoare în legătură cu operele cu caracter politic ceva mai pronunțat. Luați o monografie Goga și căutați comentarii la articolele politice. Nu există. Căutați în propriul meu dicționar asemenea indicații în legătură cu o serie de autori ; nu există. Un autor trebuie să fie reprezentat cît mai curat, eventual, să nu existe deloc sau să nu existe cel puțin o perioadă din opera lui.

O situație asemănătoare au o serie de opere ceva mai dificile din perioada actuală. Mie mi s-au tăiat niște rînduri din dicționar, fișele Buzura, Lăncrănjan, Preda, din cauza *Delirului*, au devenit scurte, pentru că este foarte greu la ora actuală să vorbești și să scrii despre un roman politic sau despre un roman care problematizează anumite situații politice. Ce poți să spui despre Buzura ? Cum este scris un roman ? Să nu vorbești despre esențialul unora dintre romanele lui? Or, în asemenea situații ajungem la un fel de privare, care e la fel de inutilă ca și în cazul biografiei.

Mă gîndesc apoi la alte tipuri de dificultăți pe care le are un autor de dicționar și pe care doresc să nu le aibă cei care vor face în continuare dicționare pentru perioada ceva mai nouă. Sînt dificultăți legate de informare. E un fel de lege aproape, care într-un fel poate să fie explicată psihanalitic : mai toți autorii din ziua de azi își fac niște biografii imaginare. Cum a fost el progresist,

cum a luptat el împotriva nu știu cui, adică fac toate aranjamentele posibile și acestea apar chiar în acte, în memorii, în autobiografii ș.a.m.d. Or, noi trebuie să lucrăm pe asemenea materiale. Nu vreau să mă scuz acum, n-am scris un rînd pînă acuma de justificare a muncii mele la dicționar. Însă vă doresc să nu ajungeți în asemenea situații, pe care nu vreau să le divulg. Cineva nu vrea să se nască la 25 decembrie, ci la 1 ianuarie. În prima ediție a dicționarului meu s-a născut la 25 decembrie, dar după o carte de imobil și alte cîteva surse am aflat că se născuse ceva mai tîrziu. O autoare decedată recent — e vorba de Letiția Papu — voia să fie cu cinci ani mai tînără. Exact în ziua pensionării a anunțat că este născută nu în 1917, ci în 1912. Prima ediție prezintă o dată, a doua ediție pe aceea pe care am reușit s-o obțin ulterior. Nu mai vorbesc de autobiografiile absolut aberante, gen Sarina Cassvan, Gorunescu, Dimitrie Stelaru, care nu pot fi în nici un fel folosite.

Multe probleme apar în funcție de obiectul și de beneficiarul unei asemenea lucrări. Am ajuns chiar în niște situații încît mi s-a reproșat bunăoară pînă și succesiunea alfabetică. Cineva putea să-mi spună că am organizat o anumită ordine în dicționar pentru a-l pune pe el într-o situație de inferioritate sau într-o situație jignitoare. Aceste lucruri țin de inexperiența cititorului și a autorului, a obiectului, în măsura în care niște asemenea opere n-au existat la noi. Formula „fiul unui învățător" a jignit pe cineva; în primul rînd pentru că am realizat un act de delațiune — am scris că este fiul unui învățător — și pentru că am folosit „unui". Ce înseamnă acest „unui" ? Un fel de neutralizare, de pulverizare a ceea ce ar vrea să fie personalitatea autorului respectiv.

În sfîrșit, o problemă care s-a pus aici și în legătură cu care aș vrea să spun cîteva cuvinte, ar fi aceea a dimensiunii articolelor. Nu e vorba numai de dicționare. Și eu am făcut unele compromisuri, numai să-mi apară dicționarul. Dar asemenea compromisuri apar și în *Istoria* lui Călinescu. Se întîmplă oriunde asemenea situații și nu m-aș mai ocupa foarte mult de ele. Ce este de spus în această privință ? Că sîntem încă determinați de standingul politic, profesional sau economic al unui autor. Și dacă autorul decade din punct de vedere politic, administrativ ș.a.m.d., el va fi redus la justa lui valoare. Uneori apar și situațiile inverse, cînd un dicționar surprinde ipostaza căderii politice, după care urmează o ascensiune; de unde, tot felul de acuze scuze și recuze ulterioare în legătură cu incapacitatea unui autor de dicționar de a vedea valoarea, de a realiza prognoza. În sfîrșit, pot apare fișe de dimensiuni mai mari în măsura în care sînt niște autori prolifici. Numai să înșirui titlurile operelor unui Nicolae Tăutu — să zicem — înseamnă a ocupa foarte mult spațiu. Pot apare, deci, niște deformări a ceea ce ar putea să fie criteriul axiologizat, al dimensiunii articolelor.

O altă problemă pusă aici: cine trebuie să facă dicționare ? Un colectiv, un individ ? Evident, fiecare dintre aceste posibilități prezintă avantaje și dezavantaje. Colectivul ar asigura obiectivitatea. Dar este interesant că dicționarului Zaciu tocmai obiectivitatea i-a fost contestată. Un dicționar poate să aibă un singur autor, atunci e mai subiectiv, dar va fi mai omogen. Iarăși un asemenea punct de vedere nu este just. Cred că asemenea discuții sînt pînă la urmă absolut inutile. Dicționarul este al celui care-l face sau al celor care-l fac, avînd toate calitățile și defectele inerente omului, epocii și chiar literaturii respective. Am impresia că apare deja o anumită atitudine negativă

față de dicționar : fiind multe dicționare simțim că nu mai este bine. Cred că ar trebui să încercăm să descurajăm o asemenea opinie asupra dicționarelor, pornind poate de la două axiome : orice dicționar este o lucrare superficială și, dacă este imposibil să vorbești într-o monografie despre Eminescu, va fi cu atît mai greu s-o faci într-un articol de dicționar. Nu trebuie să ne imaginăm altceva și să pretindem unui dicționar ceva în afara statutului său. Pe de altă parte, în orice dicționar se va găsi un articol, o pagină, o observație mai bună decît într-un alt dicționar. Cu cît vom avea mai multe dicționare, cu atît va fi mai bine pentru literatura română.

GABRIELA DRĂGOI

Informație și cercetare în „Dicționarul literaturii române"

Ideea că genul în discuție își reconsideră utilitatea și posibilitățile este confirmată și de apariția *Dicționarului literaturii române de la origini pînă la 1900.* În punctul de plecare însă, lucrarea își asumase dificultățile unui efort de pionierat. Structura dicționarului, diferit ca extensiune și tipologie de o istorie a literaturii, modul în care a înțeles să răspundă unui sistem specific de informare tind către reconstituirea unei imagini cît mai complete și cît mai exacte a evoluției literelor românești de pînă la 1900.

Ceea ce vrem să subliniem aici, desigur și *pro domo,* este faptul că o lucrare care aspiră să realizeze o astfel de imagine — și dicționarul nostru nu este acum singurul — nu poate rezulta printr-o abordare fragmentară, excesiv subiectivă și selectivă ori în urma unor operații, fie ele cît de laborioase, de adunare, înregistrare, sistematizare și reașezare a informațiilor și interpretărilor existente. Opinia după care un dicționar poate fi făcut oricum ni se pare însă mai inofensivă și mai puțin curioasă decît aceea că pentru o asemenea încercare ar fi suficientă o „specializare" așa-zis lexicografică.

Pentru că, într-un anume sens, un dicționar cu pronunțat caracter istorico-literar este, de la început pînă la sfîrșit, o cercetare, un studiu, în detaliu și în totalitate, al fenomenului literar. Lexiconul depășește astfel condiția de succedaneu al istoriei literare, nu se limitează la însumarea concentrată a informației, repertorizată doar pentru a înlesni o mai rapidă consultare.

Proiectată în absența unor instrumente de lucru indispensabile, o asemenea întreprindere este obligată să și le creeze în mers. Cel puțin pentru *Dicționarul literaturii române,* investigația sistematică, pe mai multe planuri, a devenit hotărîtoare pentru profilul său, unde se răsfrînge, vizibil, o formă încă în mișcare a cercetării. Și aceasta chiar acolo unde s-ar fi crezut că lucrurile sînt pe deplin limpezite. Dificultatea a constat adesea nu în a structura în cadrul unui articol personalitatea unui autor și a unei opere ori în a opta pentru o informație sau alta, ci în a reface, neintermediat, traiectoria unui scriitor. Au fost verificate printr-o lectură directă aprecierile consacrate,

s-a căpătat certitudinea exactității unei informații, după cum deseori au fost precizate, completate, lărgite diferite aspecte și nu o dată au fost introduse elemente noi de interpretare, date noi.

Dacă în cazul scriitorilor de oarecare anvergură s-a arătat utilă, această perspectivă s-a impus ca unică soluție atunci cînd au fost avuți în vedere așa-numiții autori minori. Încercînd să informeze pe cît cu putință exhaustiv, *Dicționarul literaturii române* a recuperat numeroase scrieri și autori care nu au intrat în istoriile literare sau nu au făcut obiectul vreunor cercetări speciale. Bunăoară, pentru a da un singur exemplu, doar la literele A—C, apar peste 100 de asemenea nume. Aici totul a fost luat de la capăt, în așa fel încît să se dea o succintă, dar foarte exactă și densă schiță monografică.

Studierea și restituirea acestor autori vizează nu atît un cîștig de amplitudine, ci unul mai substanțial. O epocă, o generație, o grupare transpar mai plin, mai concret, evoluția spre marile creații capătă semnificații mai bogate. Pînă și scrutarea preocupărilor unui traducător, de pildă, sporește înțelesurile legăturii literaturii române cu literatura universală. Este neîndoios că cele mai multe din aceste nume nu-și vor găsi vreodată locul în istoria literaturii. Sînt însă numeroși scriitori care ar îndreptăți o „reabilitare", meritînd să fie recuperați și poate și editați.

Un ultim aspect, generat de un principiu pe care l-am considerat esențial pentru valoarea referențială a lucrării, ar fi sistemul de corelații stabilite în interiorul unei cercetări în fond unitare. Articolele comunică între ele printr-o întreagă rețea de trimiteri. Există astfel și o fertilă posibilitate de abordare și rezolvare a unor chestiuni controversate de istorie literară.

Deși un dicționar este încă văzut ca un tip de carte statică, în al cărei statut intră deopotrivă o incontestabilă utilitate și o tot atît de neîndoielnică lipsă de strălucire și, într-un fel, de personalitate, noi credem că dicționarul definește la un moment dat o modalitate de cercetare în domeniul istoriei literare, că poate reprezenta o sursă de vitalitate, de impulsionare a cercetărilor viitoare. Fără ca aceasta să devină o ultimă posibilitate pentru istoricul literar autor de dicționar.

REMUS ZĂSTROIU

Locul presei periodice în „Dicționarul literaturii române"

La începutul activității de pregătire și de prospectare în vederea alcătuirii listei de articole și a stabilirii structurii articolelor care urmau să se constituie în actualul *Dicționar al literaturii române de la origini pînă la 1900*, s-a discutat foarte mult în jurul ariei pe care trebuia să o acopere documentarea, precum și cercetarea propriu-zisă. S-a ajuns, în cele din urmă, la concluzia că, pentru a răspunde variatului registru de probleme care se ridica în fața autorilor și, totodată, pentru a corespunde, atît cît se poate, nevoii tot mai largi de informație, dicționarul trebuia să capete o anume individualitate în raport cu alte lucrări de același gen. A devenit limpede, între altele, că în tratarea perioadei de după 1800 nu ne putem opri la acei scriitori și la

acele reviste care își găsesc loc în mod tradițional în tabla de materii și în indicii lucrărilor de istorie literară și de istorie a culturii. Tot atît de limpede a apărut însă și adevărul că nu la toate modalitățile posibile — între care, de pildă, studiul istoric al speciilor și genurilor literare sau cercetarea de sociologie literară — se va putea face apel în încercarea noastră de a configura cît mai fidel, cît mai complet, tabelul literar al epocilor tratate. Soluția la care ne-am oprit a fost dictată în egală măsură de experiența colectivului de redactori, de unele exigențe, să le zicem, lexicografice, precum și de altele de construcție istorico-literară. Între acestea din urmă, de maximă importanță ne-a apărut faptul că trebuia evitată simpla juxtapunere a unor schițe monografice dedicate unor scriitori mai mult sau mai puțin importanți, că prin mijloace pe care le aveam la îndemînă trebuia să încercăm să recreăm sau cel puțin să evocăm climatul social și de ideologie literară al acelor ani, atmosfera existentă în mediile literare, raporturile lor cu viața socială, cu diversele direcții artistice și politice.

Ne este clar acum că nu toate intențiile noastre s-au realizat în întregime. La unele dintre ele, ținînd seama, nu în ultimul rînd, de dimensiunile pe care urma să le capete dicționarul, a trebuit să renunțăm. Alteori, ne-am lovit de puținătatea informației. Pentru unele perioade, cum ar fi aceea dintre 1850 și 1870, lipsesc încă cercetări care să permită cunoașterea mai adîncă a epocii; lipsesc, de asemenea, investigații și sinteze pentru cunoașterea vieții literare provinciale din Banat sau din Bucovina, de pildă. Nu există încă o bibliografie generală a literaturii române și nu stăm mai bine nici în domeniul bibliografiilor speciale, nu există o enciclopedie a României sau a românilor, nu există un dicționar istoric, care să pună la îndemîna cercetătorului informația istorică și biografică esențială, și nu există, de la istoria lui N. Iorga, și exceptînd schița lui Const. Antip, nici lucrări de sinteză în domeniul istoriei presei periodice. În ceea ce privește presa periodică, trebuie adăugat că nu s-a format încă, cel puțin după știința noastră, un fond de ziare și reviste centralizat și complet, după cum nu s-au alcătuit încă, în bibliotecile de importanță națională, colecții integrale ale ziarelor și revistelor care dau fizionomia presei periodice din secolul al XIX-lea. Lipsesc, în același timp, o înregistrare și o evidență cît de cît completă a cercetărilor de cultură locală, deoarece publicațiile Bibliotecii centrale de stat, care ar trebui să facă acest oficiu, neglijează presa periodică județeană, precum și lucrările tipărite de diverse foruri culturale din provincie.

Ținînd seama și de aceste împrejurări, ne-am văzut obligați, în perioada premergătoare redactării dicționarului, să întreprindem o lectură aproape integrală a presei periodice din secolul al XIX-lea. Plecînd de la această lectură am ajuns la concluzia că trebuie să se facă un loc cît mai larg în lucrarea noastră unor articole dedicate nu numai revistelor literare cunoscute, ci tuturor revistelor cu caracter literar și, mai mult decît atît, să li se alăture multe alte articole dedicate unor gazete politice, cu apariție săptămînală sau cotidiană. Există acum între cele 1311 articole ale dicționarului un număr de aproximativ 480 dedicate presei periodice. Fără a deveni astfel și un dicționar de periodice, lucrarea este, ținînd seama, bineînțeles, de scopurile pe care și le-a propus, o primă încercare de sinteză lexicografică în domeniu.

S-au structurat în *Dicționarul literaturii române* cîteva tipuri bine definite de articole referitoare la ziare și reviste. Este vorba, mai întîi, de

articole de simplă consemnare, care au ca obiect istoricul unor reviste sau gazete provinciale, cele mai multe fără ecou în perioada respectivă. Ele își au însă însemnătatea lor, fie și numai prin faptul că semnalează, în orașe cu o viață culturală și literară mai puțin dezvoltată atunci sau în cele mai îndepărtate colțuri ale țării, existența preocupărilor pentru creația literară originală, existența unor grupuri sau cercuri literare. Alte articole se ocupă de ziarele politice, indiferent de mărime și importanță, în măsura în care au făcut loc în coloanele lor literaturii. Am avut în vedere, astfel, alături de „Albina românească" și „Curierul românesc", de „Tribuna" de la Sibiu sau de „Timpul" lui Eminescu, Slavici și Caragiale, ziare mai puțin sau deloc cercetate pînă acum, între care „Unirea" și „Timpul" lui Grigore Bușuioceanu, alte gazete scoase de Heliade după 1855, gazetele politice ale junimiștilor, cele mai multe apărute înainte de 1870, publicațiile lui Grandea, unele dintre ele inspirate de M. Kogălniceanu, cele ale lui Pantazi Ghica, pe care le conducea, de fapt, Ion Ghica, apoi alte mari gazete politice cum sînt „Românul", „Conservatorul", „Lupta" lui Gh. Panu sau cele editate de social-democrația românească. Un asemenea articol urmărește aportul literar al ziarului, materializat în contribuții de critică și istorie literară, articole de atitudine sau de direcție, în polemici, precum și în spațiul acordat literaturii originale și traducerilor. Sînt stabiliți, atunci cînd este posibil, redactorii rubricilor literare, se citează colaboratorii și cei ce au debutat în paginile ziarului. Acest paragraf istorico-literar este precedat de altul, succint, în care se face un istoric al apariției, avînd în vedere, în primul rînd, prezența în redacție a unor scriitori consacrați, rolul lor în conducerea și realizarea efectivă a gazetei. În același timp, și punînd în lumină tot contribuția lor literară, sînt studiate și revistele politice, istorice sau de folclor. Se adaugă articole dedicate revistelor literare care au avut perioade de apariție mai scurtă și altele, de dimensiuni mai mari, în care se schițează istoricul marilor reviste literare românești din secolul trecut.

În toate aceste articole, unele dintre ele avînd aspectul unor mici monografii, altele, cum am mai spus, urmărind doar problematica literară a unor publicații cu alte profile, am căutat să punem în evidență rolul presei periodice în dezvoltarea literaturii române, în difuzarea ei în rîndurile cititorilor, în atragerea tinerilor către profesiunea de scriitor sau, măcar, către preocupările literare, contribuția presei la formarea unei categorii distincte de cititori și la evoluția acestei categorii de la nivelul unor amatori dispărați de foiletoane senzaționale la acela, apărut după anii '80 ai secolului trecut, al adolescenților grupați în jurul revistei „Școala nouă" de la Roman sau al „Revistei junimii" de la București.

Am cercetat, totodată, prin intermediul presei periodice, activitatea societăților, a cercurilor și cenaclurilor literare, modul în care gazetele discutau chestiuni atît de însemnate atunci, cum sînt aceea a teatrului național, repertoriul teatral original, traducerile, culegerea de literatură populară, indicațiile date culegătorilor, activitatea folcloristică a redactorilor ș.a.

Nu s-a neglijat nici urmărirea unor rubrici mai puțin însemnate în aparență, între care acelea de știri culturale, teatrale, editoriale și bibliografice sau *Poșta redacției*, din care s-au extras, de multe ori, informații prețioase și care au permis configurarea mai precisă a unei orientări, a unei opțiuni.

LEON VOLOVICI

Dicționar literar și istorie literară

În intervenția sa, Leon Volovici s-a referit la posibilitățile dicționarului de a reflecta în mod specific fenomenul literar și la raportul dintre un dicționar literar și alte tipuri de sinteze de istorie literară.

(Textul a apărut în „Cronica", XV, 1980, nr. 1,4 ianuarie)

CONSTANTIN TEODOROVICI

Cultura și literatura veche în „Dicționarul literaturii române"

Ca redactor al unor articole din perioada care în mod vag e numită în titlu „origini", am simțit nevoia unor precizări. Această limită cronologică inferioară a dicționarului este de fapt o întreagă eră culturală, ale cărei manifestări scrise cuprind patru secole, între 1400—1800. Poate ar mai trebui făcută o disociere în chiar conceptul de „origini", așa cum este folosit în istoriile literare și aici, putînd desprinde două sensuri: cel de totalitate a faptelor și scrierilor dintr-o etapă incipientă, de nediferențiere a literaturii artistice, dar care au dus la o obișnuință a scrisului, la formarea unei limbi literare și a unei conștiințe a necesității de a scrie; și *origini* în sensul, poate mai propriu, al primelor manifestări literare independente, cu totul sporadice și confuze în epoca veche, care au apărut detașat de alte activități culturale după 1780.

Obiectul cercetărilor noastre se constituise automat odată cu fișarea lucrărilor de istorie literară existente. Texte religioase de diferite origini și conținuturi, cronografe și cronici autohtone, cărți populare, traduceri și prelucrări de morală, însemnări de călătorie, gramatici, pravile, scrisori și documente oficiale și particulare, cronicari, cărturari de formație religioasă sau umanistă, traducători, copiști, miniaturiști, tipografi, ctitori și animatori culturali — iată categoriile mari ale acestui complex numit literatura română veche. În această diversitate de fenomene și nume, aproape n-a fost nevoie de un criteriu de selecție, deoarece am respectat tradiția deja bine constituită în istoriile literare. Acestea, și după ele și dicționarul nostru, au fost atît de largi în tratarea originilor literaturii, încît țin și locul unor lucrări asupra începuturilor și evoluției culturii, care deocamdată lipsesc.

Dar dacă au fost acceptate ca un dat obiectiv fapte care au comun cu literatura doar forma scrisă, litigii s-au ivit atunci cînd a fost vorba de originea străină a unui autor sau text vechi. Puteau fi considerați autori români cărturari de alt neam stabiliți definitiv sau provizoriu în țară ? Da, s-a răspuns, dacă scrierile lor se referă la realități românești, dacă au fost traduse și au intrat imediat în circulație. Așa se explică prezența în dicționar a lui Grigore Țamblac (ortodox european de origine bulgară, primul autor... român, în ordine cronologică — 1402), Stavrinos, funcționar grec, autor al

unei cronici despre Mihail Viteazul, Matei al Mirelor, călugăr grec, autor al unei unice relatări cronografice despre Țara Românească din perioada 1602—1618. De asemenea, puteau fi tratate ca scrieri ale culturii române texte apocrife sau anonime, născute pe alte teritorii ? Cărți populare, legende hagiografice și de sorginte biblică pot fi titluri de articole într-un dicționar de literatură română ? Ele pot figura firesc în istorii literare, întrucît acestea impun referințe largi la mai multe domenii, dar un dicționar nu e o discuție a determinărilor și constituirilor, ci o consemnare a ceea ce s-a realizat pe tărîm și cu substanță românească. Singura explicație și justificare ar fi că lucrarea noastră s-a vrut și un repertoar al tuturor numelor și titlurilor care sînt întîlnite în bibliografia epocii vechi.

Totuși, o problemă insuficient lămurită în istoriile literare este aceea a cărților populare. Echivalente cu semnificația tălmăcirilor din literatura universală de mai tîrziu, traducerea și circulația lor au avut o mare influență asupra originilor literaturii noastre (fiind modele, îndemnuri, prilejuri și motive concrete de exersare literară și stilistică), dar pînă la a le considera pur și simplu realități ale culturii noastre distanța parcă e prea mare. Respectînd și aici o tradiție care s-a impus, am încercat să justificăm aceste prezențe prin relevarea formei oarecum originale pe care o căpătau prin transpunerea în românește, prin indicarea unor elemente de autohtonizare a conținutului, prin sublinierea interferențelor reciproce cu folclorul și cu literatura cultă. Deci, deși producții străine, acestea au devenit, parțial, texte care au implicat creativitatea românească, oarecum inseparabile de fondul general al fenomenelor originare. Poate era necesară o selecție, nu toate avînd aceeași poziție și situație față de cultura noastră, fie din cauza datei tîrzii la care au fost traduse, fie din cauza unei reduse circulații, a unui redus grad de interes din partea cititorilor.

După ce cu Dosoftei, Cantemir, Neculce, cultura română părea că se apropie decisiv de literatură, perioada de după 1750 aduce însă o stagnare, subiectele predominante ale istoriei literare devenind clericii Chesarie de Rîmnic, Iacov Putneanul, Vartolomei Măzăreanul, Leon Gheuca și alții, toți cărturari și traducători de lucrări religioase, al căror singur merit literar este exersarea și răspîndirea în scris a limbii române. Două-trei decenii mai tîrziu intervin mari schimbări. În timp ce în Țara Românească apar primele manifestări pur literare (și abia acum se poate vorbi de al doilea sens al originilor literaturii române), în Transilvania începe și se dezvoltă puternica mișcare de afirmare a culturii române cunoscută sub numele de Școala ardeleană. Ea a avut un caracter istoric, lingvistic, religios, filozofic, științific, dar (cu excepția lui Budai-Deleanu) nu și literar. Totuși dicționarul înregistrează aproape amănunțit toate fenomenele legate de iluminismul românesc (prezente în toate provinciile), subliniindu-se lărgirea orizontului gnoseologic și ideologic, realizarea contactului cu occidentul, îmbogățirea prin scrieri noi, specifice, a sferei lexicale și expresive, întărirea prin exemple deosebit de vii a conștiinței datoriei față de neam, care a stimulat atît de mult pe pașoptiști, de exemplu. Este o perioadă distinctă și fructuoasă în complexul originilor literaturii române, deși încă nediferențiată de largul domeniu cultural, și care continuă, de acum paralel cu dezvoltarea literaturii propriu-zise, pînă tîrziu după 1800. Deși s-a tradus foarte mult, tălmăciri propriu-zis literare apar abia după 1780, cam odată cu primele producții autohtone.

Dacă în fixarea obiectului originilor a existat o tradiție și un consens general, în tratarea unor subiecte divergențele de diferite naturi merg pînă la contradicție. Unde au existat argumente susținute nemijlocit de documente și fapte concrete, lucrurile s-au limpezit oarecum de la sine, dar unde au apărut mai mult (sau exclusiv) logica, bunul simț, părerea personală, chiar abuzul de autoritate, incertitudinile au rămas, iar afirmațiile sînt de fapt presupuneri. În aceste cazuri cercetarea a fost o dezbatere și un proces. A existat o tipografie pe teritoriul românesc la 1508—1512 în care și-a tipărit ieromonahul Macarie cărțile ? Care e locul, timpul și motivul scrierii textelor numite rotacizante ? Cine e autorul *Învățăturilor lui Neagoe* ? Nestor Ureche, Grigore Ureche sau Simion Dascălul — care e autorul a ceea ce se numește cronica lui Ureche ? Cine e autorul *Anonimului brîncovenesc* ? Cine sînt autorii a numeroase traduceri religioase, istorice, juridice ? Ce și cît aparține operei unor personalități ale epocii vechi ? Etc. Mai cu seamă în aceste împrejurări am resimțit o anume criză de informație, de tăcere documentară, de nesistematizare, de afirmații necontrolate, de lipsă a oricărei legături cu literatura. În afara problemelor de documentare și interpretare, a mai existat și dificultatea generală a tratării unitare a unor fapte atît de diverse. De la autori cu conștiința clară a scrisului lor și în sens literar-estetic (Miron Costin, Dosoftei, Cantemir) și de la cronici foarte apropiate de proza artistică (a lui Neculce, *Anonimul brîncovenesc*), la simpli animatori culturali, copiști, miniaturiști, tipografi (Petru Cercel, Petru Movilă, Gavril Uric, Macarie, D.Liubavici ș.a.), la simple traduceri de texte aliterare sînt, totuși, diferențe prea mari pentru a se putea face din toate articole de dicționar literar. Multe cronici, versurile lui Dosoftei s-au pretat la adevărate analize literare și la aprecieri estetice fără echivoc, dar deplasîndu-ne spre scrierile religioase, juridice, spre alte activități pur culturale sau lingvistice, a fost necesar un efort permanent pentru găsirea unui cît de mic punct comun cu domeniul literar. De multe ori acesta se reducea la cîteva aprecieri asupra limbii sau doar la o considerare mai vagă a importanței generale, în sensul relevării unei valori de semnificație a actului ca act, dar încercînd mereu orientarea tuturor fenomenelor spre descrierea și explicarea originilor.

Din aceste necesități și din această atitudine a rezultat și forma articolelor noastre — prezentări destul de complete ale unor activități și scrieri eterogene, într-un stil în general lexicografic : enunțarea cît mai exactă de conținuturi, calități, semnificații. Uneori s-a manifestat, aproape involuntar, la incitația subiectului, și o anume expresivitate, specifică, poate, oricărei preocupări literare.

În studiile și tratatele de istorie literară, structurate după criterii firești și științifice, se stabilesc relații, filiații, se fac clasificări și caracterizări prin interdependențele diferitelor fenomene și totul se încheagă, de obicei, în întreguri mai mult sau mai puțin coerente. Dar într-un dicționar criteriul atît de convențional al ordonării alfabetice duce la o situație aparte : fiecare obiect devenit articol este ceva în sine, rupt de orice determinare, de orice vecinătate, de orice justificare decît cea pe care și-o poate singur face. Această izolare le creează sau le fixează o anume identitate, o existență și o viabilitate autonome. Este, într-un sens, o punere în vitrină, o individualizare și o valorificare mai puțin posibilă și evidentă în alte forme de tratare.

VALENTIN TAȘCU

Aberațiile posibile ale unui dicționar

Comentînd volumul *Dicționar cronologic. Literatura română*, coordonat de I. C. Chirimia și Al. Dima (București, Editura științifică și enciclopedică, 1979), Valentin Tașcu semnalează unele deficiențe, crori sau omisiuni existente în această lucrare.

(Textul a fost publicat în „Cronica", XV, 1980, nr. 3, 18 ianuarie)

MARICA PIETREANU

Determinante onomastice apreciative în limbajul criticii și istoriei literare românești

Derivatele de la nume de *scriitori* (cu funcție de atribut al autorului sau de determinant onomastic apreciativ), de *personaje* și de *opere* reprezintă o inovație lexicală din a doua jumătate a secolului trecut, care s-a impus la începutul secolului al XX-lea și s-a extins considerabil în ultimele decenii, un rol deosebit în această „orientare" terminologică revenindu-le unor critici de prestigiu : Eugen Lovinescu, G. Călinescu, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu, Al. Piru. În publicistica, eseistica și, dată fiind capacitatea de sinteză a acestor formații, în ultimul timp, în dicționarele literare, se constată o excepțională abundență a acestor derivate, chiar un abuz în utilizarea determinantelor onomastice : „moda" tinde să devină „manieră".

Determinantele apreciative pornesc de la funcția de identificare (denotație) pe care o au numele proprii, realizînd funcția de caracterizare : conotația reprezintă o suplimentare semantică predominant stilistică cu valori ce se înscriu, în cazul cînd se compară doi scriitori, între «asemănare» și «depersonalizare». Valoarea conotativă a derivatelor de la nume de scriitori și de personaje are așadar la bază stabilirea filiației de model (prin asociere) pentru a exprima aprecieri estetice de ordin intelectual-axiologic : (scriitor, poet) *rabelaisian*, *lamartinian* (de unde s-a ajuns la „cel mai lamartinian dintre *lamartineeni*" ; sic !), (roman) *balzacian*, (postură) *hamletiană* etc. Unele dintre aceste derivate onomastice adjectivale capătă, prin revenire, statutul de nume propriu, ca titluri de volum, colecții etc. : *Argheziana*, *Bacoviana*, *Eminesciana*.

Derivatele onomastice substantivale în *-ism*, împrumutate sau create pe teren românesc, reprezintă două grupe : cele „primare", formate de la un nume propriu : *caragialism*, *gherism*, *faustism*, *bovarism*, și cele „secundare", formate de la adjectivul onomastic atribut al autorului : *arghezianism*, *călinescianism*, *maiorescianism*, *proustianism*.

În categoria derivatelor în *-iză* (primare și secundare) pot fi semnalate formațiile cele mai pretențioase : *a barbiza*, *a pillatiza* (cele de la nume străine păstrînd ortografia originală : *a baudelairianiza)* ; ele par să capete, mai frecvent, și o marcată valoare depreciativă, calificînd imitația, pastișa : „Ioan

S. Nenițescu... *bolintineaniza* școlărește..." (Călinescu, *Compendiu* ; cf. ibidem : a *caragializa*).

Apariția derivatelor secundare, problemele de grafie și de compunere (de diferite tipuri : *preeminescian*, *postbarbian*, *neocaragialian* ; *camilpetrescian* ; *pumnulistociparian*), manierismul, riscat din punct de vedere estetic sau ca posibilități imediate de identificare (*pârvănism*, *topîrcenesc*, *hîjdeist*, *pumnulean*, *zamfirescian*, *viețist* ; cf. și selectarea prenumelui ca referent : *maleian* < Mateiu I. Caragiale ; *veronian* < Veronica Micle) și proliferarea procedeului în critica plastică și muzicală atrag atenția asupra faptului că această supralicitare duce la o adevărată „încifrare" a textului pentru un cititor neavizat.

Abuzul, uneori chiar eroarea, în această direcție pot compromite un procedeu viabil și eficient de îmbogățire a unui limbaj specializat ; dar chiar în afara (și poate împotriva) exceselor, se întrevede necesitatea includerii unora dintre derivatele cele mai uzuale în dicționarele de terminologie literară, dacă nu și în dicționarele limbii moderne.

ION ISTRATE

Barocul în dicționarele literare românești

Așa cum au apărut pînă acum, dicționarele literare de la noi ar putea fi împărțite în două categorii : dicționare de termeni literari, dacă pot fi numite așa, categorie din care fac parte dicționarul scos sub egida Academiei de un colectiv al Institutului „G. Călinescu" și *Dicționarul de idei literare* al lui Adrian Marino, și mai apoi, dicționare de istorie literară, din care fac parte cele două ediții ale dicționarului de scriitori români redactat de Marian Popa, dicționarul scos de un colectiv condus de la Cluj de profesorul Mircea Zaciu, dicționarul apărut nu de mult la Editura științifică și enciclopedică, coordonat de I. C. Chițimia și Al. Dima, și, în sfîrșit, recentul dicționar al scriitorilor români de pînă la 1900, scos de colectivul de la Iași. Nu mi-a fost încă în mînă dicționarul coordonat de D. Păcurariu, deci despre acest dicționar nu pot vorbi.

Mi se pare de prisos să discutăm despre utilitatea în sine a unor astfel de inițiative literare. În orice cultură europeană modernă, asemenea cărți se bucură și s-au bucurat de cea mai bună primire. Dată fiind ideea de selecție pe care o presupune dicționarele, mai ales pentru scriitorii contemporani, nu toți cei încă în viață s-au declarat și mulțumiți de locul pe care-l ocupă în ele. Evident, deci, că atacurile violente care s-au produs la adresa lor au de cele mai multe ori un asemenea substrat : neincluderea în dicționar, intenționată sau neintenționată, ori tratarea cam aspră a operei unora dintre scriitori, echivalînd cu un fel de jignire personală, nemărturisită, de unde și „purecarea" severă a întregului text și găsirea a numeroase lacune, greșeli de interpretare ori omisiuni intenționate. Este bine că se întîmplă așa ? Este rău ? Oricare ar fi răspunsul pe care l-am putea da în chip direct la respectiva întrebare, sigur e că pînă la definitiva statutare a ideii de dicționar literar în context românesc, vărsarea umorilor negre alături de semnalarea onestă a de-

fecțiunilor de metodă ori a erorilor de interpretare nu pot fi decît utile, chiar dacă cele dintîi îmbracă uneori forme cam violente.

Și se impune să mai subliniem încă ceva : practic din perspectiva istorico-literară pe care trebuie să o avem în vedere atunci cînd vorbim despre prezent și despre trecut în literatură, cele mai grave defecte ale unui dicționar nu sînt acelea care se referă la actualitate. O eroare de interpretare a operei lui Eugen Barbu ori omiterea din motive obiective sau subiective din lista de scriitori a poetului X, de exemplu, este, după părerea noastră, cu mult mai puțin gravă decît o eroare care se referă la Caragiale sau la Liviu Rebreanu, pentru a nu mai vorbi de altele, care s-ar referi la Miron Costin sau la Dosoftei. Iar rațiunea unei atari poziții ni se pare cît se poate de firească : dacă asupra prezentului ne mai putem permite o libertate subiectivă, într-un dicționar istoric al literaturii asupra trecutului trebuie să aruncăm lumina cea mai dreaptă și clară, cu tot respectul pe care se cuvine să-l arătăm față de ideea de tradiție pe care orice cultură o presupune.

Cum spuneam, dicționarele literare românești, apărute toate în ultimul deceniu, ar putea fi împărțite în două categorii. Normal ar putea fi, apoi, ca în dicționarele care se referă la propria noastră literatură, cele dintîi să capete o anumită reflectare, cel puțin atunci cînd e vorba de curente literare, cum e, de pildă romantismul, ori de concepte istorico-culturale mari, cum sînt umanismul, iluminismul. Acest lucru nu se întîmplă însă nici în recentul dicționar elaborat la Iași, de netă orientare enciclopedică. O atare constatare poate, deci, crea o anume stare de perplexitate. Este oare mai important Iosif Canta decît ideea de iluminism românesc ? Este mai important Atanasie Crimca decît ideea de umanism românesc ? Dacă nu, în ce raport trebuie așezată seria faptelor față de forma lor de interpretare într-un dicționar literar ?

Vom încerca să oferim și să ne oferim un răspuns acestei veritabile serii de întrebări, legînd discuția numai de *baroc*, așa cum acest concept este prezentat în dicționarele noastre de specialitate.

Mai întîi, dintre cele două dicționare de teorie literară pe care le avem, doar dicționarul elaborat de Adrian Marino aduce în discuție ideea de baroc literar românesc, motiv pentru care prezentarea cu totul generală pe care o conține cel dintîi, adică dicționarul elaborat sub egida Academiei, o vom avea mai puțin în vedere. Adrian Marino este apoi și primul critic și istoric literar român care a vorbit într-un articol publicat la Iași, în „Cronica" din 1969, despre un posibil baroc românesc, articol care, trecînd prin dicționar, a fost publicat și într-o revistă de circulație internațională. Înainte de această dată, ținem să amintim, în cultura română termenul n-a mai fost folosit decît de Blaga, pentru a respinge teoria monocategorială a stilurilor elaborată de Heinrich Wölfflin, ori cu totul tangențial, într-un articol publicat în revista „Banatul", și de G. Călinescu în celebrul eseu cu care se deschid *Impresiile asupra literaturii spaniole*, în 1946. S-ar mai putea cita apoi și alte cîteva nume, ca Matei Călinescu, Rodica Ciocan - Ivănescu, anterioare anului 1973, an în care, în *Dicționarul de idei literare*, se cuprinde și prima expunere amplă a barocului literar ca atare, alături de aceea a barocului românesc. În rest, singurul fapt ce se cuvine a fi amintit este apariția concomitentă, în 1970, a celei dintîi traduceri în care se studiază barocul literar al unei alte literaturi, cartea lui Jean Rousset, și a celei dintîi cărți despre barocul literar

românesc, cartea lui Dan-Horia Mazilu. *Summa summorum*, dacă mai amintim și că ultimul moment de recrudescență a teoriilor despre baroc aparține în Franța unei perioade anterioare anilor '70, întrucît în 1968 apare *L'Intérieur et l'extérieur*, acel faimos *adieu au baroque*, cultura românească n-a participat la disputa europeană asupra barocului, fie acesta european sau românesc, pînă la un punct totul plecînd de la ceea ce scrisese doar Adrian Marino în respectivul studiu. Iar acest fapt a fost subliniat atît de N. Manolescu, în cronica făcută cărții lui Dan-Horia Mazilu, cît și de Andrei Pippidi, cel de al doilea încheind cît se poate de plastic : „Barocul pare să fie indicatorul unui drum neumblat în cultura românească".

Ieșind din pulpana studiului lui Adrian Marino, așa cum o serie de cunoscuți scriitori au ieșit din pulpana unei binecunoscute mantale, cartea lui Dan-Horia Mazilu a fost primită, deci, cu deosebit de multă răceală, la noi nefiind încă permisă o altfel de interpretare. Or, dacă la cele de mai sus adăugăm și foarte rezistenta opinie călinesciană referitoare la momentul modernizării culturii române în genere, care nu e anterioară anilor 1800, problema eventualului baroc literar românesc poate fi concentrată în două întrebări : a spus oare Adrian Marino „totul despre baroc", evident în sensul în care se impunea a o face într-un articol de dicționar și cu atît mai mult despre eventualul baroc românesc ? Sau există și alte căi pe care cercetarea nu le-a urmărit, întrucît domnia-sa nu le-a indicat ? Iar problema documentării în cazul barocului literar este și azi deosebit de dificilă.

După părerea noastră, deși în acest fel nu aducem nici o învinuire învățatului clujean, Adrian Marino nu a spus și nici nu a încercat, probabil, să spună „totul despre baroc" și cu atît mai mult despre barocul românesc. Tot așa cum nici n-a încercat să epuizeze numărul căilor prin care se poate aprofunda respectiva problemă în cultura românească. Mai mult, dacă avem în vedere însăși lapidaritatea formulărilor sale, concentrate pe dimensiunea a două pagini tipărite, față în față cu amploarea studiului dedicat fenomenului occidental, ar fi poate chiar greșit să-i facem un proces de intenție acolo unde nu e vorba decît de o foarte concentrată punere a problemei, cu un rost bine definit în ansamblul unei lucrări. Trebuie să spunem și să subliniem însă cu toată puterea altceva : pentru a putea păși cu adevărat pe terenul unei studiu productiv din acest punct de vedere, trebuie să depășim, totuși, tutela pe care o realizează în chip involuntar studiul lui Adrian Marino, în problema barocului. Iar acest lucru nu este posibil decît reexaminînd în întregime atît conținutul surselor indicate în acel studiu, cît și pe acela al altora, reieșind direct din analiza bibliografiei de specialitate.

Întrebările referitoare la posibilitatea reală de a defini un baroc literar românesc nu au șanse de a primi cu adevărat un răspuns decît atunci cînd lărgim foarte mult cîmpul informației, ca să ne aflăm într-un loc din care să putem avea o perspectivă europeană, autentică, a dezvoltării fenomenului literar. Fără a acuza, în consecință, pe nimeni de vini imaginare, opinia noastră este aceea că în cercetarea literaturii române vechi există încă o serioasă „rămînere în urmă", care nu poate fi depășită însă decît prin eforturi imense. Dar, să zicem că toate aceste probleme vor fi rezolvate. Rămîne totuși o problemă pe care am dori s-o supunem atenției generale : în ce fel poate fi rezolvat, în principiu, raportul dintre analitic și sintetic într-un dicționar literar ?

Ne vom permite, în continuare, să sugerăm cîteva repere, bibliografice și totuși nu numai bibliografice, în studierea barocului, practic premisele unui studiu pe care l-am elaborat. Este o bibliografie amplă, variată, nefolosită sau puțin folosită, pe care așa-zicînd „am descoperit-o".

ALEXANDRU CĂLINESCU

Dicționarele literare — „un rău necesar"?

În intervenția sa, Alexandru Călinescu avertizează asupra „excesului" de dicționare, a „psihozei enciclopedice", sesizabile în cultura europeană a secolului al XX-lea. Se relevă, pe de altă parte, utilitatea pentru cultura noastră a unor instrumente de lucru fundamentale.

(Textul a fost publicat, sub titlul *O pogorîre în Maelstrom*, în „Cronica", XV, 1980, nr. 1, 4 ianuarie)

OCTAVIAN ONEA

Scriitori și reviste literare din Cîmpina

Cum arată și titlul, în comunicarea lui Octavian Onea au fost prezentați, sub forma unor fișe biografice sau bibliografice cuprinzînd numeroase date inedite, de arhivă, scriitori prahoveni și a fost semnalată activitatea literară a unor reviste apărute în această parte a țării.

FLORIN FAIFER

Stilul dicționarelor — între exces și absență

După ce enunță criteriile potrivit cărora s-ar modela personalitatea unui dicționar, Florin Faifer propune imaginea posibilă a unei asemenea lucrări, ca „un univers al informației mîntuit de haos", unde stilul, prin definiție dens și exact, își poate menține supletea și expresivitatea.

(Textul a fost publicat în „Cronica", XV, 1980, nr. 1, 4 ianuarie)

EUGEN SIMION

„Critica" dicționarelor

Dacă Al. Piru a vorbit aici despre un dicționar al criticilor și despre un dicționar al criticii, eu mi-am propus să vorbesc despre „critica" dicționarelor. Dar, între timp, gîndindu-mă mai serios, mi-am dat seama că am ales

o temă aproape imposibilă. Mi-ar trebui mult timp să mă descurc în acest subiect. Critica dicționarelor înseamnă, întîi, o critică a principiilor, înseamnă, apoi, o migăloasă critică a textului, ceea ce presupune o lectură integrală a dicționarului. Cine își poate asuma acest lucru ? Dicționarele sînt, de regulă, consultate, rareori citite de la primul la ultimul rînd. Ne facem o impresie și dăm o judecată după un număr de expertize critice. Cazul eruditului care să citească toate articolele din *Dicționarul Enciclopedic*, toate și într-un timp limitat, îmi scapă. Pot admite, teoretic, o asemenea aventură, însă este mai greu să deduc bucuriile ei spirituale.

Mă limitez, așadar, la cîteva principii și mă mulțumesc cu un număr de lecturi, într-o cronologie strict personală. Despre utilitatea dicționarelor într-o cultură este inutil să discutăm. Să spunem că *literatura dicționarelor* indică gradul de civilizație într-un stat cultural. Acum cîțiva ani am discutat într-o revistă bucureșteană, împreună cu alți confrați, despre instrumentele de lucru și deplîngeam faptul că cultura română este lipsită de instrumente de lucru, deși există instituții specializate în acest sens. Iată că aceste instrumente încep să apară și, o spun fără complezență, dicționarul publicat de colectivul ieșean este un veritabil succes. Am citit cîteva capitole, acelea despre marii clasici, și altele despre autori minori. Am vrut să aflu, de pildă, ce se poate spune astăzi despre maica Smara, intrată și în legendă, și ce am citit acolo mi s-a părut interesant. Dar înainte de maica Smara, am vrut să știu ce se spune în dicționarul ieșean despre Eminescu, piatra de încercare pentru orice întreprindere de acest fel. Informațiile sînt exacte, descripția operei este bine făcută, iar analiza (căci un minim de analiză este inevitabil într-un dicționar) satisface. Nu totul ne mulțumește, evident, dar ce dicționar literar poate să fie perfect ? Sentimentul general contează și, sub acest aspect, dicționarul ieșean mi se pare admirabil. Sentimentul pe care îl ai, răsfoindu-l, este că există o cultură română puternică pînă la 1900, că marii scriitori nu sînt izolați, ei nu apar din neant : un uriaș efort cultural îi precede și-i urmează. Asta se vede bine în articolele erudite din dicționar. Un impunător act de cultură. Bucuria noastră va fi deplină dacă, înfrîngînd o nefericită tradiție, bravul, destoinicul colectiv ieșean va duce la capăt acest proiect. Să nu se întîmple ce s-a întîmplat și — vai ! — ce se întîmplă în continuare în cultura noastră, ca operele să fie lăsate neterminate. Am dori să ieșim din acea fază, impresionistică, a culturii, de care vorbește Ortega y Gasset. Cum știți, eseistul spaniol împărțea culturile în două tipuri : culturile de tip impresionistic, care trăiesc într-un veșnic adamism, și culturile nordice, mai ordonate, cu un mai mare simț al cronologiei și al continuității. Culturile mediteraneene (romanice) aparțin, după Ortega y Gasset, sferei impresionistice. Scriitorii, școlile, epocile literare redebutează mereu, generațiile reiau totul de la început. Începem de la treapta zero și n-ajungem să terminăm ceea ce începem. În privința dicționarelor cel puțin, înclin să-i dau dreptate lui Ortega y Gasset. Mai sînt și alte exemple (ediții, sinteze academice). Ce se întîmplă cu tratatul de istorie a literaturii române care a ajuns la volumul al treilea, apoi a fost abandonat, a reînceput cu primul volum și, între timp, a apărut un alt proiect, care, probabil, și acesta va fi abandonat? Ce ediții din clasicii români duse pînă la sfîrșit ar putea fi citate ? Mă întreb dacă noi, cei din sală, vom apuca vreodată sfîrșitul ediției Arghezi, deși această ediție a fost pregătită pînă la ultimul punct de autor. N-aș dori să se întîmple același lucru cu dicționarul pe care îl discutăm.

Sper ca acest frumos colectiv de istorici literari să aibă răbdarea și ambiția de a încheia catedrala pe care au început-o.

S-a pus aici întrebarea: cîte feluri de dicționare sînt ? Eu accept de la început orice tip de dicționar, cu condiția ca el să fie bun în raport cu premisa pe care și-a propus-o. Nu mă deranjează faptul că dicționarul lui Zaciu a propus un număr limitat de scriitori, nu mă deranjează nici chiar faptul că, dintre criticii contemporani, în acest dicționar nu figurează decît Șerban Cioculescu. Din moment ce și-a fixat un criteriu, mă interesează în ce măsură această operă este conformă cu criteriul respectiv. Trebuie să remarc în acest dicționar acuratețea stilului și profunditatea analizei.

Doream, de fapt, să subliniez că un dicționar de literatură nu se poate face fără spirit critic. Înțeleg prin spirit critic, înainte de orice, fixarea, judecarea operei din unghi estetic. Înțeleg prin spirit critic și un mod de a asocia criteriului estetic criteriul etic. Eu nu simt că am o vocație de enciclopedist, nu mă simt atras de acest tip de lucrări, deși le apreciez foarte mult. Fără voia mea, însă, am participat la două dicționare și se profilează, după cum a anunțat profesorul Piru, participarea noastră și la al treilea dicționar. Dar trebuie să spun că din experiența de pînă acum am tras o concluzie care este foarte tristă și anume că eu lucrez în așa fel încît colegul de pagină nu știe ceea ce fac, iar eu nu știu ce face el. Gîndim, scriem în două registre diferite. Apare dicționarul, îl deschid și văd că eu am fost sever cu poeții contemporani, iar el excesiv de generos, eu n-am dat ușor drumul adjectivelor, iar el găsește peste tot scriitori geniali, talente de excepție, vocații majore. Și de ar fi numai atît !

Mai grav este faptul că în unele dicționare, chiar din acelea la care eu am participat, am constatat o falsificare primejdioasă a scării de valori. Adrian Marino spunea aici că nu există o singură scară de valoare, că nici un critic nu a fixat o scară definitivă de valori într-o cultură, ceea ce este exact. Însă un dicționar, după părerea mea, trebuie să păstreze o scară de valori, aceea care se realizează printr-un consens al criticii literare. Dar nu cred că criteriul estetic ne împiedică să realizăm o scară de valori în dicționare, ci mai degrabă criteriul sau, mai bine zis, absența criteriului etic. Cînd într-un dicționar scriitorul începe să fie judecat după funcția pe care o are și i se acordă numărul de rînduri după poziția pe care o are în administrația culturală, de la început acel dicționar este sortit eșecului.

A patra chestiune pe care vreau s-o ridic este: de ce citim dicționare ? Las la o parte cazul evocat aici de Al. Călinescu, cazul cititorului lui Sartre, al cititorului maniacal. Un caz aberant este, după părerea mea, acela al criticului care-și face cultura din dicționare și care comentează opera prin dicționare. E un caz trist. O lamentabilă fugă de opera literară, singura care îndreptățește, în fond, existența criticii. Spre a nu complica lucrurile, și pentru a nu mă repeta, să spun că fiecare citește un dicționar în funcție de intențiile lui. Fiecare pornește de la alt nivel de cultură și cu alte exigențe. Lectura unui dicționar este, în orice caz, o lectură programată.

Întrebarea *cum citim dicționarele* ? atrage după sine întrebarea *cum scriem dicționarele* ? Aș răspunde că articolul cel mai bun de dicționar este acela care conține cît mai puține poncife, care găsește o formulă exactă și, dacă se poate, o formulă care individualizează personalitatea unui autor sau o operă literară. Nu sînt de părere că un dicționar trebuie scris într-un stil

neutru, uniform, nu cred că trebuie să lipsească dintr-un dicționar judecata de valoare. Spațiul acordat nu poate fi singurul și nici cel mai important criteriu, pentru că sînt scriitori care au o biografie extraordinară, ce trebuie consemnată pe scurt, dar sînt alții la care, vorba lui Balzac, istoria vieții lor se confundă cu istoria cărților lor. Numărul volumelor apărute nu este totdeauna concludent. M-am întrebat cîte pagini acordăm într-un dicționar lui Sadoveanu, care a scris peste 100 de volume, și cîte pagini îi acordăm lui Mateiu I. Caragiale, care a scris o singură carte (deși mai pot fi înregistrate și nuvelele, jurnalul). Dacă am ține seama de numărul de volume, ar trebui ca Mateiu I. Caragiale să aibă o jumătate de rînd, ceea ce, evident, ar fi aberant, în timp ce Sadoveanu să aibă 100 de rînduri. Deci altceva trebuie să primeze și anume judecata de valoare asupra operei respective.

Cred, de asemenea, că dicționarele nu pot fi făcute decît de oameni care au vocație intelectuală. Dicționarul nu poate fi un refugiu al celor care ratează în alte genuri ale criticii și istoriografiei literare. Alcătuirea unei opere de acest fel presupune, ca oricare alta, vocație și responsabilitate. Ce este, în fond, un bun dicționar? Aș zice că un bun dicționar este un fel de critic global, total, ce trebuie să aibă atîta autoritate încît să poată fi crezut pe cuvînt.

IORDAN DATCU

Dicționarele de literatură populară și etnografie

Mă voi referi la un singur dicționar, cel mai recent apărut, *Dicționarul de etnologie*, semnat de Romulus Vulcănescu, un dicționar mixt, de terminologie și personalități. Mă voi ocupa, totuși, numai de partea a doua a acestei lucrări, cea dedicată personalităților.

În genere, articolele sînt tratate strict biobliografic. Se pot face, firește, diferite considerații privind minusurile de informație, tehnica de alcătuire a articolelor și corectitudinea informației. Lectura atentă a acestui dicționar mi-a lăsat convingerea că autorul a dovedit un destul de palid scrupul științific.

Aceleași titluri de lucrări, nume de autori și ani de apariție capătă ciudate metamorfozări de la o pagină la alta. Exemple de titluri citate fără rigoare se întîlnesc frecvent (pot fi amintite între cele citate greșit lucrări ale lui Traian Herseni, Vasile Scurtu, Ovidiu Papadima, Adrian Fochi, Ovidiu Bîrlea, Moses Gaster, Const. C. Giurescu ș.a.), apar și nume cu forme greșite sau cu forme duble sau triple. Anii de apariție a revistelor sau a volumelor sînt nu o dată greșiți sau apar în forme diferite la pagini diferite *(Graiul nostru*, „Șezătoarea", *Materialuri folkloristice* ș.a.).

Nu ne propunem să examinăm dacă cei incluși în dicționar apar cu bibliografia lor esențială, o cerință de căpătîi a unui dicționar. Aș semnala numai că la G. Dem. Teodorescu nu apare un volum de basme, foarte important, iar la eminentul profesor ieșean Petru Caraman lipsește cea mai importantă lucrare, și dealtfel singura care a apărut în volum, studiul despre colindă, apărut în limba polonă. Se pot spune destule lucruri și despre modul cum a funcționat criteriul alegerii celor incluși la capitolul personalități. Sînt aici lipsuri esențiale.

Am avut curiozitatea să văd însă fișa întocmitorului dicționarului și am constatat că, și aici, „acribia" a funcționat la fel ca în restul dicționarului (titluri, ani citați incorect) !

Este o plăcută obligație de a încheia cu cîteva cuvinte despre dicționaru colegilor ieșeni. Am citit doar fișele despre folcloriști și etnografi, despre genuri și categorii folclorice, despre reviste de folclor și etnografie. Am constatat rigoarea, exhaustivitatea informației și a bibliografiei, pertinența comentariilor. Trebuie să le mulțumim pentru această lucrare de referință.

(Textul, amplificat, a apărut în „Transilvania", IX, 1980, nr. 2, februarie)

ION H. CIUBOTARU

Probleme ale culturii populare în dicționarele românești

La o investigație ce nu presupune eforturi deosebite, se poate constata că problemele culturii populare sînt slab reprezentate în dicționarele românești. Mai mult decît atît, s-ar părea că există un anume grad de amatorism ce domină în abordarea problemelor din acest domeniu. Adesea chiar definițiile principalelor compartimente ale culturii populare — *folclorul*, *etnografia*, *arta populară* și, mai presus de toate, *etnologia* — sînt insuficient de clar formulate, pentru a nu mai vorbi de *teme*, *motive*, *simboluri* sau de *categoriile* folclorice, abordate cu totul întîmplător. Și această situație persistă, deși cultura populară românească — poate mai mult decît alte culturi similare, de pe alte meridiane — este încă extrem de viguroasă, capabilă deci să ofere argumentele necesare pentru o soluționare justă, științifică, a problemelor ce formează universul său specific.

În lucrările consacrate istoriei literaturii române, ca și în manualele școlare, domeniul culturii populare ocupă spații extrem de restrînse, poate și pentru că discipline precum *folclorul*, *etnografia* sau *arta populară* și-au căpătat autonomia relativ tîrziu, ani și decenii de-a rîndul ele fiind tratate ca părți componente ale *istoriei*, *geografiei* sau *literaturii*. O atenție sporită, dar tot din perspectiva literaturii culte, acordă domeniului *Dicționarul de terminologie literară*, articolele ce ne interesează fiind redactate de Pavel Ruxăndoiu. O reușită incontestabilă — deși limitat la compartimentul folclorului, și numai la literatura populară — este *Dicționarul folcloriștilor*, alcătuit de Iordan Datcu și Sabina C. Stroescu. Vom aminti, de asemenea, *Dicționarul de etnologie*, întocmit de Romulus Vulcănescu și prezentat aici de Iordan Datcu, ale cărui observații, la care subscriem întru totul, au lăsat impresia, dacă nu chiar certitudinea că *Dicționarul de etnologie* trebuie reluat într-o nouă versiune, mai completă și ma atent supravegheată.

Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900 este, așadar, prima lucrare care acordă un spațiu larg problemelor culturii populare, oferind o imagine de ansamblu asupra acestui domeniu. Alături de folcloriști și reviste de folclor sînt tratate genuri, specii, categorii și opere folclorice, dintr-o perspectivă modernă asupra cercetării. Sînt abordate, prin urmare, nu numai problemele stricte ale literaturii folclorice, ci și implicațiile culturii populare în

genere, ale filozofiei culturii populare chiar, evident în măsura în care autorii articolelor au reușit să le coreleze.

Este momentul însă ca disciplinele ce fac obiectul culturii populare să se autonomizeze tot mai ferm, prin elaborarea unor instrumente de lucru proprii, care să permită abordarea folclorului, a etnografiei sau a artei populare cu mijloace de investigație specifice. Există o *Istorie a folcloristicii românești*, un tratat de *Artă populară românească* și o *Etnografie a poporului român*; există, de asemenea, o *Bibliografie generală a etnografiei și folclorului românesc* (rămasă din păcate la primul volum, adică pînă la 1891), o *Retorică a folclorului* și o *Poetică folclorică*. Acestor instrumente de lucru li se adaugă, desigur, *tipologiile* folclorice (unele apărute, altele aflate sub tipar sau în curs de elaborare), precum și *Dicționarul folcloriștilor*, amintit mai sus, care va trebui reeditat și augmentat, prin includerea folcloriștilor muzicologi și a celor ce se ocupă de cercetarea coregrafiei populare.

Socotim că este necesar și un *Dicționar al folclorului românesc*; un dicționar care să trateze în articole concentrate problemele specifice culturii noastre populare, acelea care reflectă adevăratul tezaur al civilizației populare românești. Este nevoie, totodată, de mai multe lucrări care să meargă pe linia *Micii enciclopedii a poveștilor românești*, redactată de Ovidiu Bârlea, punîndu-se astfel în valoare bogăția *temelor*, a *motivelor* și *simbolurilor* din folclorul nostru, urmărite în toată complexitatea lor. Dar mai ales, este nevoie de mai multă receptivitate din partea celor chemați să vegheze la bunul mers al culturii românești, al celei literare în primul rînd. Presa literară în general și chiar multe dintre edituri acordă problemelor de cultură populară un spațiu de-a dreptul sărăcăcios. În ultimii 25 de ani, spre exemplu, o singură revistă literară din țară (este vorba de „Cahiers roumains d'études littéraires") a consacrat un număr în întregime problemelor de literatură populară. Pe cînd, oare, un tratament egal cu celelalte discipline umaniste?

IONEL MAFTEI

*Semnificația unui dicționar biobibliografic local**

Îndeplinind o datorie de pioasă cinstire a memoriei înaintașilor, între anii 1972—1978, sub egida Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Iași, au apărut trei volume din lucrarea *Personalități ieșene*, subintitulată *Omagiu*, în care, pe parcursul a circa 1 500 de pagini, am prezentat informații despre viața și activitatea a 400 oameni de seamă ieșeni. Lucrarea constituie o primă încercare de a alcătui un „inventar" al personalităților născute pe teritoriul actualului județ Iași sau care și-au desfășurat activitatea pe aceste meleaguri. Prezentarea oamenilor de seamă într-un ciclu de micromonografii o considerăm ca o contribuție la valorificarea tradiției culturale locale în cadrul dezvoltării naționale. Lucrarea *Personalități ieșene* cuprinde atît personalitățile a căror valoare este unanim recunoscută în țară și

* Comunicarea a fost predată după încheierea colocviului.

chiar peste hotare, cît și oamenii de cultură cu activitate mai restrînsă, dar deosebit de importantă în emulația științifică sau artistică, în afirmarea unui climat sau a unor valori pe plan național.

La alcătuirea acestui dicționar, am ținut seama de două elemente definitorii: teritoriul și domeniul de activitate.

La limitarea în teritoriu, au fost menționați, în primul rînd, oamenii de seamă care s-au născut într-una din localitățile situate în perimetrul județului Iași, apoi acei care, deși au venit din alte părți ale țării, și-au desfășurat principala lor activitate în acest teritoriu geografic sau au săvîrșit fapte de cultură cu larg ecou local, contribuind prin munca lor la dezvoltarea culturală a orașului și județului Iași.

Desigur, unii dintre cei cuprinși în cele trei volume s-au născut în orașul sau în județul Iași, dar au activat, au devenit nume prestigioase pe alte meleaguri ale patriei. Tuturor le-am acordat calitatea de personalități ieșene, căpătată prin naștere și activitate sau prin adopțiune.

În ceea ce privește domeniul de activitate, putem afirma că majoritatea lor au fost membri ai învățămîntului general sau universitar românesc, contribuind prin ideile și activitatea lor la formarea unor generații de cărturari, la propășirea binelui public și a prestigiului uman.

Cifric, împărțirea celor 400 de nume pe domenii de activitate se prezintă astfel: militanți în mișcarea muncitorească socialistă și comunistă din România — 22; cărturari și enciclopediști — 20; filozofi, sociologi, economiști — 14; cronicari, scriitori, critici și istorici literari — 68; lingviști și filologi — 13; actori și regizori — 25; pictori și desenatori — 18; arhitecți — 4; compozitori, muzicologi și dirijori — 27; juriști — 6; istorici, arheologi, folcloriști — 24; pedagogi și psihologi — 25; medici — 38; biologi, naturaliști și geografi — 23; matematicieni și astronomi — 23; fizicieni — 13; chimiști și speologi — 25; agronomi — 12.

Fiind o bibliografie de recomandare, lucrarea cuprinde informații biografice și bibliografice despre personalitățile ieșene.

Biografia prezintă referiri despre: data și locul nașterii, studiile urmate, titlurile științifice și academice, activitatea științifică, didactică și obștească, operele principale, legătura cu meleagurile ieșene, contribuția la dezvoltarea culturii românești.

Pe lîngă unele date personale și asupra activității, au fost adăugate și cîteva trimiteri bibliografice (monografii, studii critice, biografii, bibliografii, articole și studii din publicațiile periodice apărute după 1944), menite să ofere celor interesați posibilitatea de aprofundare și îmbogățire a datelor informaționale cuprinse în text.

Pentru întocmirea volumelor am consultat un bogat material documentar: enciclopedii, dicționare, tratate de istorie și literatură, reviste, ziare.

La realizarea acestor volume am primit un prețios sprijin și din partea multor ieșeni. Mă folosesc de acest prilej pentru a le exprima întreaga mea gratitudine, pentru valoroasele informații, materiale și fotografii puse la dispoziție.

Fără a avea pretenția de a se socoti exhaustivă, lucrarea noastră *Personalități ieșene* este un prim pas, o primă contribuție la bibliografia locală.

Sîmbătă, 8 decembrie, orele 9—14

CONST. CIOPRAGA

Valori culturale românești în enciclopedii străine

A urmări cum se reflectă fenomenul creator românesc în lexicoane, în enciclopedii universale ori speciale e o tendință dintre cele mai incitante. Un *Lexikon der Weltliteratur* (Ed. Herder, 1963) menționa douăzeci și șase de scriitori români —printre care Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Eminescu, Creangă, Coșbuc, Goga, Sadoveanu, V. Pârvan și alții, în timp ce un *Everyman's Dictionary of literary biography*, compilat de D. C. Browning după John W. Cousin (Londra, 1965), încorporează peste două mii trei sute de biografii numai de scriitori englezi și americani. În practică, spațiul rezervat unei literaturi față de alta e condiționat de anumite realități obiective dar și de subiectivități felurite. Nimic mai normal ca o literatură de veche tradiție să fie reflectată, în raport cu contribuția ei de șapte-opt secole, pe un spațiu mai amplu decît alta mai nouă. Intră în cauză, totuși, perspective diferite, concretizate în modul în care o literatură e văzută fie din interior, fie din afara hotarelor ei. Nu mai spune astăzi mare lucru un Niccolo Tommaseo, erudit italian din secolul trecut ; pentru conaționalii lui, el e însă un fel de Odobescu combinat cu Hasdeu, de unde cele trei pagini ce i se acordă într-o enciclopedie peninsulară. Altul e interesul arătat unui poet de expresie franceză ca senegalezul Léopold Sédar Senghor (ca eseist, comentator al conceptului de *„négritude"*) — față de un personaj de egală valoare din Franța, în una și aceeași enciclopedie. Se consideră drept normal ca guatemalezul Miguel Angel Asturias și chilianul Pablo Neruda să ocupe locuri mai vizibile în enciclopediile latino-americane decît în cele scandinave sau japoneze. În funcție de alți factori speciali, Tristan Tzara se răsfață într-un dicționar francez pe patru coloane (însoțite de fotografii), în vreme ce lui Eminescu nu i se rezervă decît douăzeci de rînduri. Nu se știe ce loc va ocupa în enciclopediile veacului viitor un Maurice Genevoix, membru al Academiei Franceze, — de departe inferior lui Mihail Sadoveanu. Ce mai reprezintă astăzi ca valoare un Henri Bordeaux, alt fost academician, autor a peste optzeci de romane, foarte popular în epoca interbelică ? Și pentru a ne menține la exemple din aceeași severă Academie Franceză, — ce ecouri vor lăsa peste cîteva decenii Jacques de Lacretelle, Antoine de Lévis-Mirepoix, André Chamson, Joseph Kessel, Jean Mistler — și alți „nemuritori" ! Ce audiență mai au laureații ai premiului „Nobel", — ca Sully Prudhomme (1901), R. Eucken (1909), H. Pontoppidan (1917), N. Sachs sau S. J. Agnon (1966) ? Timpul a clătinat de pe socluri celebrități de mărimea unor I. Turgheniev, Anatole France, John Galsworthy, — și multe altele, foarte respectate odinioară. De înregistrat, așadar, opțiuni variabile traducînd — în funcție de *contemporaneitate* sau de *distanțe istorice* — mutații nu numai de gust, ci de climate globale. Într-un *Dizionario biografico degli scrittori contemporanei* de acum un veac (Florența, 1879) se găsea numele lui Ion Creangă, — nu și cel al lui Eminescu.

Din masivul *Dictionnaire des auteurs de tous les temps et de tous les pays* (seria Laffont — Bompiani, două volume, 1967), lectorul străin află că Eminescu a debutat cu *Epigonii* la revista ieșeană „Junimea" (!), că în 1874 el avea o „modestă slujbă de birou", iar trei ani mai tîrziu scria la „Timpul",

„colaborare care i-a permis să-și exprime ideile generoase și să-și dezvolte talentul de polemist". *Făt-Frumos din lacrimă* devine *Le Prince bleu*, iar *Sărmanul Dionis* e personaj feminin: *La Pauvre Dionise*. Nici unul dintre eminescologii importanți (G. Ibrăileanu, G. Călinescu, Tudor Vianu) nu e citat; figurează, în schimb, J. Gherea (*Ion*, deci; nu *Constantin*, cum suna pseudonimul lui Gherea). Corectă, mărginindu-se la descriere, e prezentarea poetului național român în *Dizionario universale della letteratura contemporanea* (cinci volume, 1960, editor Arnaldo Mondadore), — printre coordonatori figurînd renumitul comparatist Giacomo Prampolini. Cum autoare a considerațiilor în cauză este Rosetta del Conte, exegeta de mare erudiție din *Eminescu — o del'assoluto* (1962), acuratețea prezentării este explicabilă. Se dă și o bibliografie variată, bazată pe lucrări fundamentale; totuși (eroare tipografică, probabil), se vorbește de un Eminescu student la Iena, în loc de Viena, de unde poetul revenea în țară fără titlul de doctor. Alte informații despre Eminescu din *Encyclopaedia americana* (treizeci de volume, 1971), de la a cărei primă ediție s-a scurs peste un secol și jumătate, includ, în numai 15 rînduri (pe o singură coloană), detalii fanteziste ce se cer amendate. Apelativul Eminescu ar fi „pseudonimul lui M. Eminovici"; în intervalul 1874—1877, poetul „lucra la Universitatea din Iași", confuzie desigur legată de calitatea sa de director al „Bibliotecii centrale"; la București, el ar fi fost „editor de ziare"; ca artist, l-au „influențat romanticii francezi și din alte părți"; în sfîrșit, opera lui însumează „aproximativ șaizeci de poeme, cîteva povești și un roman". Nimic despre postume și alte aspecte ale fenomenului eminescian. Amendabil e și profilul lui Caragiale, schițat de Rosetta del Conte în amintitul *Dictionnaire biographique des auteurs*. Dramaturgul ar fi debutat în 1875 cu piesa *Roma învinsă*, cînd, în realitate, tradusă din franceză, drama lui Parodi a fost reprezentată în 1878. Cunoscuta nuvelă *O făclie de Paște* devine, din neatenție, „dramă". Curioasă e mai ales afirmația despre „lupta continuă" a dramaturgului cu Hasdeu. În ce măsură, apoi, referințele critice ale italiencei Anna Colombo se pot substitui exegezelor românești de prima mînă? *Encyclopaedia americana* dă ca echivalent al titlului *Năpasta* cu totul altceva: *Calamity*; în *Encyclopaedia britanica*, unde titlul e tradus prin *The false accusation*, — despre Caragiale se spune că „a creat drama țărănească", formulare cel puțin ambiguă, dacă nu eronată. Cea mai bună prezentare a autorului *Scrisorii pierdute* o face Mario Ruffini, fost cîteva decenii titular al catedrei de română la Universitatea din Torino. Tot sub semnătura acestuia găsim în *Grande dizionario enciclopedico* (douăzeci de volume, „Unione tipografica editrice torinese", 1972), acum la a treia ediție, biografii și caracterizări substanțiale despre alți clasici, între care Creangă. Fiindcă a venit în discuție creatorul lui *Nechifor Coțcariul*, — din *Dictionnaire biographique des auteurs* aflăm că ilustrul humulesțean a primit „rudimente" de învățătură de la „bunicul său adoptiv, la Suceava", afirmație fantezistă, ca și cea despre „licența" obținută la Socola, care în realitate nu era decît un modest „atestat formalnic" de absolvire a cursului seminarial inferior. Nu de către Maiorescu a fost introdus Creangă la ședințele vesele ale „Junimii", unde l-ar fi întîlnit pe Eminescu, ci tocmai de către poet. Dacă lucrarea lui Jean Boutière despre Ion Creangă citată la bibliografie își justifică locul, se pune întrebarea în ce măsură merită mențiune un obscur Roger O. Eisenberg cu al său *Témoignage français sur la Roumanie*? Același *Dictionnaire biographique des auteurs*

(tomul II) afirmă că Negruzzi a publicat „romane" și nuvele, — roman fiind nuvela *Alexandru Lăpușneanul*. Se citează corect rolul lui Negruzzi la întemeierea Teatrului Național din Iași în 1840, alături de Alecsandri și Kogălniceanu; dar deschizînd întîiul tom al dicționarului la numele *Alecsandri*, menționatul așezămînt teatral apare fundat peste cinci ani. Voiosul poet pare să fi devenit un entuziast om de arme, încît în 1855 „el își părăsea țara pentru a lua parte la războiul Crimeii" — detaliu dedus desigur din poezia *La Sevastopol*; după cîțiva ani, Alecsandri „însoțea armata franceză în campania din Lombardia", dar nu se vede în ce calitate. Se citează *Cîntecul gintei latine* și *Legende — varii* (*Legende* și *Varia* sînt însă cicluri deosebite!), dar sînt omise *Pastelurile*, iar ca bibliografie se recomandă *Scrisorile* lui Ion Ghica.

Tendința unor alcătuitori de enciclopedii de a ignora așa-zisele literaturi „neeuropene" (termen indicînd literaturile fără circulație largă, în limbi „neuniversale") persistă, sub semnul inerției. Dar literaturi ca acestea, omise nejustificat, constituiau, în 1961, obiectul celui de al III-lea *Congres al Asociației internaționale de literatură comparată* de la Utrecht, cu concluzia că prejudecățile trebuiau combătute. Atrăgea atenția în acest sens pledoaria învățatului comparatist român Basil Munteanu; totuși progresele sînt încă minore. Accesul unor importanți scriitori români din ultimii cincizeci de ani în enciclopedii străine recente întîmpină rezistențe, — lucru curios, oricum, în comparație cu unele enciclopedii din trecut. De amintit, de pildă, că vechea *Enciclopedia italiana*, în treizeci și șase de volume (1936), includea pe Sadoveanu (menționîndu-i *Baltagul*, dar și o povestire măruntă, *În pădurea Petrișorului*), pe Rebreanu și alții. În citatul *Dictionnaire des auteurs* din 1967, Sadoveanu e prezentat în mod limitat, ca exponent al „popalismului" (poporanismului). Despre Rebreanu se spune că a făcut studii la Viena și a murit la Pitești. Nimic despre Camil Petrescu. *Întunecare* de Cezar Petrescu e „cel mai important roman românesc după *Ion*" al lui Rebreanu, iar *Baletul mecanic*, tot de Cezar Petrescu, ar fi o „evaziune suprarealistă". Din trimiteri la interviuri (de I. Valerian și V. Netea) sau la o bibliografie despre M. Sadoveanu — nu mai mare de douăzeci de pagini — de un M. Toneghin nu se obține nici măcar o informație minimală. Nici *The Oxford ilustrated Dictionary*, nici *Britanica's Concise Pictured Encyclopaedia* (paisprezece volume), nici *Encyclopaedia Yudaica* (douăzeci de volume; Ierusalim, 1972) — aceasta din urmă incluzînd un capitol despre România — nu oferă vreo referire la literatura noastră. Flagrant e, de asemenea, alt exemplu, — acesta din domeniul artelor plastice. Nici un singur nume de artist român nu figurează în elegantul *Larousse des grands peintres*, apărut acum cinci ani, — o capodoperă de grafică — sub direcția lui Michel Laclotte. Din noua *Encyclopaedia britanica* (1972, douăzeci și patru de volume), a cărei primă ediție se tipărea în 1768, lipsesc valori românești definitorii, Creangă, Sadoveanu, Rebreanu, Argezi, Blaga, Călinescu — și alte nume. Creația eminesciană e subordonată schopenhauerianismului și budismului. Cîte un amplu capitol despre *România* (geografie, istorie, economie, cultură) găsim în *Encyclopaedia americana* din 1971 și în cea *britanică* din 1972, — respectiv, 17 pagini despre fenomenul românesc în una, 25 în alta. În sinteza despre literatură din *Encyclopaedia americana* (autor: Claudiu Isopescu) se găsesc Zaharia Bîrsan și Mihail Săulescu, nu și Camil Petrescu; fapt pozitiv, în *Encyclopaedia britanica* se schițează și realizările românești în domeniile literaturii și artelor după al doilea război mondial.

În ediţiile mai noi, în *Who's who in the World* intră, în menţiuni succinte, personalităţi româneşti în viaţă reprezentînd toate tărîmurile creaţiei.

Investigarea enciclopediilor citate impune cîteva constatări de ansamblu, — în primul rînd constatarea că optica autorilor în cauză, e, nu o dată, lacunară. Sînt de aşteptat corective cît mai urgente. Acolo unde în enciclopedii de mare întindere figurează G. Ungaretti, Maurice Druon sau Pablo Neruda, mi se pare normal să fie prezenţi Rebreanu, Blaga, Călinescu, Marin Preda şi alţii. Pe de altă parte, e normal ca documentele privind literatura română să parvină din timp editorilor de enciclopedii (de pretutindeni), înlesnindu-le astfel accesul la surse. O traducere selectivă în limbi de mare circulaţie a *Dicţionarului literaturii române de la origini pînă la 1900*, tipărit acum, o colaborare directă a editorilor de enciclopedii cu specialişti de la noi, iată garanţii pentru prezentarea corectă a valorilor româneşti în instrumente de lucru de genul celor menţionate.

ADRIAN MARINO:

Lucrarea profesorului Ciopraga este interesantă, documentată şi utilă mai ales pentru imaginea literaturii române în dicţionarele ceva mai vechi.

Eu aş îndrăzni, colegial, pentru că sîntem la un colocviu de studiu, în care schimbăm informaţii, să afirm că situaţia actuală, în noile dicţionare, nu este chiar atît de catastrofală. Se observă un anumit reviriment în multe dicţionare străine. Evident, imaginea pe care tovarăşul Ciopraga a schiţat-o e exactă, pentru lucrările anterioare, dar de vreo 7—8 ani se observă un anumit progres. Trebuie să recunoaştem în acelaşi timp că se poate face încă enorm de mult. Din păcate, nu s-a realizat mai nimic. Totul depinde — în mod esenţial — de aranjamente personale, de relaţii, de activităţile unor lectori în străinătate, de bune legături editoriale ş.a. Voi cita unele lucrări străine care nu au fost amintite, unde literatura română este remarcabil reprezentată.

În domeniul anglo-saxon, de pildă, există Cassell's Encyclopaedia of World Literature, *în trei volume (ed. a 2-a, 1973), unde articolele de literatură română se datoresc profesorului Dennis J. Deletant, de la S.S.E.E.S. (London). Aceste articole, foarte scurte, sînt bine informate şi cu bibliografia la zi. Este citat şi Marian Popa.*

Alte dicţionare se intitulează Everyman's Dictionary of European Writers *(1968) şi* Longman Companion to Twentieth Century Literature *(1970). Ele conţin şi scriitori români moderni. Sînt introduşi Eugène Ionesco şi clasicii mai toţi, Panait Istrati, de asemenea.*

Alt exemplu în sfera germanică, unde s-au făcut cele mai mari progrese. Există la München un institut, Süd-Ost Institut, care a publicat recent un dicţionar, Biographisches Lexikon zur Geshichte Südosteuropas, *de personalităţi sud-est europene, din care se cunosc primele două volume: 70 biografii româneşti, scrise de universitari germani sau de români stabiliţi în Germania, dar şi de cercetători din ţară: Constantin C. Giurescu şi D. Berindei. Şaptezeci de biografii româneşti de cîte două pagini, cu bibliografie la zi, mi se pare un lucru destul de notabil. Acest dicţionar e rarisim, nu circulă în ţară, dar trebuie procurat. Există şi o altă vastă întreprindere germană* Kindlers Literatur Lexikon: *140 de fişe de autori români, multe scrise de N. Manolescu şi de fostul nostru lector, G. Scridon.*

S-a citat şi cazul lui Who's who ? *Acolo, în ediţia 1971—1972 pe care o cunosc, figurează 230 de personalităţi româneşti. Dar cum pătrunde un român în acest dicţionar ? Foarte simplu şi foarte complicat în acelaşi timp: dacă-şi plăteşte „intrarea". Primeşti un formular, subscrii un volum, plăteşti şi figurezi. Clar ! Cine are bani, devize etc. are şi... „notorietate" internaţională. Sînt mulţi critici români care figurează cu o amplă şi exactă bibliografie. În această situaţie sînt nu numai scriitori, dar şi oameni de ştiinţă, foarte mulţi oameni politici de mare actualitate. Cu toţii figurăm în* Who's who. *Cine nu subscrie şi ediţiile următoare este eliminat. Întreprindere comercială, fără sentimentalisme. S-a citat şi* Enciclopedia Iudaică. *Este o lucrare importantă, apărută la o mare editură londoneză. Am consultat-o într-o bibliotecă străină, la uzuale. Autorul articolelor de literatura română e o fostă colaboratoare a Institutului „Călinescu", Dora Litmann, semnînd Dora Litani. Articolele sînt de o acurateţe filologică deosebită.*

Situația este inegală în domeniul hispanic. Dacă în Diccionario de la literatura *de F. C. Sainz de Robles (2 volume, ed. a 3-a, 1972) literatura română se bucură de o prezentare aproape fantezistă, inclusiv cu nume care nu există, cu totul onorabilă este imaginea oferită de* Diccionario de la literatura universal *(Buenos Aires, 1966, vol. III) și mai ales în* Diccionario enciclopedico Salvat Universal *(T. 18, p. 169—171).*

Nu s-ar putea deci spune că nu s-a făcut un progres oarecare, dar acești mici pași înainte sînt opera unor inițiative personale, inclusiv a unor conjuncturi, deplasări în străinătate, legături strict personale. În ansamblu, tovarășul Ciopraga are dreptate.

Subscriu și eu la ideea ca măcar din dicționarul ieșean să apară în limbi străine. De altfel, dicționarele care apar în această perioadă sînt concepute pentru traducerea în limbi străine. Dicționarul de la Editura Univers este destinat unei traduceri simultane în cinci limbi și cineva spunea aici „Ferească d-zeu de așa ceva !" Oricum el a fost inițial destinat traducerii. Acestea ar fi observațiile mele pe marginea interesantei și documentatei comunicări a profesorului Ciopraga.

G. MIHĂILĂ

Literatura română în „Kratkaja literaturnaja enţiklopedija"

Autorul informează asupra modului de prezentare a literaturii române în această enciclopedie sovietică în nouă volume dedicată literaturilor lumii, unde autorii noști cei mai reprezentativi sînt incluși în cele 140 articole de scriitori și în sinteza *Rumynskaja literatura,* cu interpretări pertinente și o bibliografie corespunzătoare.

(Comunicarea a fost publicată în „Cahiers roumains d'études littéraires, nr. 1, 1981)

I. CONSTANTINESCU

Dicționarul literaturilor străine în România

Autorul prezintă principiile, structura *D.L.S.R.*, perspectivele, greutățile pe care un astfel de dicționar al internaționalizării literaturii le ridică redactorilor de la Universitatea din Iași.

(Textul a fost publicat în „Ateneu", nr. 1, 1980)

ADRIAN MARINO:

Comunicarea tov. I. Constantinescu presupune un comentariu, pentru că a venit cu cîteva idei noi care nu pot fi trecute cu vederea, idei constructive care se pot înscrie în niște proiecte în curs de realizare.

Știm cu toții că există o Association Internationale de Littérature Comparée în ale cărei comitete figurează și doi reprezentanți români : Al. Duțu și Adrian Marino. Comitetul de coordonare se ocupă de un proiect : Histoire comparée des littératures de langues européennes, *care include printre volumele sale și un* Répertoire chronologique des littératures européennes.

Am impresia că o serie de date din D.L.S.R. *ar fi foarte utile acestui proiect în curs de organizare, cu atît mai mult cu cît și la Institutul din București se lucrează la o vastă bibliografie a literaturilor străine în România, tot în acest scop. Din aceste două eforturi se pot selecta fără îndoială o serie de date care să fie incluse în* Répertoire. *Avem calitatea să propunem și materiale românești, pe care pînă acum nu le-am avut.*

Répertoire chronologique *începe de la origini și pînă azi. Redactarea lui a ajuns pînă pe la anul 800.*

Literatura română nu are încă date pentru această perioadă, dar pe măsură ce intrăm în Evul mediu, în Renaștere asemenea materiale devin posibile.

În ce-l privește pe Eminescu, care face figură, în traducere, uneori, de Lamartine desuet; formula nu-mi aparține, am citit-o în altă parte. Aceasta este imaginea, greșită, pe care un cititor străin și-o face în baza unor traduceri într-o limbă și stil nu mai puțin desuet ș.a. Dacă demonstrația dumneavoastră, făcută prin versiuni și într-o limbă străină, convinge pe cititorul străin să-și modifice imaginea despre Eminescu, este admirabil..., numai să-l puteți convinge efectiv.

Cît privește pe Eliade, Cioran și ceilalți scriitori români sînt integral de acord cu dumneavoastră. Aceste personalități nu pot fi escamotate, ele fac parte din cultura română, în măsură în care au scris sau scriu încă în limba română. Le cunosc destul de bine, am scris chiar o carte despre Mircea Eliade, Hermeneutica lui Mircea Eliade. *În ce privește pe Emil Cioran, eu am avut, ca și Eugen Simion, discuții personale cu dînsul. am consemnat și în* Jurnalele *noastre. aceste discuții. Și cazul lui Eugen Ionescu este — parțial — identic. Deci sîntem în genere de acord. Doresc sincer să realizați acest dicționar sau măcar părți din el pot fi înseriate în contexte editoriale deja structurate.*

MIHAI ZAMFIR

Principii metodologice contemporane în dicționarele literare

Mă interesează îndeosebi ce se cheamă la ora actuală dicționar de literatură. „Dicționarul de literatură" a ajuns o sintagmă destul de vagă pentru a merita unele precizări. Despre principiile dicționarelor de literatură aș vrea să vorbesc foarte pe scurt.

Încep prin a atrage atenția asupra unui simplu fapt: există la ora actuală o anumită criză a tipului de dicționar de literatură. Criză, în sensul creator al termenului. *Larousse* dă următoarea definiție pentru cuvîntul „criză": „étape dans l'évolution d'une maladie"; dacă toată această pasiune pentru dicționare este pusă sub semnul unei maladii a spiritului, în sensul unei abateri de la normalitate, atunci desigur că traversăm un moment de criză. Criza, foarte semnificativă, a fost pusă în evidență de mai multe comunicări, în primul rînd în cea a lui Paul Cornea, dar pentru dicționarele de literatură ea poate fi rezumată într-un sens foarte precis. Pînă acum dicționarul a pornit dintr-o idee totalizantă, încercînd să fie, un *summum* de cunoștințe. În ultimii ani se pare că dicționarul înseamnă ceva de-a dreptul opus față de spiritul enciclopedic al secolului al XVIII-lea: înseamnă dorința unei mentalități de a *re-crea* o disciplină, de a reface ordinea unei discipline într-un sens propriu.

Am să aduc două, trei exemple. Dacă pînă acum dicționarele porneau de la principiul: să punem tot, pentru că tot e interesant și cu cît e mai mult, cu atît dicționarul e mai folositor, principiul actual este: să excludem, dar să facem din excludere un fel de normă, de program, pentru că în felul acesta ne delimităm față de alții. Astfel, imaginea pe care o avem actualmente despre un anumit domeniu mental iese mai clar în evidență.

Poate lucrurile sînt mai explicite dacă ne gîndim, de exemplu, că dicționarele, în sensul acesta amalgamant, să spunem, al secolului al XVIII-lea, sînt din ce în ce mai puține. Ele continuă să apară, dar rămîn excepții, oarecum

în virtutea inerției. Baza mentalității contemporane devine cea pe care am sugerat-o. De ce *criză* ? Criză pentru că am ajuns la un moment dat, în anii aceștia, cînd, în ce privește dicționarele de literatură, se produce unirea între două serii care pînă atunci fuseseră paralele : pe de o parte dicționarele de literatură, în sens de istorie literară tradițională (dicționare diacronice, bibliografice, dicționare în care personalitățile, curentele intră ca entități separate) ; pe de alta, dicționarele de retorică, asupra cărora oamenii nu sînt prea atenți, decît dacă sînt specialiști. Totuși la ora actuală s-a produs coliziunea între cele două serii.

Fără să am pretenția a da soluții, cred că principalul „vinovat" al proliferării dicționarelor de retorică este E. R. Curtius. De-abia după 1947, după monumentala lui carte, a început să devină retorica nu numai o disciplină vie, dar și extrem de actuală, iar marile dicționare de retorică au apărut în cadență. În anii noștri s-a ajuns la această unire, cel puțin bizară, între dicționarele diacronice, tradiționale și dicționarele de retorică. După știința mea, o singură excepție, eventual, m-ar putea dezminți : celebrul *Lexique de la terminologie linguistique* al lui Marouzeau, care a apărut mai demult, în 1934, și care era, poate, primul dicționar de retorică ; dar, oricum, această excepție a lui Marouzeau confirmă regula, fiindcă după aceea încep să apară dicționarele lui Careter, în 1953 ; apoi acel manual al lui Lausberg, remarcabil, *Elemente der literarischen Retorik*, și care a reactualizat complet tot ceea ce poate fi moștenire medievală sau clasică ; în fine, cartea, mai mult eseistică, a lui H. Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, care, evident, e și o demonstrație de stil, dar mergînd în aceeași direcție, aceea a actualizării unor discipline ce păreau moarte.

Semnificativ mi se pare, pentru epoca noastră, că cele două serii s-au unit și aici văd eu simptomul crizei sau latura ei cea mai frapantă. A apărut în 1965, de exemplu, la Princeton, *Encyclopedia of Poetry and Poetics* ; pentru prima oară el pune la un loc cele două serii. Este un dicționar diacronic cu mii de articole despre toate literaturile lumii, dar, în același timp, un dicționar retoric complet, care dă o imagine a unei enciclopedii posibile, pînă atunci inexistente și care apoi a ajuns comună. După 1965, tipul acesta de dicționar mixt devine un tip curent. Consecință : apar foarte numeroase dicționare și chiar unul, foarte bun, în românește, cel al profesorului G. D. Dragomirescu, redactat în sens retoric, dar și cu multe elemente diacronice.

Criza se manifestă și în unele incertitudini — care pentru mine sînt totuși capitale — pînă acum rămase nerezolvate. De pildă, incertitudinea în ce privește însuși numărul autorilor care scriu un dicționar. Aici se înfruntă mentalitatea americană (*Encyclopedia of Poetry* avea, pentru 1200 de articole, 246 de autori, mergînd pe ideea unei specializări extreme și pe ideea că cel mai bun specialist într-un domeniu trebuie să redacteze unul sau eventual două articole de bază) și cea europeană. Tendința europeană mi se pare de-a dreptul opusă și ea cîștigă teren. E vorba de îndepărtarea de principiul tradițional al obiectivității pe care un dicționar o presupune. Din contra, cu cît un dicționar e mai partizan, mai tranșant în opțiunile lui ideologice, filozofice, cu atît el e considerat o operă mai vie, mai utilă, în fond mai bună. E de ajuns să ne

oprim la ultimul dicționar, *Encyclopédie des sciences du langage*, al lui Tz. Todorov și O. Ducrot, pentru a vedea în ce măsură poate fi redefinită lingvistica de către doi autori și în ce măsură noțiuni, termeni pe care din secolul al XVIII-lea îi avem stabiliți în parametrii general acceptați încep să fie repuși în discuție într-un dicționar, adică într-o operă unde cititorul caută o definiție, nu o dezbatere despre un termen. Nu mai vorbesc de dicționarul lui Dubois, *Dictionnaire de linguistique*, care a apărut tot în 1973, ca și Todorov-Ducrot, și unde, de asemenea, reformularea în spiritul neolingvisticii a termenilor de bază devine operațiune curentă.

În fond, rezumînd — cu oarecare risc — dilema, ea este aceasta : vechiul dicționar punea accentul pe numitorul comun, era ceea ce unea spiritele, noul dicționar pune accent pe diferență, pe ceea ce desparte spiritele.

Încă o dată, nu e un constat de eșec, ci e un constat de repunere în discuție a însuși termenului de dicționar, a accepției pe care o poate îmbrăca el. Nu trebuie să mergem prea departe : Adrian Marino, în dicționarul lui de idei literare, alege în fond aceeași accepție europeană a repunerii în discuție a termenului de dicționar. Pe de altă parte, criza, în sens benefic, la care asistăm poate fi surprinsă și în alt simptom, anume în faptul că trece foarte puțin timp de la afirmarea unei științe pînă la încorporarea ei în dicționar. Dacă înainte dicționarul era *summum* de înțelepciune seculară, acum între apariția unei științe și codificarea ei sub formă de dicționar trec unori trei, patru, cinci ani, ceea ce, de asemenea, înseamnă o modificare fatală, esențială, a accepției noțiunii de dicționar. De exemplu, de abia a apărut semiotica ca știință — dezideratele vechi ale lui Saussure au rămas pînă acum sub formă de deziderate — și totuși Greimas și Courtès au scris *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage* apărut anul trecut la Hachette, și în care întreaga lingvistică e formulată mai ales în funcție de semantica lui Greimas.

Pentru a nu mai vorbi de faptul că o semasiologie generală nici nu există și totuși un remarcabil savant francez, Pierre Guiraud, a scris un *Dictionnaire érotique*, în care creează un fel de semiotică a erotismului, reflectat în limba franceză. Acest dicționar, apărut la Payot și care are un număr impresionant de pagini, reprezintă o revalorificare a terminologiei franceze din punct de vedere erotic, tinzînd la epuizarea tuturor conotațiilor erotice pe care le poate stîrni un termen, evident, în contexte literare sau științifice atestate.

Acestea ar trebui să ne dea de gîndit, în orice caz să constituie preocupări pentru toate dicționarele românești care vor apărea, fiindcă, în fond, nu putem face abstracție de tendința generală. Nu am amintit aici, evident, foarte multe dicționare interesante. În sensul unificării părții retorice și părții diacronice, există, de exemplu, un dicționar portughez foarte important, în trei volume, *Dicionário de literatura*, 1973 ; el unește partea diacronică cu partea stilistică. Se va întîmpla și la noi la fel. La București, notăm o tentativă, *Mica enciclopedie a limbii române*, pe care a inițiat-o profesorul Coteanu, acum vreo opt ani. Din păcate e pe cale de a fi abandonată din cauze obscure ; ea ar putea fi un răspuns românesc la această preocupare de ordin general și de care nu putem face abstracție. Fiindcă, încă o dată, din criză se va ieși, dar depinde de dicționarele în pregătire soluția care va fi pînă la urmă afișată.

VAL. PANAITESCU

*Dicționare literare ale romanității occidentale**

Dicționarele literare din ultimele trei decenii au atins un grad de complexitate — și, totodată, de specializare — atît de înalt, încît pentru a le putea trece mai ușor în revistă pe cele mai caracteristice a fost necesar să recurgem la o clasificare (fără alte pretenții decît aceea practică de a introduce o oarecare ordine — și cu conștiința clară că alte „tipologii" imaginabile ar putea fi cel puțin tot atît de utile).

În funcție de aria etno-geografică pe care o îmbrățișează, dicționarele literare sînt *naționale* sau *internaționale*; după natura tematicii pe care o abordează, fiecare din aceste categorii poate cuprinde, la rîndul ei, lucrări de tip *general* sau *special*. Le socotim „generale" pe acelea care acoperă mai mult decît două mari „cîmpuri tematice" — în toată dezvoltarea lor istorică — și „speciale" pe toate celelalte. Recunoaștem, în ce ne privește, pentru asemenea „cîmpuri tematice" mari: autori — opere — motive — terminologie. Într-o compartimentare ideală, dicționarele literare ar putea fi deci: a) *dicționare de autori* (putînd cuprinde biografii succinte sau detaliate, cu aprecieri critice sau pe etape, cu explicarea unor pseudonime etc.); b) *dicționare de opere* (fie în prezentări de ansamblu, fie, în „rezumate" amănunțite, întregite sau nu de aprecieri critice — compilate sau originale —, de indicații privind traducerile sau ecourile în alte culturi etc.); c) *dicționare de motive* (denumire sub care includem nu numai ceea ce Elisabeth Frenzel înțelege prin „Stoff", iar trăducătoarea sa în limba spaniolă prin „argumentos" — adică, într-un sens larg, „teme" — dar și tipuri și personaje literare, mituri și simboluri — altfel spus, toate acele forme semantice care pot circula de la un autor la altul și de la o epocă la alta, în tot felul de variante); în fine, d) *dicționare de terminologie* (atît de istorie cît și de critică literară, referitoare la mișcări și școli, la genuri și specii literare, la probleme de retorică, de versificație, vocabularul tehnic mai vechi sau mai nou implicat în considerațiile estetice, poetice, semiotice, în examenul chestiunilor speciale de dramaturgie etc.). Unele dicționare literare tind să acopere toate patru compartimente, altele se mărginesc la un singur aspect din cadrul unui cîmp tematic; unele nu conțin nici o îndrumare bibliografică, altele pot da una sumară sau una foarte amănunțită; anumite dicționare se rezumă la text, altele sînt completate cu ilustrații, tabele sinoptice, cu hărți literare ș.a.m.d. În mod obișnuit, dicționarele de autori și opere prelucrează materiale de istorie literară, iar celelalte reiau teme de critică, retorică și poetică; alunecările de la un domeniu la altul și interpătrunderile sînt însă atît de frecvente, încît o delimitare prea rigidă riscă să fie oricînd dezmințită.

Vom examina mai de aproape, în cele ce urmează, *dicționarele literare internaționale* de tip general, elaborate în ultimul timp, în cadrul romanității apusene: ele ne dau măsura a ce și cît s-a realizat în acea zonă, pe planul

*) Fragment dintr-un text a cărui primă parte se ocupă de dicționarele etapei Vapereau-De Gubernatis, ultima parte fiind dedicată dicționarelor literare internaționale de tip special. O *Anexă* prezintă succint dicționarele naționale (generale și speciale).

cunoașterii și al apropierii veritabile între culturi. Ele ne preocupă totodată sub raport metodologic — într-un moment care nu e numai festiv, ci și de „bilanț parțial", momentul lansării excepționalului *Dicționar al literaturii române de la origini pînă la 1900* pe care îl datorăm cercetătorilor de la Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași. O serie de constatări simple pot arăta mai bine decît orice fel de pledoarii cît de necesar era acest dicționar românesc, despre care am spune nu că „umple un gol" — ci că înlocuiește, în sfîrșit, *radical*, cîteva false și primejdioase „plinuri" cu destul credit încă în occident. Dicționarele internaționale de tip general sînt, bineînțeles, cele mai ample și mai pretențioase ; ne vom referi aici numai la edițiile pe care le-am putut consulta în cîteva din bibliotecile mari din țară (biblioteca Universității din Iași, cu filialele ei ; Biblioteca centrală de stat ; Biblioteca Academiei R. S. România ; Biblioteca Universității din București). În majoritatea cazurilor, este vorba de reeditări ; după unele verificări, ar fi de observat că reeditările nu schimbă prea mult, în cîțiva ani, ținuta primei ediții, mai ales cînd e vorba de opere în mai multe volume ; pot interveni, în schimb, înnoiri sensibile în unele dicționare de tip special.

Dizionario letterario Bompiani delle opere e dei personaggi di tutti i tempi e di tutte le letterature (9 vol., ed. a 5-a, Milano, Bompiani 1963—1964) ar putea fi considerat cea mai înaltă realizare a genului — bineînțeles, dacă îi adăugăm și complementul său logic *Dizionario biografico degli autori di tutti i tempi e di tutte le letterature*. Chiar dacă ar mai cere unele completări sau retușări, ansamblul acesta pare destul de greu de depășit. Cînd UNESCO și-a asumat patronajul lui *Bompiani* ca „operă de importanță și interes mondial", nu a făcut un gest oarecare de curtoazie. Dintre cifrele care stau mărturie monumentalității acestei lucrări (rod al unui deceniu de eforturi colective), am cita doar colaborarea a cinci sute de specialiști la dicționarul de opere și a patru sute la cel de biografii ; ei au redactat 24.000 de articole, însoțite de zece mii de ilustrații, de 1200 planșe-color, precum și de indici, tabele cronologice etc. „Apariție fără precedent în cîmpul editorial", dicționarul de opere „cuprinde toate scrierile majore ale literaturii antice și moderne, ale filozofiei, istoriei, științelor și ale muzicii, care au lăsat o urmă în evoluția gîndirii umane". Cine ar înclina să obiecteze împotriva amestecului atîtor alte domenii printre operele de beletristică ar trebui să nu uite legăturile posibile dintre ele și nici faptul că situarea exactă a unor texte populare sau religioase, a cronicilor sau eseurilor etc., pune probleme prea delicate pentru a putea fi soluționate altfel, într-un dicționar literar, decît printr-o largă deschidere — urmînd ca distincțiile mai precise și aprecierile critice să apară în cadrul fiecărui articol. Aria pe care o acoperă *Bompiani* este efectiv una generală, pentru că el se ocupă cu egală solicitudine de literaturile persană, indiană, chineză, japoneză — ca și de cele europene sau americane.

De articolele referitoare la literatura noastră s-a îngrijit profesorul G. Lupi din Milano. După părerea sa, românii pătrund în cultura universală din secolul al XVII-lea, odată cu Miron Costin. Spre deosebire de alte dicționare occidentale de același gen, Bompiani rezervă un loc cronicarilor, lui Budai-Deleanu și lui Filimon, înainte de a se opri asupra lui Alecsandri, Creangă, Eminescu, Caragiale, Slavici, Zamfirescu. Deoarece și-a propus să nu înregistreze decît autorii care nu mai erau în viață în 1950, nu-i vom întîlni în acest dicționar nici pe Blaga, nici pe Arghezi (în chip curios însă, nici pe Rebreanu). Cu mici

rezerve, se poate afirma totuși, că în *Bompiani* se află cele mai corecte știri despre literatura noastră apărută pînă acum în vreun dicționar romanic occidental de acest tip.

Valentino Bompiani nu este doar un intelectual care a îndrăznit să ia inițiativa unui dicționar literar cu caracter enciclopedic, ci și editorul lui direct, avînd deci nu numai dorința, ci și mijloacele practice de a-și impune o concepție. Succesul nu a rămas totuși numai al său : i s-a asociat și editorul francez Robert Laffont și, ca urmare, cunoaștem astăzi o gamă largă de dicționare purtînd sigla S.E.D.E. (— Société d'Edition de Dictionnaires et d'Encyclopédies) și dubla semnătură, devenită sintagmă curentă, Laffont-Bompiani.

Sub această semnătură, s-au tipărit mai întîi opt volume mari, consacrate autorilor, operelor și personajelor, concepute în spiritul și la nivelul lui Bompiani. Adevărata inovație franceză s-a produs însă odată cu lansarea unui *Dictionnaire universel des lettres* (pus sub direcția lui Pierre Clarac, Paris, S.E.D.E., 1961) care a concentrat uriașa materie într-un singur volum ușor maniabil, adresat îndeosebi oamenilor de cultură, studenților și elevilor. Au fost păstrate vreo mie cinci sute de biografii și peste două mii de scurte analize de opere ale tuturor popoarelor; li s-a adăugat discutarea unor curente literare și filozofice, a unor termeni de retorică și versificație etc., pînă la nivelul a circa patru mii de articole, restrîngîndu-se indicațiile bibliografice la cîteva titluri. În această formulă uzuală, Laffont-Bompiani a făcut, poate, și mai multe servicii decît în prezentarea enciclopedică. La două decenii de la apariție, trebuie însă neapărat împrospătat; cu acest prilej, s-ar putea îndepărta și zgura existentă încă pe alocuri — și care e făcută din „contribuții" în genul articolașului ce explică termenul „lautari" în felul următor: „Poeți epici români din Evul Mediu, a căror activitate se situează prin secolele XIV—XVI. Influențați de poemele epice franceze („chansons de geste") aduse în România de italieni și, poate, și de către normanzi și sîrbi, lăutarii preamăreau gloria voievozilor și a haiducilor (= „haiducci"), în care poporul român vedea niște eroi ai luptei contra oprimării turcești".

În 1968, a apărut, sub conducerea lui Philippe Van Tieghem, un *Dictionnaire des littératures*, în trei volume de format obișnuit (8°), tipărit la Presses Universitaires. Directorul lucrării arăta în *Introducere* că, la un secol după Vapereau, care a adus atît de mari servicii, se simțea totuși nevoia unei înnoiri, a unei schimbări de concepție. Trebuiau puși în drepturi, de exemplu, Baudelaire (căruia nu-i reveneau decît zece rînduri în Vapereau), Stendhal (cu 67 rînduri, față de un Casimir-Delavigne cu 300) și alții; trebuia stabilit un echilibru realist între literaturile moderne și cele clasice, precum și între literaturile „necunoscute francezilor" și „marile literaturi". Asemenea inovații salutare erau legitimate într-o frază programatică : „Am vrut să deschidem larg ferestrele asupra orizontului imens al literaturii universale". Puțin mai departe, se recunoștea însă că autorilor francezi li s-a rezervat totuși cel mai mult spațiu. Ni se pare că, de fapt, acesta e un fel de „păcat" inevitabil al oricărui dicționar literar, oricît de „internațional" s-ar vrea (alunecă în el nu numai Sainz de Robles, ci și Bompiani), dar un păcat explicabil și, pînă la un punct, ușor de iertat.

Voința de modernizare s-a tradus, în dicționarul lui Van Tieghem, prin restrîngerea noțiunii de literatură la beletristica propriu-zisă (cu unele concesii făcute totuși textelor religioase) și prin locul apreciabil rezervat considerațiilor

critice despre opere, odată cu micșorarea celui destinat biografiilor. Lucrarea se îndreaptă cu hotărîre spre contemporaneitate, mai mult de zece mii dintre autorii pomeniți (în articole speciale sau în unele cu caracter general, înfățișînd evoluția unor literaturi naționale), adică mai bine de jumătate fiind dintre acei care și-au încetat activitatea după 1900. Și altă inovație: s-au menționat, la fiecare autor, și filmele turnate după operele sale, indicîndu-se regizorul și protagoniștii.

Una din frazele introductive ale lui Van Tieghem nu ne poate suna însă decît ca o ironie — firește, involuntară — dar destul de amară; „Pentru multe literaturi străine, ne-am adresat unor specialiști străini. Nimeni nu putea fi mai capabili decît ei să discearnă, în deplină cunoștință de cauză și cu deplină obiectivitate, valorile literare ale țării lor și justa ierarhie a acestor valori, îndeosebi pentru perioada modernă și contemporană". Datele incluse în *Dictionnaire des littératures* ajung, în general, pînă la 1961, uneori chiar la 1967; dar acest „instrument de lucru" care s-a voit „cît mai complet și mai exact cu putință" ignoră tot ce s-a scris în țara noastră după 1944 și operează printre scriitorii dinaintea acestei date discriminări cu un substrat cît se poate de subiectiv. De altfel, „obiectivitatea" este într-o oarecare suferință și în articolele rezervate unor Louis Aragon, Georg Lukács și altora: valoarea acestor autori nu e pusă totuși, în mod deschis, la îndoială. În sfîrșit, într-o altă ordine de idei, n-am putea fi de acord cu Ph. Van Tieghem că „gravurile" ar reprezenta, în dicționarele literare, doar o concesie făcută gustului „marelui public" — convingere care l-a și determinat să renunțe cu totul la ele. Dimpotrivă, dicționarele Laffont-Bompiani (ca și multe altele) probează că ilustrația bine aleasă și reprodusă constituie mai mult decît un element decorativ și odihnitor: ea împlinește o funcție documentară sensibil întregitoare și de maxim interes, contribuind la determinarea atmosferei cultural-artistice în care au fost create diferite opere literare.

În primii ani după război. Federico-Carlos Sainz de Robles a publicat, la Madrid, un *Ensayo de un diccionario de la literatura*, distribuindu-și materialul în trei volume: unul consacrat terminologiei și curentelor literare al doilea, operelor scriitorilor hispano-americani, și ultimul, activității scriitorilor din restul lumii (Federico-Carlos Sainz de Robles, *Ensayo de un diccionario de la literatura*, Madrid, Aguilar; vol. I: *Términos, conceptos, „ismos" literarios*, ed. a 2-a, 1954; vol. 2: *Escritores españoles e hispanoamericanos*, ed. a 3-a, 1964; vol. 3: *Autores estranjeros*, ed. a 3-a, 1964). Sainz de Robles ni se recomandă personal ca „poet, romancier, critic literar, eseist, istoric spaniol" — cu o activitate publicistică prodigioasă. Dar cu toate că insistă asupra termenului de „eseu", înscris în titlul dicționarului, el este mai puțin modest decît ar vrea să pară, subliniind, de pildă, că opera sa este „prima de acest fel care se publică în Spania" și că „aproape toate țările sînt lipsite" de un asemenea instrument. În dorința de a cuprinde totul repede (și de unul singur), Sainz de Robles a recurs la compilarea altor lucrări de același gen; el nu a procedat cu prea mult discernămînt și nici cu vreo grijă deosebită pentru acuratețea unor transcrieri. Așa se explică de ce ediția a doua a primului volum (1954) continuă să-și calchieze judecățile despre literatura franceză pe acelea ale lui Brunetière ori Lanson și de ce Abel Hermant, Paul Margueritte sau Paul Adam sînt prezentați ca „mari romancieri". Și mai contrariant, pentru noi, e faptul că în cele privitoare la limba și literatura română, Sainz de Robles

preia întocmai fără să le citeze ! — frazele lui Gustave Vapereau (care puteau avea, oricum, o anumită scuză, de pionierat, în 1876). Moldovalahii apar deci din nou ca „un amestec al raselor latină, greacă și salvă" ; mai mult : unul din cele patru „dialecte" ale românei, „el zinzar", se vorbește în Ungaria, iar alfabetul pe care îl folosesc și astăzi este „uneori un alfabet mixt" (latino-cirilic). După cît știe Sainz de Robles literatura română a parcurs patru perioade : una veche, pînă în secolul XV, una slavonă (1550—1710), una greacă (1710—1830), după care a ajuns la una modernă. Autorul dicționarului a avut ambiția (altminteri, lăudabilă) de a cita titlurile operelor în românește ; lipsa de atenție l-a dus însă la niște formații care ar avea haz pentru noi, dacă nu ar fi, în fond, foarte triste : Neagoe Basarab apare ca *Veagoe*, Caragiale ca *Juan Luca Cara Geale*, iar printre criticii români se numără și *Miguel Dragomi Nerescu*. Estropierile continuă în volumul al treilea, (retipărit acum cincisprezece ani !), de unde mai amintim, în treacăt, titlurile *Ostasie rostri*, *Puterea armanta*, *Meditalii*, *Galea Victoriei*... Partea mai gravă e că și o serie de „informații" sînt abracadabrante ; astfel, Ion Creangă, autor al unui volum de *Convorbiri literare*, ar fi murit la Bexley (în Kent) ; la rîndul său, Maiorescu ar fi scris 37 volume de *Critica*.... Cea mai originală glumă este însă atestarea a doi scriitori Alecsandri : unul a fost Vasile Alecsandri, „poet și politician român" care „și-a petrecut cîțiva ani din tinerețe la Paris, trăind ca un boem" — iar celălalt este Basil Alexandri, fost director al „Teatrului francez" din Iași și ministru de externe, decedat de asemenea la Paris.

Dacă întregul dicționar al lui Sainz de Robles ar fi redactat la același nivel, bineînțeles că nu ar mai reprezenta vreun pericol ; dar lucrarea conține totuși destule articole corecte, fie în legătură cu scriitorii altor națiuni (în primul rînd, cu cei spanioli), fie cu termenii de retorică și versificație ; unii cititori pot fi derutați și de insistența autorului, în ediția din 1964, asupra faptului că în articolele sale a enunțat „unele opinii importante, aparținînd unor critici iluștri", că a adăugat „bibliografia cea mai recentă la fiecare articol" și că, prin urmare, „nu există, în limba spaniolă, dicționar de scriitori străini mai extins ca acesta, mai bogat în informații și mai folositor". Un singur indiciu ar putea trezi totuși unele îndoieli (mai ales cititorilor din afara Spaniei): ploaia de calificative exorbitante — în special cînd e vorba de conaționali : „genial poet", „cel mai mare maestru", ba chiar „minunată femeie, poetesă și scriitoare" — cam acesta e registrul din care își alege caracterizările Federico-Carlos Sainz de Robles.

Măcar pentru o parte a domeniului, dicționarul său nu a rămas totuși singurul în Spania. În 1949, a apărut *Diccionario de literatura española*, operă colectivă, sub redacția lui Germán Bleiberg și Julian Marias, ajunsă, în 1972, la a patra ediție (Madrid, Ediciones de la Revista de Occidente). Titlul ar părea să indice un dicționar „național", dar lucrarea este mult mai largă, consemnînd majoritatea scriitorilor de limbă spaniolă, din Europa și America. Redactat cu multă scrupulozitate, dicționarul acesta nu e afectat decît de anumite reticențe față de literatura cubaneză contemporană sau de un poet ca Rafael Alberti ; o particularitate notabilă sînt planșele cu mostre de scris din diverse epoci și hărțile literare ce schițează, printre altele, traseele medievale spre Santiago de Compostela sau căile bătute de Cavalerul Tristei Figuri.

De un gen asemănător poate fi socotit, în fine, și *Dicionário de literatura. Literatura portuguesa. Literatura brasileira. Literatura galega. Estilistica*

literaria, Porto, Livraria Figueirinhas, ed. a 2-a, 1969. (Există și o ediție a treia, din 1976, care nu ne-a fost accesibilă).

A apărut în condiții grafice remarcabile și a fost redactat de peste patruzeci de specialiști sub direcția președintelui Academiei portugheze, Jacinto Do Prado Coelho — „azi unul dintre prietenii culturii noastre", cum îl caracteriza Mihail Zamfir. Prefața menționează că „acesta este prima operă care izbutește să îmbrățișeze în totalitate și în strînsă corelație literaturile portugheză, galiciană și braziliană, contribuind astfel la o conștiință mai deplină a unității culturale a celor trei popoare cu limbă comună..."; „pentru oricare dintre cele trei literaturi, acestea este și primul dicționar nu numai de autori, ci și de opere, reviste, teme, personaje, epoci, mișcări, genuri, forme poetice..., de legături ale literaturii cu istoria și cu alte ramuri ale culturii". Încă de la prima ediție, dicționarul a fost dealtminteri apreciat de recenzenți ca „o operă fundamentală" — și parcurgerea unei serii de articole ne-a dus la o impresie asemănătoare, Bibliografiile nu mai citează decît un singur dicționar literar tipărit în Portugalia, un volum care ar corespunde oarecum sintezei portative a lui Laffont-Bompiani: Henrique Perdigão, *Dicionário-universal de literatura (bio-bibliográfico e cronológico)* — Porto, Lopes da Silva, ed. a 2-a, 1940. Avînd în vedere că mijloacele de informare sînt încă destul de precare în acest domeniu, s-ar putea ca situația reală să fie alta.

O privire de ansamblu asupra dicționarelor literare internaționale de tip general, apărute în limbile romanice occidentale, în ultimele trei decenii distinge de îndată seriile Bompiani și Laffont-Bompiani ca fiind operele cele mai cuprinzătoare și mai sigure ca informație — manifestînd (cu toate lipsurile ce li se pot imputa încă) tendința cea mai sensibilă de a îmbrățișa cît mai echitabil valorile literare ale tuturor națiunilor. Intenția unei cuprinderi „totale" — această himeră care îi ademenește mereu pe cei care întreprind atare opere — nu este blamabilă în ea însăși. Nimeni nu poate fi învinuit că încearcă, în momentul său istoric, *o sumă* — fie ca și alfabetic — adițională — a cunoașterii umane, într-un anumit plan. Dar dacă erori asemănătoare cu acelea pe care le-am semnalat, în cîteva locuri, pentru cazul literaturii române, afectează și alte zone ale unor dicționare internaționale generale (și lucrul nu e cu totul exclus), atunci masa impozantă a edificiului lor este serios șubrezită pe dinăuntru de o umplutură nerezistentă și de mari goluri.

În astfel de dicționare nu sînt preluate obișnuit decît valorile de prim ordin ale fiecărei literaturi; avem însă convingerea că pînă cînd „generaliștii" nu vor avea la îndemînă cel puțin cîte un dicționar literar național de tip „tezaur" (cum este cel elaborat de curînd la Iași) munca lor — fără să rămînă cu totul zadarnică — nu va putea consemna izbînzi cu adevărat durabile. Fiindcă de-abia după ce națiunile își constituie *științific* propriile tezaure, cercetătorii din afară (sau dinăuntru) pot proceda la trieri ale valorilor (din orice unghi de vedere), alcătuindu-și fondul de inclus cu toată încrederea în oricare „expoziții internaționale" — cum ar putea fi socotite dicționarele literare generale la care ne-am referit.

HORST FASSEL

Dicționare literare germane

Dicționarele biografice au apărut în domeniul literelor germane la începutul secolului al XVIII-lea. De atunci, articolele incluse în astfel de dicționare prezintă multe asemănări în felul cum grupează informațiile : există un compartiment biografic, altul care se ocupă cu opera autorului și al treilea, în care se prezintă o bibliografie selectivă.

Această aparentă similitudine nu poate ascunde faptul că orice dicționar biografic exprimă o anumită concepție despre literatură. În ansamblu, dicționarul poate fi exclusiv biografic sau de tip mixt (cînd include și articole despre genuri literare, curente etc.), poate tinde spre prezentarea exhaustivă sau selectivă a autorilor (din 1906, cînd a apărut *Trăirea și poezia* a lui W. Dilthey, multe dicționare prezintă doar „vîrfurile" unei literaturi), spre cuprinderea unei arii geografice sau temporale mai mari sau mai restrînse. La nivelul articolelor, accentuarea laturii biografice, a textelor sau a informațiilor bibliografice se face în raport de o concepție de moment.

Primele încercări de dicționare biografice germane (J. B. Mencke a întocmit în 1718 al său *Allgemeines Gelehrtenlexikon*) continuau tradițiile biografilor romani (Plutarch, Suetonius) care considerau povestirea biografiilor unor personalități ilustre drept un mijloc de educție morală. Portretele inserate de Mencke nu pun, ca atare, mare preț pe prezentarea operei unui autor, dar evidențiază evenimente biografice senzaționale (în școală asemenea „biografii" au rămas obiect de studiu pînă în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea ; astfel L. Ranke a considerat istoria o succesiune de biografii celebre, iar la Iași a apărut încă în 1852 un manual de biografii al lui Z. Kolumb). Spre sfîrșitul secolului, situația se schimbă întrucîtva : se semnalează preocuparea pentru agonisirea a cît mai multe știri despre operele autorilor. Așa se întîmplă în dicționarul autorilor sași întocmit în 1785 de J. Seivert. Știrile biografice și cele despre operele literare se obțin din documente sau din surse orale, ceea ce implică caracterul arbitrar și nesistematic al prezentărilor.

Situația se schimbă radical în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd pozitivismul impune concepția despre legătura cauzală dintre biografia autorului și mesajul scrierilor sale. Acum apare întîi monumentala lucrare în 60 de volume a lui C. Wurzbach (1857—1892) incluzînd autorii de pe teritoriul imperiului austriac, apoi lucrarea colectivă de vaste proporții *Allgemeine Deutsche Biographie* (56 volume, 1875—1912). Pe baza conceptelor pozitiviste se urmăresc cele trei „E" (Ererbtes, Erlebtes, Erlerntes), selectînd elementele de instruire, ereditare, de trăire subiectivă în biografia autorilor și corelîndu-le cu creația lor. Caracterul sistematic al investigațiilor, prelucrarea riguroasă a surselor, includerea primelor informații bibliografice remarcă aceste dicționare.

Concepînd literatura ca un sistem de relații productive și de consumație, lexicografii începutului de veac XX au amplificat mereu partea bibliografică a articolelor (la W. Stammler, în dicționarul autorilor din Evul Mediu, 1933 și urm., textul articolului este deseori mai mic decît partea bibliografică).

Aceste adevărate depozite bibliografice au fost urmate de dicționare care au lărgit sfera preocupărilor: pe lîngă autori au fost incluse și opere, curente, genuri pentru a reda exhaustiv imaginea vieții literare dintr-o țară (ex. dicționarul lui W. Kosch din 1949).

Interpretînd literatura ca un factor social dicționarele din R.D.G. (ex. cel al lui G. Albrecht ș.a. din 1963) includ în cadrul articolelor biografice: 1. noțiuni de încadrare politico-socială a autorului, 2. biografia sa în contextul social, 3. evoluția conștiinței sale sociale reflectată în operă. Ideea unei evoluții individuale, „interne", stă la baza tuturor tentativelor.

Critica „imanenței textului" readuce, la rîndul ei, latura biografică (se dau nume, datele nașterii și ale decesului) și prezintă pe larg sistemul intraliterar, creația literară autonomă (ex. G. V. Wilpert, 1963). Această orientare favorizează desprinderea unor dicționare destinate exclusiv operelor (*Hauptwerke der deutschen Literatur*, 1968) și a unor volume de interpretări izolate (ex. seriile scoase în 1964 de B. v. Wiese).

Ultima încercare de proporții în sfera dicționarelor literare în R.F.G. este K L G (*Kritisches Lexikon der deutschen Gegenwartsliteratur*, ed. Heinz Ludwing Arnold, München, 1978 și urm.). Dicționarul se completează „din mers", fiind editat pe foi volante, incluse în mape cu șine. Numărul autorilor, limitat la început, crește, fiecare articol poate fi completat și revizuit ulterior. Astfel se evită: 1. caracterul definitiv și imobil al dicționarelor; 2. se specifică o selecție „critică" a autorilor, dar și a scrierilor acestora; 3. se ajunge, cu timpul, la un tablou foarte complex al fenomenului literar contemporan. Subiectivismul selectării „critice" e redus: 1. prin statutul foarte unitar al articolelor (o pagină biografică, prezentarea operei, tabel cronologic al volumelor autorului prezentat, bibliografie critică); 2. prin „nivelarea" ierarhiei „subiective" inițiale în urma creșterii cantitative a dicționarului. Distanța față de fenomenul literar este mai redusă decît la alte dicționare, ideea exhaustivității nu planează asupra articolelor izolate, tendința de a sugera tabloul integral al vieții literare nu există.

LIVIA COTORCEA și SORINA BĂLĂNESCU

Tipuri și profiluri de dicționare literare ruse

Spiritul critic și sistematic în aprecierea valorilor literaturii naționale, ilustrat de momentul Belinski, Cernîșevski și Dobroliubov se concretizează spre sfîrșitul secolului al XIX-lea în *Kritiko-biograficeskij slovar' russkih pisatelej i ucenyh* (*Dicționarul biografic și critic al scriitorilor și savanților ruși*), proiect monumental al unui dicționar enciclopedic din care au apărut primele șase volume între anii 1889 și 1904. Unitară în concepție și în maniera de redactare a articolelor (veritabile monografii de autori, opere și probleme), lucrarea lui Vengherov confirmă justețea opiniei acreditate nu o dată, la noi și aiurea, că dicționarul de autori prezintă avantaje certe de ordin calitativ față de lucrările colective. Fără audiență imediată în poetica și teoria literară, rusă sau străină, a epocii, concepția formaliștilor despre opera ca *structură* și *sistem* rodește în lexicografia anilor '20 și '30, ce aduce imaginea unui

nou tip de lucrare — dicționarul de terminologie literară, conceput ca parte constitutivă a unei enciclopedii literare. Inițiativa pornește chiar din interiorul „școlii formale", coordonatorul dicționarului în două volume din 1925, intitulat *Literaturnaja ențiklopedija. Slovar' literaturnyh* (*Enciclopedia literară. Dicționar de termeni literari*) fiind N. L. Brodski. Cota de interes pe care această lucrare încă o suscită rezidă în faptul că, pe de o parte, reflectă stadiul criticii și teoriei literare de atunci, folosește un sistem cuprinzător de referințe judicios selectate, ilustrînd contribuțiile cele mai de seamă ale „școlii formale" și, pe de altă parte, prin articolul-problemă pentru care optează, propune o metodologie de redactare lexicografică ce implică abordarea analitică și descriptivă a ideii literare, surprinsă în existența ei imanentă ; în sfîrșit, punctul de interes major al dicționarului constă în prefigurarea unei „gramatici" a literaturii, așa cum o înțeleg formaliștii ruși, ca relevare a modelului supratemporal în durata lui istorică.

Ca replică la dicționarul lui Brodski, apare inițiativa redactării unei enciclopedii literare care se vrea o imagine exhaustivă a tuturor domeniilor științei literare, sinteză a efortului lexicografic rus de-a lungul unui secol și jumătate.

Literaturnaja ențiklopedija (*Enciclopedia literară*), proiectată în douăsprezece volume, în ideea celor doi coordonatori — V.M. Frice și A. V. Lunacearski — se configurează într-o lucrare lexicografică ce are un caracter mixt, înglobînd deopotrivă informația de istorie și critică literară (aria de cuprindere fiind universală) și materialul de teorie a literaturii în toate compartimentele ei. De mare interes rămîne realizarea practică a acestui proiect complex, cu atît mai mult cu cît lexicografia literară europeană nu oferea modele de profilul amintit. Diversitatea de ton, scriitură și comentariu critic, purtînd amprenta personalității fiecărui autor, de astă dată, se instituie într-o calitate incontestabilă a dicționarului, iar replica ce se dorea fără drept de apel la adresa formalismului rus, în varianta dicționarului lui Brodski din 1925, devine, de fapt, o pledoarie *sui-generis*, cu semnul minus, pentru valorificarea fenomenului contestat.

Examinată din perspectiva timpului nostru, valoarea acestei lucrări se dovedește rezistentă și în compartimentele ce țin de organizarea materialului faptic, de abordarea istorică și, mai ales, tipologică a ideilor literare, de atragere în discuție a unor noțiuni noi de poetică, neînregistrate de lexicoane și dicționare explicative, de maniera eseistică în redactare, ce nu exclude aplicarea strictă la obiect.

Interesul pentru fundamentarea teoretică și dialectică a *Enciclopediei* rezidă și în acordarea unui spațiu destul de întins disciplinelor aferente științei literare, cum sînt : filozofia și estetica, lingvistica și stilistica, sociologia și psihologia, metodologia cercetării științifice, artele plastice și mitologia, etnografia și folclorul. Tipul mixt de dicționar ce îmbină profilul bibliografic și de terminologie literară, precum și criteriul axiologic în selecția și distribuirea spațiului tipografic justifică tipologia diversă a articolelor ; alături de monografii de autori, operă și idee literară, adevărate studii ample și documentare, se întîlnesc profiluri istorice complete, cu o tematică extrem de diversă, mergînd de la societăți literare pînă la istoria literaturii unui popor sau a unei zone geografice, microbibliografii consacrate unor scriitori în viață, unor publicații și aspecte specifice vieții literare, cum ar fi cenaclul și boema.

În ciuda scăderilor, impuse de anumite circumstanțe ale timpului, *Enciclopedia* se impune ca o realizare certă în privința concepției de articol și informare, confirmînd viabilitatea modelului de articol-problemă ce poate fi întîlnit astăzi în cele mai bune dicționare românești și străine.

Mica enciclopedie literară (*Kratkaja literaturnaja entiklopedija*) în nouă volume apărute la Moscova între anii 1962 și 1979, lucrare colectivă coordonată de A. A. Surkov, revine la dezideratul de exhaustivitate al primei enciclopedii pe care o îmbogățește tematic și cantitativ, numărul articolelor depășind impresionanta cifră de douăsprezece mii. Opțiunea pentru cuprinderea *cantitativă* implică avantaje și dezavantaje în realizarea echilibrului dintre analiză și sinteză. Fragmentarea unor problme mari în noțiunile componente este comodă pentru actul înregistrării ca atare și al consultării, dar păgubește dicționarul de dimensiunea sintetică, autorii „uitînd", de cele mai multe ori, să facă trimiteri la ideea matcă.

Nouă și binevenită este includerea în sfera subiectelor a unor teme vizînd relațiile dintre literatură și știință, literatură și radio, literatură și televiziune, literatură și modelele matematice, probleme ce suscită domenii ale sociologiei literare și metodologiei cercetării literare. O notă distinctă imprimă acestei lucrări articolele ample tratînd difuzarea și receptarea literaturii ruse în țările europene, articole grupate într-o secțiune specială din volumul al IX-lea, apărut anul acesta, grupate în capitolul *Traduceri și ediții ale operelor literaturii ruse și sovietice*, unde un paragraf special este consacrat difuzării literaturii sovietice în România. Concepția și informația articolului semnat de o bună cunoscătoare a literaturii române, Lidia Dolgoșeva, este de natură să nedumerească, măcar și prin fraza de început unde se afirmă că „înainte de 1944 literatura sovietică a fost puțin cunoscută în România", deși exemplele ce urmează imediat contrazic, categoric, justețea unei asemenea păreri.

Aspirația spre rigoarea și obiectivitatea științifică duse la extrem generează monotonie și scientism rigid, impersonalitate și didacticism în suficiente compartimente ale lucrării. Deși își propune să adopte o perspectivă cît mai cuprinzătoare și deschisă la tot ce ține de *literatură*, indiferent de zona din care provine, noua enciclopedie literară nu aduce un plus de interpretare teoretică față de prima enciclopedie la care se raportează cu obstinație, deoarece cîștigul se datorează *volumului* de informații acumulate în timp.

Sub raportul profilului de articol, dicționarul nu aduce nimic nou; la capitolul *interpretare* merită apreciat efortul de a reconsidera scriitori și mișcări literare, decenii la rînd trecute sub tăcere sau înțelese eronat. În efortul de sincronizare a materialului lexicografic cu direcțiile criticii literare sovietice contemporane, lucrarea își aduce uneori deservicii, mizînd pe o problematică și un mod de tratare ce nu avansează idei noi și uniformizează valorile în formule-clișeu. Fenomenul poate fi observat mai ales în articolele dedicate autorilor ruși; cînd demersul critic se exercită pe valori certe ale literaturii universale tabloul se prezintă altfel, căci semnatarii articolelor utilizează o bibliografie adecvată obiectului, fiind ei înșiși specialiști cu renume în domeniul investigat.

Cele două enciclopedii literare, veritabile acte de cultură, rămîn, indiscutabil, puncte de reper pentru orice încercare lexicografică. Ultimele decenii, atît de active în eforul de diversificare și specializare a tipurilor de dicționare

încearcă efectul stimulativ al lucrărilor monumentale de tipul celor discutate mai sus. Apare acum o serie întreagă de dicționare din care merită a fi reținute, pentru sugestiile de metodă și alcătuire ce le conțin, *Teatralnaja ențiklopedija* (*Enciclopedia teatrală*) în șase volume, coordonate de P. A. Markov (1961—1967) *Poetičeskij slovar'* (*Dicționarul de termeni poetici*) de A. A. Kveatkovski (1966) și *Slovar' literaturovedčeskih terminov* (*Dicționar de termeni literari*) (1974), lucrare coordonată de L. I. Timofeev și S. V. Turaev. Ele se înscriu, de altfel, în contextul favorabil al unor încercări similare din Anglia, S.U.A., Franța, Italia, Germania, Polonia, România și Bulgaria.

Enciclopedia teatrală, prima încercare de acest fel în Uniunea Sovietică, se nutrește dintr-o viziune clară asupra creației dramatice și muzicale ca spectacol și text, din care derivă însăși concepția și tematica dicționarului, cu ambiția cuprinderii exhaustive a fenomenului teatral în toată complexitatea sa. Dicționarul oferă informații cu privire la problemele fundamentale ale artei teatrale în secțiunile *arta actorului, arta regizorală, muzică, balet, circ, teatrul de păpuși, teatru popular, teatru de amatori, reprezentația teatrală, arta decorativă* (*tehnica scenică, scenografia, instituții teatrale*), *dramaturgie* (*dramaturgi, critici teatrali, compoziție dramatică*), articole despre *actori, regizori, cîntăreți, dirijori, compozitori, libretiști*, termeni de *tehnica baletului, organizații și societăți literare, studiouri de artă dramatică, publicații teatrale, biblioteci, muzee, orașe cu tradiție teatrală*, toate cu referire la arta teatrală universală. O comparație cu lucrări de profil similar, tipărite în aceeași perioadă în Anglia și Statele Unite — *The Oxford Companion to the Theatre*, Londra, 1967 și *The Reader's Encyclopaedia of World Drama*, New York, 1969 — ar pune în evidență reușite indiscutabile ale dicționarului rus în domeniul informației și, mai ales, al ariei de cuprindere a tot ce ține de fenomenul teatral, îndeosebi la capitolul *spectacol*. Ca tehnică a organizării și prezentării materialului este vrednică de semnalat înregistrarea montărilor de marcă ale unor texte cu valoare recunoscută din dramaturgia universală pe scenele rusești și străine, ceea ce conferă un plus de informație și judecată axiologică, tehnică practicată cu intermitență în lucrările de profil similar apărute în alte țări.

Realizările de prestigiu ale poeticii și stilisticii sovietice în studiul versificației, stilistica genurilor, poetica prozei scurte și a romanului, examenul literarității, al timpului și spațiului artistic, reeditatea lucrărilor fundamentale apărute în anii '20 și '30 solicită un efort de sinteză în lucrări lexicografice profilate pe probleme de poetică și teorie literară. *Dicționarul de termeni poetici* din 1966 și *Dicționarul de termeni literari* din 1974 — pentru a invoca lucrările cele mai des citate în critica literară sovietică — nu sînt nici pe departe pe măsura operelor teoretice care ar fi trebuit să constituie substanța materialului excerptat. Ambele dicționare iau în discuție aproximativ șase sute de termeni selectați după criteriul frecvenței și cîmpului lor semnatic. Discuția se păstrează, din păcate, în limitele convenționalului, deși specializarea dicționarelor impunea o tratare teoretică mai temeinică, menită să cuprindă ideea literară în existența ei substanțială și fenomenală. Lucrările lexicografilor sovietici rezistă la capitolul *versificație* și în comentariul aplicat unor realități caracteristice pentru literatura rusă. Merită apreșiată și prezența unor articole de sinteză — *poetica indiană, poetica chineză* ci *poetica japoneză*, separate cumva de corpul lucrării prin gruparea lor

într-un compartiment special; ele operează analiza genurilor specific naționale, analiză ce se constituie într-o adevărată scurtă istorie a literaturilor respective. Ca modalitate de structurare a acestor capitole plasate la finele dicționarului lui Timofeev și Turaev, trebuie semnalată inserarea de paragrafe dedicate unor specii și noțiuni „exotice" pentru lexicografia literară tradițională. Dacă autorii ar fi anunțat echivalențele europene, acolo unde ele există, capitolele în discuție s-ar fi integrat organic în materialul lucrării și ar fi prefigurat, cu siguranță, gramatica unor specii și genuri, impulsionînd, în același timp, emanciparea cercetărilor de istorie și teorie literară de sub autoritatea absolutismului europocentrist.

NATALIA CANTEMIR

Dicționare poloneze de scriitori contemporani

Pentru dezbaterea organizată de Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor din Iași propunem cîteva probleme desprinse din studiul dicționarelor poloneze de scriitori contemporani.

Sub această denumire sînt catalogate frecvent în Polonia o multitudine de lucrări de informare științifică din domeniul bibliografiei și istoriografiei literare. Neuniformă este, pe de altă parte, accepția ariei de contemporaneitate, principiile de periodizare a literaturii moderne constituind încă o discuție „în mers".

Vom accepta deci, ca punct de plecare, ideea că termenul de fenomen literar contemporan se referă în general la secolul al XX-lea.

În ordine cronologică, prima publicație poloneză de acest tip aparține bibliografului, cărturarului iluminist și librarului Stefan Demby. *Albumul scriitorilor polonezi contemporani*[1] (1901) pe care l-a tipărit în pragul acestui secol cuprinde numai scriitori în viață la acel timp, iar dintre cele 155 de articole, mai mult de jumătate erau dedicate unor oameni de știință de formație umanistă, dar și exactă. Dintre scriitori, în sensul actual al cuvîntului, Demby acordă atenție numai celor ce se bucurau de recunoaștere la acea dată, deci în primul rînd reprezentanților curentului realist cunoscut sub numele de pozitivism, selectînd dintre moderniști, altfel spus dintre reprezentanții curentului „Młoda Polska" numai 8 autori. (Nu lipsesc însă Kasprowicz, Przybyszewski, Tetmajer, Zeromski). Cu tot caracterul de popularizare, *Albumul* lui Demby, bazat pe materiale autobiografice procurate de scriitorii înșiși, a constituit un izvor informativ la care va apela chiar și Gabriel Korbut în fundamentala și prestigioasa enciclopedie *Literatura poloneză* (1917—1921).

A doua încercare de bibliografie dedicată scriitorilor contemporani aparține criticului Stanislaw Lam. Stabilirea faptelor biobibliografice pe care o întreprinde în *Scriitori polonezi contemporani* (1922) era în intenția autorului o primă fază de realizare a unei panorame a literaturii poloneze contemporane. Compediul său cuprinde 303 articole dedicate unor scriitori sau critici literari în viață sau decedați după 1918, informațiile limitîndu-se la date

biografice fundamentale și la o succintă enumerare de titluri de volume sau colaborări la reviste. Răspunsurile la anchete, pe care Lam le inserează uneori trebuie privite, după cum avertizează specialiștii polonezi, cu un plus de circumspecție.

Problema dicționarului științific al scriitorilor contemporani, precum și punctele de jalonare ale contemporaneității sînt însă deja abordate de fundamentala bibliografie a literaturii naționale *Literatura poloneză* a lui G. Korbut, care va deveni un instrument de prim ordin pentru orice cercetător. Astfel, în a doua ediție a acestei bibliografii (1917—1921), în volumul IV dedicat literaturii dintre 1864—1914, autorul se decide să introducă un număr de 84 de scriitori în viață (dintre care 28 de poeți, prozatori și dramaturgi). Conform însă tradiționalei înțelegeri a obiectului istoriei literare, Korbut selectează numai scriitori al căror debut avusese loc în deceniul opt al secolului trecut.

Temelia unei bibliografii a scriitorilor contemporani și o adevărată probă de calitate o vom afla însă în noua ediție a *Literaturii poloneze*, așa numitul *Nowy Korbut*. Cea de a V-a parte a *Noului Korbut* apare în 4 volume între 1963—1966 sub titlul *Dicționarul scriitorilor polonezi contemporani*, a căror creație s-a desfășurat după 1914. Dependența față de ediția *Noului Korbut* a impus limita *ad quem* anul 1950, ceea ce explică renunțarea la o serie întreagă de tineri scriitori care s-au impus cu precădere în deceniul șase. Aceeași dependență a dirijat selecția, dicționarul fiind dedicat scriitorilor, criticilor și cercetătorilor literari și renunțînd consecvent la publiciști. În lumina cifrelor, dicționarul poate fi caracterizat astfel: 2 130 pagini (fără introducere și *addende*), 826 articole (648 pentru scriitori și critici literari, 178 pentru istorici și teoreticieni). Biografiile ocupă în total 300 pagini, bibliografia scriitorilor și a operelor — 1 830 pagini. Un număr important de articole sînt consacrate unor institute, grupări și reviste literare.

Concomitent cu aceste strădanii și frumoase rezultate, obținute sub auspicii academice, în deceniul șapte asistăm la o lărgire a inițiativelor de procurare a unei informații științifice și, implicit, a unei baze bibliografice privind literatura contemporană. Un *Dicționar al scriitorilor polonezi contemporani* apare în coloanele revistei „Tygodnik Kulturalny" („Săptămîna culturală") între 1962—1967, cuprinzînd 224 de scriitori afirmați după cel de al doilea război mondial. Articolele sînt alcătuite dintr-o succintă informație biografică ce inserează titluri de volume de proză sau poezie, precum și piese de teatru neapărute în volum, urmată de textul care discută drumul de creație și problematica operei.

Un *Dicționar de scriitori contemporani* (1965) adresat inițial unor cercuri largi de cititori a alcătuit Lesław Bartelski. Lucrarea devine însă indispensabilă și specialiștilor deoarece, dintre cele 600 de articole pe care le cuprinde, 302 prezintă autori absenți din *Nowy Korbut*.

Alte dicționare care înregistrează fenomene specifice de demografie literară contemporană, prelulnd scriitori din Bydgoscz, Gdansk, Lublin, Poznan, Wrocław, Olsztyn, etc. pot fi de asemenea avute în vedere la o discuție cu caracter metodologic.

Concepute după normele științifice în uzul dicționarelor și enciclopediilor moderne, articolele de dicționar ale scriitorilor contemporani se alcă-

tuiesc de regulă din trei părți principale: biograma, descrierea operei (bibliografia subiectului) și exegeza (bibliografia obiectului).

Biogramele se concentrează asupra preciziei informației și conciziunii stilului, nepermițîndu-și în acest cadru simpatii ori antipatii, puncte de vedere originale sau fanteziste, cu atît mai puțin vreun „complex al lui Plutarch".

Mai remarcăm apoi faptul că dicționarul literar polonez preferă cu deosebire o anume categorie de fapte biografice, cantitatea lor nefiind în funcție de importanța scriitorului, ci de intensitatea activității creatoare. De aici, scriitori de mîna a doua, dar activi în viața cultural-socială au uneori biograme mai largi decît unii scriitori de excepție care s-au concentrat numai asupra scrisului.

Urmărind în presa timpului unele discuții purtate asupra acestor dicționare literare, am reținut problema metodologiei anchetelor adresate scriitorilor. Schema lor este de o noutate absolută. Același gen de anchetă, ca să dăm un simplu exemplu, a alcătuit acum mai bine de 70 de ani bibliograful rus S. A. Vengherov, autorul *Dicționarului critico-biografic al scriitorilor și oamenilor de știință ruși*, înregistrînd adesea autobiografiile în chiar formularea creatorilor anchetați.

Se cuvine însă a sublinia atitudinea biografilor polonezi față de anchetele adresate scriitorilor. Redactorii *Słownik*-ului au adoptat de la început metoda unei stricte verificări faptice, folosind anchetele numai ca material suplimentar, în cazul lipsei surselor de confruntare (colecții incomplete de reviste, pauza cultural-editorială din anii celui de al doilea război mondial, manuscrise pierdute, pseudonime nedescifrate) sau în cazul înregistrării complete a traducerilor în limbi străine.

Pe seama scriitorilor au mai fost lăsate unele date de viață personală, educație, muncă profesională sau activitatea politică din anii ocupației hitleriste.

Bibliografia „subiectului", centrul de greutate al articolelor de dicționar în discuție, urmărește descrierea operei în totalitatea ei, pentru a i se scoate în relief traiectoria, treptele concrete ale devenirii. Spre deosebire de dicționarele franceze și sovietice, faptul apariției editoriale încetează de a mai fi condiția primordială a înregitrării bibliografice. Respectîndu-se cronologia, se semnalează data redactării operei (relevăm deci grija de a o stabili), tipărirea ei, apariția în public fără să fi fost tipărită (în cazul pieselor de teatru sau scenariu ecranizat), titlurile apărute în pagini de reviste sau păstrate numai în manuscris. Dorința cuprinderii exhaustive duce și la notarea unor titluri al căror manuscris s-a pierdut în anii războiului ori care n-au văzut niciodată lumina tiparului. În jurul unui titlu sînt grupate informații privind data redactării, a primei publicări sau data premierei, a primei editări precum și edițiile ulterioare.

Volumele reprezentînd culegeri sînt menționate prin expunerea cuprinsului, precum și prin notarea tipăririlor ulterioare ale diferitelor titluri constitutive, cu specificarea modificărilor sau adaptărilor survenite. La sfîrșit se ia act de circulația titlului în străinătate, după cum nu lipsesc din această parte a articolului de dicționar semnalarea traducerilor pe care respectivul autor le-a făcut din literaturile străine. Astfel structurată, bibliografia „subiectului" din *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, ca și din întreaga *Literatura Polska* a *Noului Korbut* devine, ceea ce de altfel îi era și menirea,

o unealtă serioasă și indispensabilă de lucru în cercetarea literară, un schelaj temeinic al oricărei virtuale monografii.

Într-un mod diferit, față de dicționarele francez și sovietic, au rezolvat bibliografii polonezi și problema aparițiilor în paginile revistelor literare. Sînt reținute numai titlul revistei și anul respectiv (excepție se face numai pentru operele de importanță sau pentru cele publicate în ciclu, cînd notația este completă, conform metodei practicate și de alte dicționare literare). Modalitatea poate deruta numai în primul moment, deoarece informații complete se dau parțial în biograme sau în adnotarea volumelor de culegeri, atunci cînd li se descrie conținutul.

Depistarea numărului revistei se poate face însă de către cel interesat și prin consultarea anuarelor *Polska Bibliografia Literacka.*

Vom sublinia în concluzia acestei comunicări materialul informativ vast pe care *Słownik współczesnych pisarzy polskich* îl cuprinde în cele patru volume ale sale apărute pînă în prezent. Lucrare continuă și colectivă, sub auspicii academice, dînd o imagine largă a literaturii poloneze din sec. XX, dicționarul scriitorilor contemporani urmează o tradiție valoroasă, conform căreia o astfel de realizare trebuie să fie punct de reper într-o cultură.

SORIN PÂRVU

Dicționarele engleze: între austeritate și sentimentalism

Am procedat la suprapunerea a două interpretări, una românească și alta engleză*), ale poemului epic *Troylus and Chrysseyde* de Chaucer. Vom surprinde astfel mai adecvat metodologia unui dicționar de literatură în tradiție anglo-saxonă.

Observăm imediat diferența de ton. Autorul român, excesiv de personal și decis ireverențios, ambiționează să scrie istoria literaturii din perspectiva prezentului și un dicționar astfel alcătuit ar trebui să se cheme *Dicționarul literaturii engleze de astăzi pînă în secolul XIV* (data la care a fost scrisă lucrarea de care ne ocupăm). În ce grad o operă e contemporană cu noi devine preocuparea majoră, de aici un accent sporit pe axiologizare, de aici și aproape inevitabila apariție a ironiei, pusă în relief de distanța dintre viziuni. Considerînd că un dicționar de literatură se adresează în primul rînd unui moment istoric dat și abia apoi eternității, un asemenea punct de vedere nu e inoportun. Oricum, el îmi este util *mie*, participant la un cod cultural anume și dispus să ader la viziunea ce-l reprezintă. Cînd nu o fac, am probabil alte motive, extraliterare eventual.

Ajungem astfel la articolul englez despre poemul lui Chaucer. Autorul lui va fi știind tot atîta psihologie ca autorul român pentru a observa, și el, inadvertențele din psihicul personajelor. Nu o face totuși, și aceasta mi se pare definitoriu pentru dicționarele engleze. Aș numi gestul sentimentalism,

*) 1. Sorin Pârvu, *Chaucer*: *„Troilus și Cresida"*, în „Cronica", 23 martie 1979 și la Catedra de engleză din Iași (ed.), *Dicționarul literaturii engleze* (*nepublicat*); 2. *The Oxford Companion to English Literature*, 1978.

desemnînd prin el tendința de a insista doar asupra laturilor viabile, trecînd îngăduitor peste defecte. *Vicarul din Wakefield*, de pildă, anevoie ar putea fi prezentat astăzi fără ironii și totuși romanul nu e persiflat niciodată în dicționare. Charles Dickens, un romancier cu multe calități dar și cu destule defecte, e un fel de instituție națională și n-ar trece de cenzură un dicționar care să-l minimalizeze. Exemplele pot continua la nesfîrșit: cu același aer călduț și cu lacrimi de duioșie sînt priviți toți oamenii englezi de cultură. Mai ales ctitorii lor culturali, care, înțelegem din subtext, sînt și ctitori ai culturii universale. Ne îndeamnă spre o atare generalizare *austeritatea* mimată a tonului, o anume siguranță, chiar un, să-i zicem, „complex de superioritate". Austeritatea (= escamotoare de imperfecțiuni sub masca respectabilității) devine severitate curată cînd subiectul e un autor din afara „bătrînei și veselei" Anglii. Intervine acum faimoasa politețe englezească, al cărei conținut real sună cam așa: „Sînt bucuros să constat că tu, deși nu englez, ești înzestrat cu grai articulat". Dobîndim îndată senzația că, cutărui scriitor român bunăoară, i s-a făcut un deosebit favor cînd a fost inclus în aceeași rasă cu colegii lui din bătrîna insulă.

Remarcile acestea nu se vor numaidecît pamfletare. Modelul e invidiabil la urma urmei și mă gîndesc la respectul nejustificat cu care nu ne-am dezobișnuit încă să-i privim pe autorii din spațiul anglo-saxon, de exemplu. Avea dreptate cineva să susțină că Erich Segall îi este superior lui Mihail Drumeș doar în virtutea etichetei de *best seller*, care se atașează îndeobște la *Love Story*. La fel, Saul Bellow nu-i deloc superior lui Marin Preda, să spunem. Îl aclamăm totuși, traducem, facem minuni de echilibristică să exaltăm o subproducție literară cum e *Darul lui Humboldt* și nu avem curajul să recunoaștem că „împăratul e gol". O severitate e necesară aici, ca și în cazul altor „monștri sacri" străini. *Dicționarul literaturilor străine în România*, acum în lucru, are a considera implicațiile acestei trebuințe.

*

DISCUȚII

EUGEN TODORAN:

Am renunțat la proiectata dezbatere teoretică, o paralelă între dicționarele literare și istoria literară, ascultînd cu plăcere comunicările celor care au lucrat la dicționar. Voi da un rezumat a ceea ce am gîndit în legătură cu aceasta. Există o dificultate inevitabilă în redactarea dicționarelor literare. Munca de redactare a unui dicționar literar e dificilă, ea presupune o anumită opțiune subiectivă, ea ține de natura fenomenului literar, dar și de receptarea operei respective. Pe de altă parte dicționarul trebuie să dea date obiective. O operă mare nu poate fi decît subiectivă și dicționarul la fel, el nu se poate desprinde de opțiunea autorului, altfel n-ar avea personalitate. Criteriile valorificării scriitorilor au fost mereu în discuția criticii literare și subiectivitate critică există. Dar există și o subiectivitate etică, nedorită. Care sînt cauzele ei? Sînt factori care țin de sociologismul nostru. Sînt încă foarte puternice prelungirile fazei de sociologism literar, prelual, mascat. Imputînînd, în dicționar, pe Pârvan, a crescut vecinul. Există și o confuzie de valori, nu se știe vinovatul. Au fost citate greșelile dicționarului lui R. Vulcănescu, dar, dacă am consulta dicționarele folcloriștilor, fenomenul e invers, ca în comedia cea de obște: piticii devin uriași, uriașii devin pitici. Aceasta ține de concepția celui ce a redactat dicționarul, e o practică ce ține de etica cercetătorului și care n-ar fi de dorit să se realizeze. Am luat cuvîntul pentru a exprima satisfacția la apariția dicționarului ieșean, foarte util pentru noi pentru că nu avem niște sinteze foarte clare pentru perioada respectivă. Dacă dicționarul va continua, trebuie să se aibă în vedere și publicarea lui într-o limbă străină: ne trebuiesc lucrări mari, care să cuprindă tot fenomenul literar și mai cu seamă integrarea lui în cel european, în mod complet și onest. Mulțumim pentru ocazia de a cunoaște o muncă foarte rodnică, model pentru institutele noastre.

MARIA PLATON:

Iată ce gîndesc eu în problema dicționarelor: ca orice problemă fundamentală, angajînd destinele culturii, problema dicționarelor ar avea nevoie și de cîteva lămuriri de principiu și de șantier metodologic. Cea de a doua din probleme a fost discutată. Rămîne de discutat aspectul teoretic: trebuie început prin definirea, delimitarea termenilor, pentru că fiecare avem imaginea noastră despre dicționar: unul — un tratat, altul — o suită de foiletoane critice originale și de la ce este un dicționar ajungem la cum e realizat și cum trebuie judecat un dicționar. Și aici mai e de reflectat. E. Simion, ca istoric și critic, mă așteptam să ne dea repere de cum ar trebui să se judece un dicționar. Dicționarul de la Iași nu are nevoie de impresii, are nevoie de o critică la obiect, tehnică, de specialitate, după o lectură critică, în conformitate cu metodele asumate de autori și de la un nivel de experiență cel puțin egal și, de asemenea, cu perspectiva totalității, pentru a ne pronunța asupra întregului. După volum și felul în care e alcătuit, dicționarul de la Iași e o demonstrație, dar nu una de erudiție (tratatul ce mai face?), ci de disciplină, metodă, de documentare și onestitate. Ceea ce din capul locului, prin foiletare, descoperi la dicționarul ieșean. E prematur să ne pronunțăm. Se vor descoperi și în această mare realizare neajunsuri „clasice". Se va vorbi de o inegalitate calitativă în redactarea articolelor, îndreptățită pentru că articolul însuși reclamă o opțiune, un ton.

Obiectivele și metodele unui dicționar trebuiau mai clar rostite de la această tribună de oameni care au lucrat la dicționare.

Ca sugestii: mi se pare foarte interesantă tehnica învățatului A. Marino, de la Cluj, în Dicționarul de idei literare: *introducerea la fiecare articol a unui sistem analitic numerotat pe capitole, de paragrafe, subparagrafe, în cuprinsul mai cu seamă al articolelor foarte dezvoltate (cum spunea cineva ieri, foarte categoric, dicționarul nu va fi citit în totalitate!), pentru a găsi mai ușor lucrul căutat. Cînd pe mine mă interesează un singur lucru, de pildă din concepția despre artă și literatură a lui Eminescu, mă duc la paragraful însemnat deja prin sistemul analitic numerotat (raportat desigur la același sumar analitic) și lectura ia în acest caz aspectul de consultare tip dicționar, nu te obligă să citești în întregime articolul.*

O a doua propunere: ținînd seama de realizarea aceasta impresionantă a construcției ieșene, pînă la al doilea volum, din volumul întîi, foarte atent selectat, pentru că sînt lucruri care nu interesează decît strict specialitate, s-ar putea alcătui un compendiu pentru străinătate. Noi trebuie să le punem străinilor la îndemînă imaginea exactă, nedeformată, a literaturii noastre.

I. C. CHIȚIMIA:

E bine că se ridică probleme foarte concrete, pentru că teorie se face, dar practica nu e totdeauna ca teoria.

În legătură cu ce spunea colega mea, la un articol mare se pot departaja cîteva paragrafe, dar cel ce nu citește în întregime articolul greșește în ce privește cercetarea personală.

Am ascultat sugestia că literatura și cultura populară ar trebui să-și găsească mai mult loc în dicționarele literare, că ar trebui să existe un dicționar de teme și motive ale culturii populare.

S-au făcut unele observații, dar dicționarul lui R. Vulcănescu, în ciuda greșelilor sau a altor lipsuri, tipografice, va interesa orice specialist, mai ales în domeniul etnologiei. Tovarășul Constantinescu despre D.L.S.R.: *e o metodă, o viziune de metodă, probabil că va trebui ca el să apară înaintea celorlalte. Dicționarele se pot completa.*

E necesar pentru cultura română și un dicționar al presei românești, pentru că, dacă avem imaginea tuturor revistelor, ne dăm sema de mișcarea literară, de istoria ei.

În legătură cu ce spunea I. Istrate despre baroc, la noi putem vorbi de elemente baroce, dar nici într-un caz ele nu au funcționalitatea, de reacțiune la Renaștere, pe care au avut-o în occident. E. d'Ors găsise și un baroc paleolitic, altul contemporan. E o exagerare. Există forme asemănătoare, dar ele nu au intenționalitatea de curent european. La noi, elementele baroce sînt poate legate de culturile orientale. În literatură barocul e exagerat, secolul XVII are o literatură de linie clasică. S-au căutat elemente baroce pentru că barocul a fost considerat un semn de modernitate: chiar și Mihai Viteazul a fost interpretat ca un erou de tip baroc. Așteptăm cartea lui I. Istrate, care se anunță foarte interesantă și se poate discuta în continuare. Discuțiile de aici s-au purtat sub aureola Dicționarului literaturii, *operă fundamentală pentru cultura noastră. Cinste autorilor, cinste științei românești, oricîte pete s-ar mai vedea de către cineva în soare!*

NICOLAE CREȚU:

Pornesc de la observația că am fost invitați aici la o întîlnire de lucru. Am simțit aceasta mai ales în momentul în care colegii noștri de la Institutul de lingvistică, istorie literară și folclor și-au prezentat comunicările, care nu au ținut să strălucească, dar au interesat tocmai pentru că ele au dezbătut principiile, opțiunile, orientarea colectivului de autori ai Dicționarului literaturii române. *Și-au făcut-o exact în spiritul deschiderii unei dezbateri mai largi cu privire la aceste opțiuni, la aceste principii, la această metodologie.*

Dicționarul nimeni nu poate spune că l-a „citit", și dealtfel nu există cititor de dicționare, o asemenea lucrare o consultă, fără îndoială, atît. Am avut timp să fac o lectură de sondaj, pentru a vedea — din perspectiva „cititorului", a celui care are nevoie de dicționar — care este utilitatea lui, în primul rînd utilitatea în raport cu celelalte dicționare literare de la noi, toate justificate în măsura în care prezintă o informație corectă și un punct de vedere, în măsura respectării principiilor pe care fiecare dicționar și le-a asumat.

Am parcurs articole de folclor, altele privind reviste, scriitori mari, scriitori mărunți și pot spune cu toată sinceritatea că un asemenea dicționar va fi recunoscut de orice om de bună credință ca foarte util. Cine nu a întîlnit un nume, un titlu de revistă, trimiteri etc. care nu-i spun mare lucru ? Pentru a le situa, pentru a le putea lămuri, pentru a vedea relațiile dintre ceea ce afli acum și ce știai, ai nevoie de un astfel de dicționar. Nu mă gîndesc numai la specialiști, deși nimeni nu poate cunoaște la nivelul specialistului întreaga literatură română. Un dicționar-tezaur, ca acesta, e un aliat credincios al oricui are gustul culturii. Fără îndoială că vor fi observații critice formulate și la adresa lui, ca la adresa oricărui dicționar posibil. Important e de la ce cotă vor ținti mai sus aceste observații de îmbunătățire etc. Se poate prevedea că ele vor fi minime, dată fiind seriozitatea documentării, apelul direct la surse, verificările atente.

S-a făcut elogiul unui colectiv tînăr, care a lucrat fără coordonator, cineva a vorbit însă, în replică, de rolul colectivului de revizie și coordonare. Interesant e că lucrurile merg mai bine cînd nu e un coordonator, ei mai mulți, cînd coordonatorii lucrează ei înșiși nu „îndrumă" numai, din afară, de undeva de „deasupra". Știu din discuții directe cu autorii dicționarului ieșean că au făcut să circule articolele între ei : fiecare și-a formulat astfel observațiile și le-a primit pe ale celorlalți. Mai bună formă de coordonare nu văd. Ea are și rolul de a-i face pe toți să se simtă solidar răspunzători de calitatea și temeinicia unei opere colective cu adevărat, nu rezultînd dintr-o juxtapunere doar, de articole.

A scrie despre autorii mari într-un dicționar înseamnă un plus de dificultate pentru că, pe lîngă sinteza informației, unui asemenea articol i se cere o opțiune interpretativă, un punct de vedere.

Între tentația unei viziuni „răsunătoare" etc. și cea a compilării celor spuse de alții, ce drum va alege autorul unui astfel de articol ? Am apreciat în mod deosebit și țin să subliniez aici că, cel puțin în acele articole pe care le-am parcurs, autorii nu au vrut nicî să ne „ia ochii", nici nu s-au lăsat copleșiți de bibliografie. Un punct de vedere, construit fără a ignora ce s-a acumulat, dar trîind, reordonînd ce se reține într-o structură cu accente noi nesubliniate ostentativ, agresiv, există. Un alt merit important ține chiar de alcătuirea bibliografiilor care urmează articolelor : a fost nevoie de o muncă răbdătoare, atentă, pentru a înlătura apoi tacit *erori adesea perpetuate mult timp în studii de istorie literară etc. Trebuie să apreciem astfel de eforturi nespectaculoase ca rezultat, dar care așază cercetarea literară pe un teren solid. Ele indică forțe care lucrează, nu numai la Iași, pentru o evoluție în perspectivă a culturii române, pentru a da sintezelor și interpretărilor temeinicie.*

Necesitatea publicării în limbi străine a unor bune dicționare de literatură română e limpede. Aș adăuga la ceea ce se invocă în mod obișnuit, un motiv mai puțin discutat. Sînt cazuri în care autori români de primă mărime (Camil Petrescu, Marin Preda) sînt departe de a fi prezenți la nivelul valorii lor reale în dicționarele literare străine, în timp ce scriitori mai puțin importanți capătă un loc exagerat. Deformare care are, adesea, și implicații politice. Dacă noi am pune în circulație, peste hotare, în franceză, în engleză etc. dicționare care să reflecte adevărata scară a valorilor (fără a-i omite pe scriitorii care — ca Mircea Eliade — stabiliți în alte țări, continuă să fie legați de cultura și limba română), astfel de anomalii nu s-ar mai produce, existînd totdeauna, pentru „cititor", posibilitatea confruntării.

Aș încheia reluînd formula criticului Eugen Simion : un bun dicționar trebuie să poată fi crezut pe cuvînt. Dar, aș adăuga : ca și oamenii, nici dicționarele nu sînt crezute pe cuvînt decît după ce, puse la încercare, dovedesc că o merită. Aici e, cred, rolul editurilor care trebuie să ne ferească de „intoxicația" cu dicționare, de compromiterea ideii de dicționar. Oricît de multe (dar diversificate ca formulă) ar apărea, dacă ele ar fi toate la nivelul dicționarului ieșean, o astfel de

primejdie nu s-ar ivi. Să le urăm colegilor noștri energia necesară volumului II al acestui mare dicționar al literaturii române.

DAN MĂNUCĂ

S-a ridicat problema eticii dicționarelor. Ea ține de etica criticii și la ora actuală etica criticii e în mare suferință. Critica și istoria literară își fac singure etica lor, precum orice profesiune. Noi ne facem acea scară de valori, noi cei care scriem critica literară. Nu trebuie să apelăm la nimeni și să învinuim pe nimeni dacă greșim în această privință.

O problemă care privește colectivul de istorie literară de la Iași: cum va reuși el, copleșit de perspectiva culturală, să țină pasul cu răsturnarea în literatură care intervine, cu modificarea criteriilor etc. ? Foarte bine ! Dar mai întîi să fim lăsați să facem acest dicționar ! Oare niște necunoscuți vor face dicționarul ? L-am făcut ! Oare niște necunoscuți, critici, istorici literari care au niște perspective culturalizante, care sînt factologi, sursologi, vor putea ei face dicționarul de la 1900 la 1950 ? Sîntem siguri că-l vom realiza ! Un volum care nu va fi o suită de prelegeri la adresa unuia sau altuia dintre scriitori. Vom fi acuzați că am fost culturali cu un scriitor care avea și el niște merite la Alexandria. Vom arăta că meritele au fost pe plan local, dar o vom face.

O problemă de etica criticii: cine intră într-un dicționar al literaturii române ? Intră cei care scriu în limba română. Dacă intra — pe alte criterii — Gr. Țamblac, nu va figura O. W. Cisek sau Eugène Ionesco, ci Eugen Ionescu cu ceea ce a scris în limba română, deși partea scrisă în limba franceză nu va fi ignorată. Cine e D. Velisson, care a scris un ciclu de sonete ? A fost scriitor bulgar, consemnat de istoriografia literară bulgară. El a rămas pentru că a scris în limba română, a trăit aici ca emigrant bulgar, deși s-a întors în Bulgaria. Nu e un caz de imperialism literar ! La fel se va proceda și cu O. W. Cisek, Frangu Zoltan. Ceea de ei au scris în românește va fi apreciat ca o contribuție la dezvoltarea literaturii române. Nu facem un dicționar al literaturilor din România, ci un dicționar al literaturii române.

*

SILVIA BUȚUREANU:

Cuvînt de închidere

Cîteva cuvinte la încheierea colocviului. Îmi exprim satisfacția că acest colocviu a avut loc, că a avut loc la Iași, că s-a realizat un schimb de idei liber, deschis, în spirit constructiv. S-au confruntat optimismul cu scepticismul ironic, dar a predominat optica științifică, lucidă, încrezătoare în viitorul dicționarelor de literatură. Colocviul a stimulat reflecția asupra rostului dicționarelor în cultura română contemporană, asupra limitelor și perspectivelor, asupra experienței rezultate din munca de redactare la dicționare. Dicționarul înseamnă o economie imensă de timp și energie, beneficiu deloc neglijabil pentru omul modern, intens solicitat, în procesul cunoașterii, de peisajul foarte variat, bogat și complex al creației spirituale. Considerat drept „a doua memorie a noastră", dicționarul reprezintă un instrument de lucru extrem de util, cu condiția de a respecta criteriile științifice impuse de specificul său ; cu probitate și responsabilitate, printr-o judecată de valoare obiectivă, rezultată din consensul criticii, trebuie să-l orienteze pe cititor. Important rămîne faptul ca dicționarele să apară, să se stimuleze, să se completeze reciproc. De dorit ar fi să se realizeze o colaborare între diferitele centre din țară.

Mulțumind celor care au organizat această întîlnire și oaspeților, lucrările colocviului nostru se încheie sub semnul încrederii și al înțelegerii reciproce